

पहिलो परिच्छेद

शोधपत्रको परिचय

१.१ शोधपत्रको शीर्षक

यो शोधपत्रको शीर्षक “कवि लीला उदासी खनालका कविताहरूको अध्ययन” रहेको छ ।

१.२ शोधपत्रको प्रयोजन

यो शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम नेपाली विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोश्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोनकालागि तयार गरिएको हो ।

१.३ विषय परिचय

साहित्यकार लीला उदासी कवि तथा आख्यानकार हुन् । इलाममा जन्मिएर भापालाई कर्म थलो बनाएका साहित्यकार उदासीले कविता, निवन्ध तथा साहित्येतरकृति संविधान सभा र संविधान लगायतका पुस्तकका रचनाहरू धेरै पत्र पत्रिकामा स्तम्भहरू लेखेका छन् । पेशाले वकिल भएकैले उनको लेखनमा न्यायिक चेतना सल्वलाएको हुन्छ । त्यो मात्र होइन वर्गीय चेतना पनि देखिन्छ । उनका रचनाहरू मध्ये पहिलो कृति कविता सङ्ग्रह ‘आज भालेलाई बास्न निषेध छ (२०४८) हो । उनको अर्को कृति ‘यसपल्ट बाली लागेन (२०५६), यो भापा हो (२०६६) कविता सङ्ग्रह हुन् । त्यस्तै निवन्धतर्फ त्यो बालक कहिले जन्मन्छ (२०६३), मनका नायकहरू (२०६६) रहेका छन् । उदासीको साहित्येतरकृतिहरू पनि रहेका छन् । कवि उदासीका कविता सङ्ग्रहमध्ये ‘आज भालेलाई बास्न देउ २५ वटा छोटो-छोटो कविता रहेका छन् । ‘यस पल्ट पनि बाली लागेन’ कृतिमा ३२ वटा कविता संग्रहित छन् भने यो भापा हो भन्ने कविता सङ्ग्रहमा २३ वटा कविताहरू संग्रहित छन् । यस शोधपत्रमा उदासीलाई कविका रूपमा अध्ययन गरिनेछ ।

१.४ समस्या कथन

साहित्यकार लीला उदासीको जीवन के कस्तो छ ?

उदासीको कवितामा के कस्ता प्रवृत्ति रहेका छन् ?

उदासीका कवितामा के कस्ता वर्गीय दृष्टि स्थापित छन् ?

साहित्यमा उदासीको के योगदान रहेको छ ?

१.५ उद्देश्य

समस्या कथनमा रहेका समस्याहरूको समाधानका लागि यो उद्देश्य निर्धारण गरिएको छ । उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन् ।

- लीला उदासीको जीवनी तथा व्यक्तित्वको अध्ययन
- उदासीका साहित्य यात्राको पहिचान र उनका कविताको विश्लेषण
- उदासीका कविताबाट उनको प्रवृत्तिको चित्रण

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

मुकुन्द पुरीले २०५१ सालमा साहित्यकार लीला उदासीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गरेको भएपनि उनको कविता कृति भने त्यसबेला एउटा मात्रै प्रकाशित भएको स्पष्ट हुन्छ । त्यसकारण उनका कविताहरूको अध्ययन हुनु आवश्यक देखिएको छ । तारा विविधले मनका नायकहरूका सम्बन्धमा दुई शब्द लेख्ने क्रममा सरल शब्द प्रयोग गर्नुनै उहाँको प्रमुख विशेषता देखिन्छ । भर्खरै नेपाली शब्दको प्रयोगमा कुनै कमि छैन भने उनको प्रवृत्ति केलाएका छन् । चूडामणि रेग्मीले यसपल्ट बाली लागेन कृतिको भूमिका लेख्ने क्रममा कवि हुन उदासी । धीर छन् उदासी । अधि पनि उदण्ड भएनन् । अहिले पनि सिद्धान्त छाड्ने उदण्डता उनमा छैन भनी उदासीका रचनाबाट उनको स्वभावको विश्लेषण गरेका छन् । होम सुवेदीले उदासीका निबन्धहरू शीर्षकको लेखमा यी रचनाहरूमा देशको समसामयिक राजनीति वितण्डता आर्थिक विभीषिका, सामाजिक विकृति र वयक्तिक बेइमानीको भण्डाफोर गरिएको छ भनेर उदासीको लेखन प्रवृत्ति केलाएको छ । चूडामणि रेग्मीले यो भाषा हो (२०६६) मा मन्तव्य राख्दै देश प्रति गद्दारी गर्ने कवि उदासीलाई ज्यादै घृणा छ भनी समसामयिक विकृति र विसङ्गतिप्रति उनले पराकाष्ठको आक्रोश पोखेको प्रमाण यत्रतत्र पाइन्छ भनेर लीला उदासीलाई देश र जनता प्रति सचेत प्रगतिशीलकविका रूपमा चित्रण गर्न पुगेका छन् । लीला उदासीका विषयमा विभिन्न समयमा केही लेखकहरूले कलम चलाएपनि उनमा भएको गहन चेतनाको साहित्यिक पक्षको अध्ययन हुन सकेको छैन ।

यस प्रकारले कवि लीला उदासीका विषयमा र उनको कवित्वको अभैसम्म पूर्ण अध्ययन हुन बाँकी रहेकोले यस शोधपत्रमा लीला उदासीका कविताहरूको विस्तृत अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.७ शोधकार्यको औचित्य र महत्व

लेखक तथा कवि लीला उदासीका कविताहरूमा रहेको प्रवृत्तिलाई विस्तृत एवम् वैज्ञानिक ढङ्गबाट अध्ययन, विश्लेषण तथा विवेचना गरिने भएकाले साहित्यिक अध्येता, विश्लेषक, अनुसन्धानताहरूलाई निकै उपयोगी हुनेछ । उदासीका कविताहरूको विश्लेषण गर्न, प्रवृत्तिगत उपलब्धीको लेखाजोखा गर्न यस शोधपत्रले महत्वपूर्ण योगदान गर्नेछ । लीला उदासीका बारेमा जान्न चाहने जो कोहीलाई यस शोधपत्रले स्पष्ट पार्दछ । कवि उदासीका प्रकाशित कविताहरूले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदानको समीक्षात्मक विश्लेषण गर्नु र उनका कृतिहरूको नेपाली साहित्यमा रहेको महत्वको निरूपण गर्नु औचित्य पूर्ण कार्य हो । नेपाली साहित्यमा साधना गरिरहेका दुर्गम भेगका स्रष्टा, द्रष्टाहरूले पनि कवि लीला उदासीका जीवनी, प्रवृत्ति आदिका माध्यमबाट आफ्नो व्यक्तित्व निर्माण गर्ने प्रेरणा पाउन सक्नेछन् । त्यसैले कवि लीला उदासीको कवित्वको विषयमा शोधपत्र तयार गर्नुको महत्व र औचित्य पनि पुष्टि हुन्छ ।

१.८ सीमा निर्धारण

यस शोधपत्रमा लीला उदासी, खनालको जीवनी सम्बन्धी जानकारी र उदासीका प्रकाशित कविता कृतिहरूको अध्ययन र विश्लेषणमा सीमित रहेनछ । उदासीका वि.सं. २०६७ साउन पर्यन्त रचना भएका कविता कृतिहरू विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन गर्दै लीला उदासीलाई कवि व्यक्तित्वका रूपमा स्थापना गर्दै नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा उनको योगदानको सीमा भित्र सीमित रहेनेछ । त्यसका लागि उदासीका प्रकाशित तीन वटा कविता सङ्ग्रहहरूमा मात्रै शोधकार्य सीमित रहेको छ ।

१.९ सामग्री संकलन र शोध विधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका लागि निम्नलिखित शोध विधि प्रयोग गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

क) पुस्तकालयीय विधि

ख) अन्तरबार्ता विधि तथा छलफल विधि

ग) विश्लेषणात्मक अध्ययन विधिको प्रयोग गरी यो शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा

यस शोधपत्रलाई सुसङ्गठित गर्न निम्नानुसारका परिच्छेदमा वर्गीकरण गरेर प्रस्तुत गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद: शोधपत्रको परिचय

दोश्रो परिच्छेद : लीला उदासीको जीवनी र व्यक्तित्व

तेस्रो परिच्छेद: कविताको सैद्धान्तिक स्वरूप र लीला उदासीको साहित्य यात्रा, प्रवृत्ति, योगदान

चौथो परिच्छेद: लीला उदासीका कविता कृतिहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण

पाँचौ परिच्छेद: उपसंहार

दोस्रो परिच्छेद

कवि लीला उदासी खनालको जीवनी र व्यक्तित्व

२.१ जन्म स्थान:

नेपालको सुदूर पूर्वमा पर्ने मेची अञ्चलको सुरम्य इलाम जिल्ला प्राकृतिक सुन्दरताको क्रीडास्थल हो भन्दा अत्युक्ति हुदैन । यसै जिल्ला अर्न्तगत फूँतप्पा गाउँ विकास समिति खनाल गाउँमा वि.सं. २००६ जेष्ठ १२ गतेका दिन लीला उदासीले यस धर्तीमा पहिलो पटक आँखा खोले । उनि जन्मेको फुँतप्पा -५ इलाम जिल्लाको पश्चिमी पहाडी गाउँ हो । यस गाउँको पूर्वपट्टि आमचोक गा.वि.स. उत्तर तिर रवि बजार, पश्चिम पट्टी लुम्दे गाविस र दक्षिण-पूर्वमा एकतप्पा गाविस पर्छ । एकतप्पाको खनाल गाँउ चाहिँ उत्तर तिर रवि बजार, पश्चिम तिर भाँक्रि खोला, पूर्व तिर तालखर्क गाउँ र दक्षिण तिर महिम्मा भन्ने गाउँ पर्दछन् ।^१ फुँतप्पामा खनाल परिवारको निम्न मध्यम वर्गीय परिवारमा लीला उदासी खनालको जन्म भएको हो । पहाडी दुर्गम गाउँमा जन्मिएका यी खनाल बालक नै अहिले मेची अञ्चलका वरिष्ठ अधिवक्ता मध्ये एक जना र गद्य कवि बन्न पुगेका छन् । उनका पिता पुर्खाहरू पहिले देखिनै यस गाउँमा वस्दै आएका हुन् ।^२ फूँतप्पाको शिरान तिर ठूलै खनाल बाहुन गाउँ छ, त्यहीबाहुन गाउँमा उनको जन्म भएको हो ।^३ हाल यो गाउँ फूँतप्पा वडा न. ५ भनेर चिनिन्छ ।

२.२ जन्म

कवि लीला उदासीका जन्मको विषयमा केही नमिल्ने प्रमाण फेला परेको छ । उनका प्रमाण पत्रका आधारमा खनालको जन्म मिति २००७ साल वैसाख ४ गते भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ तर खनालकै आफ्नै भनाई अनुसार “मेरो प्रमाणमा फरक परेपनि खास जन्म मिति वि.स २००६ जेष्ठ १२ चाहिँ हो”^४

^१ मुकुन्दपुरी उदासीको जीवनी र व्यक्तित्व, अ. प्र. शोध प्रबन्ध, २०५१ ।

^२ ऐजन, पृ.१० ।

^३ ऐजन, पृ. १० ।

^४ कवि लीला उदासीका अनुसार ।

एउटा पहाडि ब्राम्हण परिवारमा लीला खनाल नामले परिचित खनालको जन्म भयो । जमाना अनुसार राम्रै गरी पढेलेखेको परिवारमा उनको जन्म भएको हो । उनी पिता श्री शशीधर खनाल र माता श्री कृष्णमाया खनालका तेस्रो सन्तान हुन् । उनका २ वटी दिदी छन् । खनालका दुईवटी आमा हुन् । शशीधर खनाका उनी पहिलो श्रीमतीका पाँचौ सन्तानका रूपमा जन्मिएका थिए । उनका दुई दाजुहरू छन् । खनालको जन्म सँगै दुःखका दिनहरू सुरु भए । उनकी ममतामयी माताको उनी दश महिनाको अवोध दुधे बालक हुँदाहुँदै असामयिक निधन भयो ।^५ उनकी आमा वितेपछि खनाललाई आफ्ना दिदीहरू, हजुर बुवा र आफ्ना पिता शशीधरले बडो दुःख कष्टका साथ हुर्काएका हुन् । दुई दाजु, दुई दिदी र लीलाउदासी गरी जेठी पटि पाँच सन्तान थिए । त्यसमध्ये उनी कान्छा हुन् ।

२.३ बाल्यकाल

कवि लीला उदासी खनाल निम्न मध्यम वर्गीय ग्रामीण किसान परिवारमा जन्मिएका हुन् । त्यसमा पनि आफू दश महिने अवोध दुधे बालक हुँदाहुँदै आफ्नी ममतामयी माताको देवहासन भयो ।^६ आमाको मृत्यु पश्चात उनलाई स्याहार संभार गर्ने उपयुक्त मानिसको खोजीमा शशीधर खनाल भौतारिए । लाउँलाउँ, खाउँखाउँ भन्ने उमेरमै उदासीकी माता पनि वितेकी थिइन् । शशीधर खनाल पनि जवानै थिए । छोरो स्याहार्ने मुख्य उद्देश्य राखी शशीधरले अर्की कान्छी श्रीमति भित्र्याए । उनकै स्याहार सुसारमा लीला उदासीको बाल्यकाल वित्यो । हुन त उदासीका हजुर बुवा र हजुर आमा हुनुहुन्थ्यो तर आमा नै भएको जस्तो त कहाँ हुन्थ्यो र ।^७ कवि उदासीको बाल्याकाल कष्टपूर्ण नै वितेको पाइन्छ ।

प्रत्येक व्यक्तिको बाल्यकाल जीवनको प्रारम्भ हो । जीवनको अवधि भरमा व्यक्ति कुन स्तरको बन्छ भन्ने कुरा बाल्यकाल बाटै निर्धारण हुन्छ । विरुवा पनि सप्रने खालको छ भने भरिलो भएर पलाउँछ । भनिन्छ हुने विरुवाको चिल्लो पात भने भै उदासीको दुःखपूर्ण

^५ उदासीकी कान्छी आमाबाट जानकारी

^६ लीला उदासीबाट

^७ उदासीको सानी आमाबाट प्राप्त जानकारी

बाल्यकाल भएपनि 'उनि जिज्ञासु र परिश्रमी थिए'^८ भन्ने कुरा उनलाई हुर्काउने व्यक्तिहरूबाट जानकारी प्राप्त भयो । खान, लाउनको उनलाई खाँचो थिएन तर आफ्नी आमाको वियोग नै मुख्य दुःख थियो । खनाल परिवारले उनलाई आमा विहीन भएको चाहि पारेनन् ।^९

२.४ शिक्षादीक्षा

कवि उदासी जुनबेला जन्मिए त्यो बेला देशमा राजनैतिक उतारचढाव थियो । राणाहरूको अन्तिम घडी आउँदै थियो । निरङ्कुशताले चरम अवस्था ग्रहण गरेको थियो । पढ्न लेख्न सहज भैसकेको थिएन । ब्राह्मण परिवारका सदस्यहरू घरमै अक्षर आरम्भ गर्ने गर्थे ।^{१०}

यही अवसर अनुसार उदासीले आफ्ना हजुरबुबा संग क, ख..... सिके । फलियोमा रातोमाटो पिसेर हाली बाँसबाट बनाइएको सानो छेस्कोले कोर्दै लेख्न सिकाउने चलन थियो । आफ्नै हजुरबाको सहयोगबाट उदासीले घरमै अक्षर चिनेका थिए । त्यस पछि चण्डी, अमर कोष, लघुकौमुदी जस्ता संस्कृतका ग्रन्थहरूबाट उनको पढाइ सुरु भयो । अक्षर मैले धुलोबाट सुरु गरें । त्यसबेला संस्कृतका रचनाहरू घरमानै आउँदो गरिन्थे ।^{११}

आठराईको मूलपानीमा रहेको त्रिभुवन हाईस्कूलबाट माध्यमिक तह पार गरेका थिए । त्यो बेला कित इलाम सदरमुकाम कित आठराईमा मात्रै माध्यमिक शिक्षा ग्रहण गर्न पाइन्थ्यो ।^{१२}

विद्यालय स्तरको पढाइमा यसरी विभिन्न विद्यालयमा भौतारीन खनालको इच्छा नभई बाध्यता थियो । त्यस बेलाको समयमा औपचारिक शिक्षा ग्रहण गर्ने शैक्षिक संस्थाहरू त्यति पर्याप्त थिएनन् । विद्यालय गएर औपचारिक रूपमा पढ्ने कार्य लीला उदासीले वि.सं. २०१९ सालमा कक्षा ८ पूरा गरेपछि बन्द भयो ।

वि.सं.२०२० सालमा उदासी पेशामा संलग्न भए । अनौपचारिक रूपमा नै उनले एस.एल.सी.२०२४ सालमा इलाम सदरमुकामबाट पास गरे ।^{१३} एस.एल.सी. उदासीले २

^८ ऐजन ।

^९ ऐजन ।

^{१०} मुकुन्दपुरी पूर्ववत् ।

^{११} लीलाउदासीको आत्मा स्वीकृति ।

^{१२} लीलाउदासी बाट प्राप्त जानकारी ।

पटकमा मात्रै पास गरेका हुन् । वि.स. २०२६ मा उनले मेची क्याम्पस भद्रपुरमा प्राइभेट परीक्षा लेख्दै नमूना प्रा.वि.भद्रपुरमा शिक्षण गर्दैरहे । उनले प्राइभेटबाट २०३२ सालमा काठमाण्डौबाट वि.ए. पास गरेका थिए । वि.ए.पास गरेकालाई सर्वोच्च अदालतले कानून पेशामा तान्ने चेस्ता गरेछ । वि.स.२०३२ मा वि.एल. परीक्षा दिदै अभिवक्ता हुने अवसर प्रदान गर्‍यो । अभिवक्ता भएको लगभग चार वर्ष पछि उनी अधिवक्ता बने ।^{१४} अहिले आएर शिक्षा ग्रहण गर्ने काम स्वाध्यायनबाट अगाडि बढि रहेको छ । विभिन्न पत्रिकाको सम्पादन, स्तम्भ लेखन आदि प्रक्रियाबाट लीला उदासी खनालको सहित्यिक यात्रा प्रारम्भ भयो ।

२.५ पारिवारिक स्थिति

कवि लीला उदासी खनालको विवाह २०२५ मा पाँचथरको रानी गाउँबाट रमा खतिवाडा नाम गरेकी युवतीसँग वैदिक विधि अनुरूप भएको थियो । लीला उदासीले आफ्नो घरजम छुट्टै बसाएको थाहाँ पाइन्छ । उनी आमाको परलोक पछि बुबाले सानी आमा विवाह गर्नु भएको थियो । जसको कारण उदासीको परिवार दुई गुणको बन्यो । त्यसैले उदासीले आफ्नो विवाह पछि उच्च शिक्षा पनि अध्ययन गर्दै भद्रपुर बसोवास गर्नथाले ।^{१५}

उनले त्यहाँ जागीरसँग सँगै आई.ए. पास गरे । शिवगञ्ज भ्नापामा पनि २०२४ सालतिर उदासीले बसोवास गरेको पाइन्छ । पूर्वका विभिन्न भागमा डुल्दै जागीर र पढाइलाई अगाडि बढाउँदै गर्दा उनले विभिन्न ठाउँमा १/२ वर्ष जागीर खाएको देखिन्छ ।

उदासी अहिले चन्द्रगढी भ्नापामा अधिवक्ताका रूपमा काम गर्दछन् । उदासीकी आमाको स्वर्गवासपछि उनका बुबाले सानीआमा विवाह गर्नु भएको थियो । सानीआमा अहिले फूँतप्पामा नै रहनु भएको छ । उनी १० महिनाको हुँदा आफ्नी आमाको वियोग सहेका उदासीका आफू पति पाँच सन्तान हुन् । सानीआमा पति पाँच भाइ र पाँच बहिनीहरू छन् ।

^{१३} लीला उदासीबाट जानकारी

^{१४} ऐजन ।

^{१५} मुकुन्द पुरी ,पूर्ववत् ।

उदासीका तीन जना सन्तानहरू छन् । अहिले चारपानेमा एउटा घर दुई छोरा एक छोरी र श्रीमती सहित लीला उदासी आफ्नो व्यस्त जीवन विताइ रहेका छन् ।^{१६}

उदासीले वकिल पेसामा संलग्न भएको ३४ वर्ष वितिसकेको छ । उनीले विभिन्न पत्रपत्रिकाको सम्पादन र स्तम्भ लेखनबाट साहित्य रचनातर्फ अग्रसर भएका हुन् । खासगरी उदासीको पत्रकारिता प्रगतिवादी थियो । त्यसकारण उनले जेल जीवन समेत विताउनु पयो ।^{१७} भापा विद्रोहका बेला उदासी समेत संलग्न थिए । त्यसबेलाका सहीदहरू रामनाथ दाहाल, विरेन राजवंशी, नेत्र घिमिरे आदि साथै नेता द्रोणचार्य क्षेत्री, सि.पि.मैनाली, राधाकृष्ण मैनाली, खड्ग ओली जस्ता नेताहरूसँग सामीप्यता र उठावसा रहेको थियो । राजनीतिमा पनि उदासी सक्रिय थिए । अहिले चाहिँ त्यति धेरै राजनीतिमा समय दिन नसकेको उनको आत्मस्वीकृति छ ।^{१८} वास्तवमा भापा विद्रोहमा मानिसको हत्या गर्ने विषयमा उनको असहमति थियो । त्यसकारण आफ्ना सहकर्मीहरूले नकारात्मक धारणा राख्ने गरेका थिए । तर पनि प्रगतिशीलधारमा रहिरहे । पत्रकारिता गर्दागर्दै उनी काठमाण्डौमा २०३० सालमा नख्खु जेलसमेत परेका थिए ।^{१९} उनी पञ्चायतका विरोधी भएकाले उनी जेल परेका हुन् । त्यसबेला सार्वजनिक सुरक्षा ऐनको समय नौ महिना हुने गर्दथ्यो र उनी छुटे ।

लीला उदासी खनाल पेशाले कानून व्यवसायी हुन् । यसै सिलसिलामा भापामा उनी पहिलो पटक पुग्दा र अहिले भापामा धेरै परिवर्तनहरू आएको छ । त्यही परिवर्तनका विषयमा आफ्ना अनुभूतिहरू लेख्ने काम गर्दागर्दै उनका उत्कृष्ट रचनाहरू देखा पर्न थालेका हुन् ।

आजका दिन सम्ममा उनले धेरै पाए, धेरै गुमाए । उनीसँग तीन सन्तान र कानून व्यवसाय, एउटा घर र श्रीमती अनि साथीभाइका अलावा केही साहित्यिक रचनाहरू छन् ।

२.६ साहित्यलेखन प्रेरणा र प्रारम्भ

कवि लीला उदासी खनाल प्रायगरी कितावहरू किन्ने र पढिरहने गर्थे । वि.स. २०२६ तिर भद्रपुर बसेको बेला 'पञ्चामृत' मासिक पत्रिकाको सम्पादन गर्ने अवसर प्राप्त

^{१६} ऐजन ।

^{१७} उदासीबाट जानकारी ।

^{१८} ऐजन ।

^{१९} मुकुन्द पुरी, पूर्ववत् ।

भएपछि उनको लेखन कार्य पट्टी हात चलेको हो । प्रगतिशिल विचार र वामपन्थी नेताहरू साथै आन्दोलनको प्रत्यक्ष प्रभाव ग्रहण गरेका उदासी खनाललाई वर्गीय चेतनाले खान्यो । पत्रिका सम्पादन, स्तम्भ लेखन, टिप्पणी लेखन कार्य गर्दा जनता, जनजीविकाका पक्षमा र विषयमा लेख्दालेख्दै उदासी प्रगतिवादी लेखनका रूपमा चिनिए ।^{२०}

राणाकालको अन्त्यमा जन्मिएर पञ्चायतकालीन निरङ्कुशतामा हुर्किएका हुन् । त्यही निरङ्कुशतालाई मन नपराएर उनी विद्रोही बने । सचेत युवाले हिड्ने बाटो हिडेर नै उनी प्रगतिवादी लेखक बन्न सकेका हुन् । पञ्चायतकालीन समयमा हुर्किएका उदासीलाई साहित्य सिर्जनाको बाटो खोल्न विभिन्न परिवेशहरूले अभिप्रेरित गरेको पाइन्छ । नेपालका पूर्वी भेगहरूको सुरम्य वातावरणमा लुकामारी खेल्दै आफ्नो बाल्यकालको पूर्वाद्ध छिचोलेका उदासीलाई साहित्य सिर्जना गर्न प्राकृतिक वातावरणले निकै ठूलो प्रेरणा प्रदान गरेको थियो । नेपालको पूर्वी क्षेत्रका गाउँ, बस्ती र गल्लीहरू आफ्ना नेपालीहरूको अवस्था बुझ्ने र पञ्चायती निरङ्कुशताको विरुद्ध राष्ट्रिय एकता र वर्गीय मुक्तिका लागि आफै लड्ने र जनचेतना बाँड्ने क्रमले पनि उदासीलाई साहित्य सिर्जनाको प्रभाव पऱ्यो । पञ्चायत विरुद्ध चलेका संघर्षहरूमा समाहित हुँदै अघि बढिरहेका बेलाका तीतामीठा घटनाहरूबाटै उनलाई साहित्य रचनामा अभिप्रेरित गरेको थियो ।

उनका आफ्ना विभिन्न भावनाहरूलाई मूर्तरूप दिंदा रचनाहरू देखिएका छन् । 'आज भालेलाई बास्न देऊ' भन्ने सङ्ग्रह निमुखा, शोषित जनतालाई बोल्न देऊ भन्ने सोचका कारण निर्माण भएको कृति हो । आफूले मनले खाएका विशिष्ट व्यक्तिहरूको विषयमा लेखिएको 'मनका नायकहरू' भन्ने कृतिमा भावनाहरू समेटिएका छन् ।

यसरी वैचारिक संघर्ष गर्दागर्दै उदासीका रचनाहरूले प्रकाशित हुने अवसर पाएका छन् । लीला उदासीले विभिन्न विषयमा आफ्नो कलम चलाएर आफ्नो सिर्जना क्षमताको कविता, लेख तथा निबन्ध विधामा कलम चलाएका छन् । उदासीका रचनाहरूमा दोर्णचार्य रामनाथ, नेत्र, वीरेन लगायतका वामपन्थी नेताहरूको प्रत्यक्ष प्रभाव परेको पाइन्छ ।^{२१} उदासीका रचनाहरू भापाबाट प्रकाशित आफ्नै सम्पादन भएको मासिक पत्रिकाबाट प्रकाशित भएका हुन्

^{२०} शरद तिम्सिना 'प्रगतिवादी लीलाउदासी: यो भापा हो मा नियाल्दा' इलामपोष्ट दैनिक, २०६७ माघ २१

^{२१} मुकुन्द पुरी, पूर्ववत् ।

। यो पत्रिका २०२५/२६ तिर भापामा प्रकाशित हुन्थ्यो । उदासीका लेख, रचनाहरू जूही मासिक, पञ्चामृत, लहर, रहर, विश्वदीप आदि पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित थिए । पछि ती रचनाहरूलाई उनले पुस्तकाकार कृतिका रूपमा प्रकाशित गराए । उदासीका साहित्यिक र साहित्येर कृतिहरू प्रकाशित छन् ।^{२२}

उदासीले वकालत पेसामा लामो समय विताइरहेका छन् । उनले पत्रकारितामा लामो समय खर्चेका छन् । लेखन कार्यमा त्यति धेरै समय दिन नसकेको देखिन्छ । उदासीलाई साहित्यिक भन्दा पनि कानून व्यवसायीका रूपमा बढी भन्दा बढी परिचित रहेको पाइन्छ । उनले ३५ वर्ष भन्दा बढी कानून व्यवसाय गरेर विताएका छन् । हुनत उनले लेखकका रूपमा पनि काम गरेको धेरै भयो तर लेखक भने पढ्नेहरूले मात्रै चिन्न सके । वकिल भनेर पढ्ने नपढ्ने सबैले चिन्न सकेका छन् । त्यसकारण प्रगतिवादी धारका यी लीला उदासी साहित्येतर व्यक्तित्वका रूपमा पनि उत्तिकै सशक्त व्यक्तित्व बनेर रहेका छन् । उनमा यी कानून व्यवसाय लेखन र विभिन्न प्रगतिवादी विचारद्वारा यिनका साहित्य लेखनमा प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

२.७. पुस्तकाकार कृतिहरू

लीला उदासी खनालको सिर्जना प्रतिभा मूलतः कविता, निबन्ध, लेख तथा ऐन कानूनसँग सम्बन्धित बनेर मौलाएको पाइन्छ । लेख र समाचार तथा स्तम्भ लेखनबाट साहित्य सिर्जना क्षेत्रमा उदाउन पुगेका उदासीका थुप्रै रचनाहरू पत्रपत्रिकाहरूमा छरिएका छन् । कयौं रचनाहरू आजसम्म प्रकाशित भै रहेका छन् । उदासीका साहित्यिक रचनाहरू र गैरसाहित्यिक प्रकाशित रचनाहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

क्र.सं.	पुस्तकको नाम	प्रकाशित मिति
१.	आज भालेलाई वास्न निषेध छ (कविता सङ्ग्रह)	वि.सं. २०४८
२.	यसपल्ट पनि बाली लागेन (कविता सङ्ग्रह)	वि.सं. २०५६
३.	यो भापा हो (कविता सङ्ग्रह)	वि.सं. २०६६
४.	त्यो बालक कहिले जन्मन्छ (निबन्ध सङ्ग्रह)	वि.सं. २०६३

^{२२} छाया सुवेदी, शोध लेख ।

५.	मनका नायकहरू (निबन्ध सङ्ग्रह)	वि.सं. २०६६
६.	संविधान सभा र संविधान (ऐन सम्बन्धी)	वि.सं. २०६३

२.८ व्यक्तित्वका विविध पक्षहरू

हरेक व्यक्तिलाई सामाजिक रूपमा चिनाउने मुख्य पक्ष नै उसको व्यक्तित्व हो । कवि लीला उदासी खनाल पनि एक बहुमुखी र प्रतिभाशाली व्यक्ति हुन् । उनका व्यक्तित्वका समग्र पक्षलाई साहित्यिक व्यक्तित्व र साहित्येतर व्यक्तित्व भनेर मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । साहित्यिक व्यक्तित्वमा कवि, निबन्धकार, र लेखक व्यक्तित्वका रूपमा चर्चा गर्न सकिन्छ ।

त्यस्तै गरेर साहित्येतरव्यक्तित्वमा राजनैतिक व्यक्तित्व, वकिल, व्यक्तित्व भनेर चर्चा गरिन्छ ।

२.८.१ साहित्यिक व्यक्तित्व

कवि लीला उदासी पेशाले वकिल हुन् । कविता तथा निबन्ध लेखन कार्यबाट साहित्यका फाँटमा उदाएका छन् । उदासी बहुआयामिक व्यक्तित्व हुन् । उनी लेखक, सम्पादक, शिक्षक, पत्रकार, आदि भए पनि प्रमुख पेसाका रूपमा उदासी कानून व्यवसायी हुन् । साहित्य सिर्जनाका फाँटमा कवि र निबन्धकार हुन् । उनी साहित्य सिर्जना कार्यमा प्रगतिवादी चेतनाद्वाराप्रेरित र प्रभावित भएका छन् । सामाजिक कुसंस्कार र अव्यवस्थाका कारणले उनलाई साहित्य सिर्जना तर्फ डोरिन हौसला प्राप्त भएको देखिन्छ । सामाजिक असमानता र वर्गीय विभेदको अन्त्य चाहने उदासीले आफ्ना असहमति प्रकट गर्ने र विद्रोहको स्वर प्रस्फुटन गर्ने माध्यम साहित्य सिर्जनालाई बनाएका छन् ।^{२३} लीला उदासी खनालका गतिविधिलाई लेखक व्यक्तित्व, सम्पादक व्यक्तित्व, निबन्धकार तथा कवि व्यक्तित्व भनेर मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । उनका यी विविध व्यक्तित्वलाई निम्नानुसार विश्लेषण गरिन्छ ।

२.८.१.१ लेखक तथा सम्पादक व्यक्तित्व

लीला उदासी खनाल जीवनका गतिमा कार्य सम्पादन गर्दैजाने क्रममा भापाको भद्रपुरमा बस्दा पंचामृत साहित्यिक मासिक पत्रिकाको सम्पादन गर्न थाले । वि.सं. २०२६ तिर प्रमाण पत्र तह अध्ययन गर्ने क्रममा भद्रपुरमा उदासीले सम्पादकको अवसर पाएका थिए ।

^{२३} मुकुन्द परी पूर्ववत् ।

पत्रिका सम्पादन गर्ने क्रममा पत्रिकामा स्तम्भ लेखन कार्यबाट उनी लेखलेखन तिर आकर्षित बनेका हुन् । स्नातक तहको अध्ययनका क्रममा उदासी काठमाण्डौ गए । काठमाण्डौं वस्दा उनले मातृभूमि पत्रिकामा औपचारिक रूपमा लेख्ने अवसर पाए र उनी मातृभूमि पत्रिकामा समाचार, टिप्पणी, स्तम्भ आदि लेख्ने अवसरव प्राप्त भएपछि यी विधा तर्फ आकर्षित भए । उनी सूर्योदय, युगज्ञान लगायतका पत्रिकामा संलग्न थिए ।

पञ्चामृत पत्रिका प्रगतिवादी विचारले ओतप्रोत थियो। यस पत्रिकाको मुख्य उद्देश्य जागरण ल्याउनु रहेको थियो । सम्पादक उदासीले सम्पादन गर्ने क्रममा आफ्नो स्तम्भ लेखनमा पनि पत्रिकाको उद्देश्य अनुरूप प्रगतिवादी लेखहरू नै लेख्ने गरेबाट प्रगतिवादी लेखक बन्न प्रेरणा मिलेको देखिन्छ । उनका रचना जुही त्रैमासिक, यथार्थकुरा, पाक्षिकमा समेत छापिएका छन् ।

२.८.१.२. निबन्धकार व्यक्तित्व

निबन्ध आफ्नो बौद्धिकता प्रस्तुत गर्ने माध्यम हो । निबन्ध आत्मापरक, वस्तुपरक, निजात्मक, बौद्धिक लगायत शैली प्रयोग गरेर लेख्ने गरिन्छ । निबन्धलाई अहिले आएर व्यङ्ग्य सुन्य, व्यङ्ग्य लोप र व्यङ्ग्य पूर्ण भनेर पनि विश्लेषण गर्ने गरिएको छ ।^{२४}

लीला उदासीले विभिन्न निबन्धात्मक गद्य कविताहरू लेख्दै आए पनि पछिल्ला समयमा निबन्ध प्रकाशित गराउन थालेका छन् । उनको 'त्योबालक कहिले जन्मन्छ ?' निबन्ध सङ्ग्रह २०६३ प्रकाशित छ । उनले हृदयचन्द्रसिंह प्रधानले अनुसरण गरेको आत्मपरक र प्रगतिवादको संयोजन गरेर यो सङ्ग्रहका निबन्धहरू लेखेका छन् । समालोचक होम सुवेदी 'त्यो बालक कहिले जन्मन्छ ? भन्ने सङ्ग्रह को भूमिकामा' उदासीका त्यस्ता निबन्धहरूले आत्मापरक शैलीका निबन्धकार हृदयचन्द्र सिंह प्रधानको शैली र देवकोटाका निबन्धमा पाइने मधुरिमाको झलक देखाउँछन् ।^{२५} भनेर उल्लेख गरेका छन् ।

उनको अर्को निबन्ध सङ्ग्रह 'मनका नायकहरू' २०६६ हो । यसमा खासगरी जीवनीपरक प्रभाववादी निबन्धहरू रहेका छन् । यस कृतिमा भर्रो नेपाली शब्दहरूको अधिक प्रयोग गरिएको छ । जीवनीपरक निबन्ध सङ्ग्रह भएपनि वर्णनात्मक शैलीमा पूर्व द्विप्ती शैली

^{२४} होम सुवेदी 'त्यो बालक कहिले जन्मन्छ' निबन्ध संग्रहको

^{२५} होम सुवेदी 'त्यो बालक कहिले जन्मन्छ' निबन्ध संग्रहको भूमिका बाट ।

पनि उपस्थित भएको छ । आफ्नो मनमा परेका प्रभावका आधारमा अनन्य मित्रहरू, नेताहरू आफन्तहरूका विभिन्न कोणमा बसेर प्रभाव परक विश्लेषण गरी रचना गरिएको जीवनी प्रधान कृतिका रूपमा रहेको निवन्ध सङ्ग्रह हो । निवन्धकार व्यक्तित्व लीला उदासी प्रभाववादी तथा प्रगतिवादी निवन्धकारका रूपमा आएका छन् । उनले मनका नायकहरूमा प्रभाववादी संघटा भएर देखिएको छन् । त्यो बालक कहिले जन्मन्छ भन्ने कृतिमा सामाजिक कुसंस्कार र अव्यवस्था फेर्ने उत्कट चाहाना राख्दै एउटा निश्चित बालक (नेता) को चाहाना प्रस्तुत गरेका छन् । शोषण रहित समतामूलक समाजको वकाल गरेका छन् ।

खनानले साहित्येतरकृति संविधान सभा र संविधान नामक ऐन सम्बन्धी कृति पनि लेखेका छन् । पेसाले वकिल भएकै कारण संविधान सभाको निर्वाचनलाई स्पष्ट पार्न यो कृति रचना गरेको देखिन्छ ।

२.८.१.३ कवि व्यक्तित्व

कविता सङ्क्षेपमा मुख्य अर्थ प्रकट गर्ने पदावली युक्त वाक्य हो । त्यसकारण वौद्धिक, हार्दिक र काल्पनिक कोमलता भएका वाक्यहरूलाई कविले भन्दा कविताको जन्म हुनजान्छ । देखेका, भोगेका र अनुभूत गरेका कुराहरूलाई आफूले भन्दा कविताहरूको जन्म भएको छ । कवि उदासी भन्ने उपमा दिएका छन् । यो भाषा हो कविता सङ्ग्रहको मन्तव्य लेख्ने क्रममा उनले उदासीलाई यो नाम दिएका छन् । चूडामणि रेग्मीले आफ्नो लघुकाव्य “यक्षको पोखरा प्रवास” मा कवि द्रोण-लीला जहाँ वीर-धीर ... भनेर चर्चा गरेवाट उदासीलाई धीर कवि भनेको कुरा जानकारी प्राप्त हुन्छ । द्रोणचार्य र लीला उदासी साथी थिए । पत्रकारिता र कविता लेखन दुवै संग संगै गर्थे भन्ने रेग्मीको भनाई रहेको छ ।^{२६}

उदासीले पञ्चायत्कालीन समयको चर्चा गरेर आफ्ना कविताहरू पञ्चामृत, जुही, लहर, रहर, साहित्यलोक आदि पत्रिकाहरूमा छपई सकेका कविताहरूको सङ्गालो “आज भालेलाई वास्तु निषेध छ” पहिलो कृतिका रूपमा प्रकाशित गराएका छन् । यस सङ्ग्रहमा २०४६ साल अगाडि लेखिएका कविताहरू रहेका छन् । पञ्चायतकालको समयमा भएका व्यवस्था प्रतिका असहमति, अव्यवस्था जस्ता कुराहरूलाई व्यङ्ग्यात्मक पारामा प्रस्तुत गरेका छन् ।

^{२६} चूडामणि रेग्मी ‘यो भाषा हो कविता संग्रहको मन्तव्य’

उदासीको दोस्रो कृति यसपल्ट बाली लागेन २०५७ रहेको छ । २०४६ साल पछि पनि देशमा खास परिवर्तन आउन सकेन भनेर यस कृतिमा उल्लेख गरिएको छ । पच्चीस वटा कविता रहेको यस कविता संग्रहमा मुलुकमा भएको वेधिति, मनपरीतन्त्र जस्ता अव्यवस्था तर्फ प्रहार गर्दै २०४८ साल पछि पनि देशमा हुन नसकेको परिवर्तन तर्फ सङ्केत गरेको पाइन्छ । बहुदलीय व्यवस्थामा पनि सबैले आफ्नामा अधिकारहरू प्रयोग गर्ने नपाएको कुरा यस संग्रहमा समावेश गरिएको छ ।

उदासीको अर्को कवितासङ्ग्रह 'यो भापा हो २०६६' हो । राणतान्त्रिक व्यवस्थाम पुरानो समयको तुलना गर्दै यो कृति लेखिएको छ । उदासीको यस कृतिमा २३ वटा गद्यमा नै रमाउने कविताहरू छन् । उनले व्यवस्था संगै सहमति र असमति राख्दै कविता लेखेको पाइन्छ । देश प्रति गह्वारी गर्ने प्रति कवि उदासीलाई ज्यादै घृणा लाग्छ भने समसामयिक विकृति र विसङ्गतिप्रति उनले पराकाष्ठाको आक्रोश पोखेको प्रमाण यत्रतत्र पाइन्छ । प्रतीकात्मक कविता रचनामा निपुण छन् । आख्यानात्मक लघु रूपका र नाटकीय विधाका कवितामा भने कवि उदासी निकै भरभराएका छन् । संक्षेपमा भन्दा सुखानीमा बगेको वीरहरूको रगत र बलिदानलाई आधा गातामा अंगालेर आएको 'यो भापा हो' प्रकाशित हुँदा कवि लीला उदासीलाई ससक्त कवि व्यक्तित्वका रूपमा जीवित रहेको कुरा स्वीकार्नु पर्दछ ।

२.८.२ साहित्येतर व्यक्तित्व

लीला उदासीलाई साहित्येतररूपमा पनि ससक्त व्यक्तिका रूपमा लिन सकिन्छ । उनलाई अधिवक्ता र राजनीतिक व्यक्तित्वका साथै पत्रकार व्यक्तित्वका रूपमा मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । त्यहाँ उदासीको राजनीतिक व्यक्तित्व र अधिवक्ता व्यक्तित्वको छोटो चर्चा गरिन्छ ।

२.८.२.१ राजनीतिक व्यक्तित्व

वि.सं. २०२४ तिर भापाको शिवगञ्जको चन्द्रडाँगीमा भरेका खनाललाई विस्तारै भापाको प्रभाव पऱ्यो । उनी भापामा पढाउने र पढ्ने काम गर्थे । उनी लेखन र अध्ययनमा रुची राख्दथे । यस क्रममा उदासीले 'पञ्चामृत' नामक मासिक पत्रिकाको सम्पादन गर्न थाले । यस पत्रिकाको संचालकहरूमा तत्कालीन भापाको कम्युनिष्ट आन्दोलनमा अग्रणी नेताहरूको पनि संलग्नता थियो । द्रोणप्रसाद आचार्य, रामनाथ दाहाल, नेत्र घिमिरे, वीरेन राजवंसी,

के.पी.ओली, रुद्र खरेल, आदि सँगको सङ्गत गर्दै पञ्चामृत पत्रिका चलाइएको थियो । द्रोणाचार्य साहित्यमा प्रगतिवादी र राजनीतिमा कम्युनिष्ट थिए । उनकै सबभन्दा बढी प्रभाव लीला उदासी खनालमा पऱ्यो र उनी पनि वामपन्थी बने ।

लीला उदासी नेकपा एमाले पार्टीसँग आवद्ध छन् । तर आफू कुनै दलको पार्टी सदस्य नभएको दावी गर्ने गर्दछन् । भेटघाटका क्रममा उनले भने “म कुनै पार्टीको सदस्य होइन”^{२७} । जे होस् आजपनि लीला उदासी खनाल राजनीतिक रूपमा नेकपा एमाले सँग नै आवद्ध रहेका छन् । पेसाका कारण भने उनले राजनीतिमा आफूलाई नेताका रूपमा भने नउतारेको देखिन्छ । त्यस कारण लीला उदासीलाई वामपन्थी राजनीतिका नजिकका व्यक्ति भनेर मान्न सकिन्छ । वि.सं. २०२८ को भापा विद्रोहमा व्यक्ति हत्याको उनले विरोध गरेका थिए । २०३० सालमा काठमाण्डौंमा कम्युनिष्ट कै आरोपमा पक्राउ परेर ९ महिना सम्म सजाय भोगेको यथार्थताले पनि उनलाई राजनीति भन्दा बाहिर हेर्न मिल्दैन ।

२.८.२.२ वकिल व्यक्तित्व

साहित्यकार लीला उदासीको पेसा वकालत हो । उनी अधिवक्त हुन् । वि.सं. २०३२ मा सर्वोच्च अदालतले वि.ए. पास गरेका प्रत्येक इच्छुकहरूका लागि बी.एल. परीक्षा दिने अवसर प्रदान गरेको थियो । त्यही अवसरलाई प्रयोग गर्दै उदासी २०३६ सालमा अधिवक्त बन्न सफल भए । २८ आजसम्म उदासी चन्द्रगढी भापमा कानून व्यवसायी भएर काम गरिरहेका छन् । उनको मुख्य पेसा नै वकालत बनेका छ । उनका अनुसार २०३६ सालमा उनले पहिलो अंश मुद्दा जिताउन सफल भएका थिए र त्यहीबाट उनलाई हौसला मिलेको थियो । जीवनका ३४ वर्ष उदासीले वकालत गरी सकेका छन् । आजसम्म तीन हजार भन्दाबढी मुद्दाहरूमा बहस गरिसकेका छन् ।

त्यस कारण लीला उदासी खनाल २०६८ सालका मिति सम्म कानून व्यवसायी बनेर कार्यरत छन् ।

^{२७} उदासीसँगको भेटघाटबाट प्राप्त जानकारी

^{२८} ऐजन

२.८.३ सम्मान तथा पुरस्कार

लीला उदासी खनाल पेसाले कानून व्यवसायीमा आवद्ध छन् । त्यसकारण आफ्नो पेसा अन्तर्गतका संघसंस्थाहरूमा आवद्ध रहनु अनौठो कुरा होइन । यहाँ उनको साहित्यिक संघसंस्थामा भएका आवद्धता पनि कम छैन ।

नेपाल बार एसोसिएसनको सदस्य, बुद्धिजीवि भ्नापाका सदस्य लगायत नेखनाथ पुस्तकालयका सदस्य आदिमा उनको संलग्नता रहेका छ । उदासीलाई मुख्य मुख्य प्राप्त पुरस्कारहरू मध्ये नेपाल बार एसोसिएसनको स्वर्ण महोत्सवमा सम्मान पत्र, टी.आइ. नेपाल पत्रकारिता पुरस्कार २०५६, 'जूहीरत्न' जूही त्रैमासिक, चन्द्रगढी २०५९, एस.एल. शर्मा सिर्जनशील पत्रकारिता पुरस्कार २०६२, महानन्द पुरस्कार २०६४, गोकुल जोशी स्मृति पुरस्कार २०६५ आदि सम्मान तथा पुरस्कारद्वारा सम्मानित भएका छन् ।

परिच्छेद तीन

नेपाली कविताको सैद्धान्तिक स्वरूप र लीला उदासीको काव्य यात्रा तथा प्रवृत्तिगत योगदान

३.१ नेपाली कविताको सैद्धान्तिक स्वरूप

३.१.१ परिचय

नेपाली भाषामा प्रयोग हुने कविता शब्द तत्सम शब्द हो । यस शब्दको व्युत्पादन 'कवि' शब्दमा 'ता' प्रत्यय जोडिएर भएको हो । जसको अर्थ कवितद्वारारचित रचना भन्ने बुझिन्छ, भने कतै कतै कविको कर्म भन्ने अर्थमा पनि प्रयोग भएको पाइन्छ।^{२९}

यसलाई पाश्चात्य साहित्यमा Poetry भनिन्छ । यो Poetry शब्द Poet बाट विकसित भएको हो । Poet ले रचनाकार र Poetry ले रचना वा कुनै विशेष कृतिलाई बुझाउँदछ । त्यसकारण पूर्वीय तथा पाश्चात्य साहित्य शास्त्रमा कविता शब्दले कविताको रचना कर्म वा कृतिलाई बुझाउँदै आएको भेट्न सकिन्छ।^{३०}

संस्कृत साहित्यमा काव्य शब्दलाई हेर्दा यसले निकै ख्याति कमाएको देखिन्छ । कविता वा काव्य शब्दले व्यापक रूपमा समग्र साहित्यलाई नै बुझाउने गरेको भेटिन्छ । ईसाको चौधौं शताब्दी देखि विश्वनाथले काव्य शब्दलाई कविताका अर्थमा परिभाषित गर्ने काम गरेको भेटिन्छ । आज आएर संस्कृत, नेपाली तथा अंग्रेजी साहित्यमै किन नहोस् कविता भन्नाले मुक्तक, फुटकरकविता, खण्डकाव्य, महाकाव्य जस्तो विधागत स्वतन्त्र अस्तित्वका रूपमा काव्य शब्दले आफ्नो पहिचान बनाएको छ ।

^{२९} ईश्वरी गैरे कृष्णप्रसाद आचार्य आधुनिक नेपाली कविता, न्यू हिरा बुक्स इटर प्राइजेज, काठमाण्डौं, २०५९

^{३०} ऐजन

काव्य वा कविता शब्दको अर्थ स्पष्टसँग बुझ्न यसको परिभाषा अध्ययन गर्नु जरूरी हुन्छ । साहित्य आफैमा एउटा कला हो । त्यसैले यसलाई उपयोगी र व्यवहारिक कलाका सन्दर्भमा हेर्ने गरिन्छ । यस प्रसङ्गमा कलाहरू वास्तु, चित्र, मूर्ति र ललित गरी चार प्रकारका रहेका हुन्छन् । यिनै चार भेदहरू मध्ये साहित्य ललित कलाको एउटा भेदका रूपमा रहेको हुन्छ । ललितकलाको श्रव्य, दृश्य भेद नै साहित्य हुनेगर्छ । नेपाली भाषामा साहित्य श्रव्य र दृश्य गरी २ भेद भएको हुन्छ ।

३.१.२ परिभाषा

कविता पूर्वीय र पाश्चात्य तथा नेपाली जगत्मा प्रचलित एक साहित्यिक विधा हो । त्यसकारण विभिन्न विद्वानहरूले कविताका विषयमा आफ्ना आफ्ना ढङ्गबाट परिभाषाहरू प्रस्तुत गरेका छन् । यसरी आफ्नो मत प्रस्तुत नै क्रममा कसैले भाव, कसैले विचार त कसैले कविताको कला वा सौन्दर्य जस्ता पक्षहरूमाथि जोड दिएको देखिन्छ । यस प्रकार विभिन्न दृष्टिले गरिएका परिभाषाहरूमा एकरूपता पाइदैन ।

यहाँ कविताको पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य सम्बन्धी परिभाषा प्रस्तुत गरिन्छ ।

पूर्वीय परिभाषा

छोटोमा इष्ट अर्थ प्रदान गर्ने पदावलीले युक्त त्यस्तो वाक्य काव्य हो, जसमा अलङ्कार प्रकट हुन्छ र दोष रहित र गुणयुक्त हुन्छ ।

-अग्नि पुराण^{३१}

कविता लोक मङ्गल र सुन्दर पद विन्यास युक्त गुढ शब्दार्थहीन, सुबोध, युक्तिपूर्ण नृत्यका लागि उपयुक्त रस निष्पत्तिको गुणले युक्त सन्धि युक्त हुनु पर्दछ ।

-भरतमुनि^{३२}

शब्द र अर्थले युक्त पदावली काव्य हो ।

-भामह^{३३}

अभिष्ट अर्थले युक्त पदावली काव्य हो ।

-दण्डी^{३४}

^{३१} ऐजन

^{३२} ऐजन

^{३३} ऐजन

^{३४} ऐजन

दोष मुक्त गुण र अलङ्कार युक्त र कतै स्पष्ट अलङ्कार नभए पनि त्यो शब्दार्थ नै काव्य हो ।

-मम्मट^{३५}

ध्वनि नै काव्यको आत्मा हो ।

-आनन्द वर्धन^{३६}

रसात्मक वाक्य नै काव्य हो ।

-विश्वनाथ^{३७}

रमणीय अर्थ प्रतिपादन गर्ने शब्द नै काव्य हो ।

-जगन्नाथ^{३८}

माथि उल्लेखित परिभाषाहरूलाई हेर्दा भामह, दण्डी अलङ्कारवादी आचार्य भएर काव्यमा अलङ्कारलाई बढी जोड दिएका छन् । भरतमुनि र विश्वनाथ रसवादी आचार्य भएर कवितामा रस पक्षमाथि विशेष जोड दिन्छन् । ध्वनिवादी आनन्दवर्धन भाव पक्षमा जोड दिन्छन् । मम्मट र जगन्नाथ समन्वयवादी आचार्य हुन् । उनीहरूले समन्वयात्मक परिभाषा गरेका छन् । निष्कर्षमा पूर्वीय परिभाषा अनुसार रमणीय रसयुक्त मनोमुग्ध पार्ने शब्दार्थले युक्त अभिव्यक्ति नै कविता वा काव्य हो भन्न सकिन्छ ।

पाश्चात्य परिभाषा

कविता भाषाका माध्यमबाट अभिव्यक्त हुने अनुकरणात्मक कला हो ।

-एरिस्टोटल^{३९}

कविता व्यक्त सङ्गीत हो ।

-ड्राइडन^{४०}

कविता प्रबल अनुभूतिहरूको सहज उच्छलन हो जुन शान्त समयमा संस्मरणका रूपमा मनोवेगबाट प्राप्त हुन्छ ।

-वर्डस्वर्थ^{४१}

कविता सरल रागात्मक र प्रत्यक्षमूलक हुनुपर्छ ।

-मिल्टन^{४२}

कविता जीवनको आनन्दात्मक अभिव्यक्ति हो ।

-सेली^{४३}

कल्पना र सम्वेगद्वारा गरिएको जीवनको व्याख्या नै कविता हो ।

-जोन्सन^{४४}

^{३५} ऐजन

^{३६} ऐजन

^{३७} ऐजन

^{३८} ऐजन

^{३९} ऐजन

^{४०} ऐजन

^{४१} ऐजन

^{४२} ऐजन

^{४३} ऐजन

^{४४} ऐजन

निचोडमा भन्नुपर्दा पाश्चात्य परिभाषाहरूको सारसंक्षेप भनेको “भाषाका माध्यमबाट अभिव्यक्त सङ्गीत, जीवनको आलोचना अनुभूतिको उच्छलन, रागात्मक, आनन्दात्मक जीवनको व्याख्या हुन आउँछ । जहाँ कल्पना र संवेग मनोवेगको प्रकटीकरण हुने गर्दछ ।”

पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्य शास्त्रीहरूका मतहरू बाहेक नेपाली विद्वानहरूले पनि कविताका विषयमा आफ्नो तर्फबाट परिभाषाहरू प्रस्तुत गरेका छन् । जुन परिभाषालाई निम्न अनुसार प्रस्तुत गरिन्छ ।

कविद्वाराआफ्ना संवेद्य अनुभूति वा स्फूर्त भावनाहरूलाई छन्द वा लयमा उनीएको साहित्यिक कृति वा रचना नै कविता हो । -बृहत्नेपाली शब्दकोश^{४५}

भावनाको बौद्धिक कोमलता नै कविता हो । -बालकृष्ण सम^{४६}

भावनाको हार्दिक कोमलता नै कविता हो । - लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा^{४७}

कविता जीवन जगत्का मूल्यवान् अनुभवो काल्पनिक कलात्मक बद्ध वा मुक्त लयात्मक भाषिक सङ्कथन हो । - बासुदेव त्रिपाठी^{४८}

काव्य भनेको कुनै विषय वा कथा लिएर मनोहर शैलीको सुत्रमा गुथिएका शब्द र अर्थको समुचित योगात्मक गुम्फन हो । - सोमनाथ सिग्देल^{४९}

उपयुक्त नेपाली विद्वानहरूको परिभाषा हर्देर्दा भावनाको बैद्धिक, हार्दिक कोमलता, कल्पना, अनुभूति र विचाररुको लगाममा भावुकता चढेको जीवन जगत्को कलात्मक भाषिक सङ्कथन साथै शब्द र अर्थ बीचको योगात्मक गुम्फलन, पद्य लयको भाषिक सङ्कथन र कविको स्फूर्त रूपमा प्रकट भएका साहित्यिक रचना नै कविता हो ।

३.१.३ कविताका तत्वहरू

^{४५} ऐजन

^{४६} ऐजन

^{४७} ऐजन

^{४८} बासुदेव त्रिपाठी 'नेपाली कविताको सिंहावलोकन, साभा, २०२७, काठमाण्डौ ।

^{४९} ऐजन

कवितालाई समग्र रूपमा चिन्न, चिनाउनका लागि यसका निश्चित तत्वहरूको आवश्यकता पर्दछ । कविताका विषयवस्तु, कथ्य र भाव आदि आन्तरिक तत्व हुन् । भाषाशैली, लय, विम्ब, प्रतिक आदि बाह्य तत्वहरू हुन् ।

कविताका समग्रमा निजी तत्व रहेका छन् ।^{५०}

१. शीर्षक	२. संरचना	३. विषयवस्तु	४. लय विधान
५. भाव विधान	६. कथन पद्धति	७. अलङ्कार वा विम्ब विधान	
८. व्यञ्जना विधान	९. भाषा शैली	१०. उद्देश्य	

समग्रमा यिनै तत्वका आधारमा कवितालाई विश्लेषण गर्ने गरिन्छ ।

३.१.३.१ शीर्षक

कविता भित्र अनेक संरचना हुन्छन् । कविले ती संरचनाहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी सारयुक्त र औचित्यपूर्ण प्रतिनिधिमूलक कलात्मक शीर्षकको छनोट गरेको हुन्छ । जुन शीर्षकले समग्र विषयवस्तुलाई समेट्ने काम गरेको हुन्छ । यस्तो शीर्षकमा कविता भित्रका भित्री, बाहिरी सबै तत्वहरूको प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने हुनुपर्छ । शीर्षकले विविध संभाव्यता र अनेकार्थता बोक्न सक्षम भएको हुनु पर्दछ ।

३.१.३.२ संरचना

कवितामा एउटा संरचना हुने गर्छ । कविता संरचक तत्वहरूद्वारानिर्मित एक विशिष्ट प्रकारको रचना हो । जसमा बाहिरी संरचना सतही हुने गर्दछ भने भित्री संरचना सूक्ष्म हुने गर्छ । यस्तो बाह्य संरचनालाई लय, गुण, पाउ, चरण, पङ्क्तिपुञ्ज, शब्द गुच्छको संयोजनद्वारानिर्माण गरिन्छ । भित्री संरचनामा कविको कथनको सोभो कथन, आख्यानिकृत कथन, नाटकीकृत कथनका स्थूल र सूक्ष्मपद्धतिलाई हेरिन्छ । कविताको मूल कथ्य, मूलभाव, मूल विचारको परिणतिबाट निर्मित रूपलाई हेर्ने गरिन्छ ।

३.१.३.३ विषयवस्तु

^{५०} ऐजन

कविता रचनाका लागि चयन गरिएको वस्तु नै कविताको मूल विषयवस्तु हो । यस्तो विषयवस्तु संसार भरीका यावत् वस्तु, मानवीय स्वभाव, प्रवृत्ति, प्राकृतिक वस्तु, धर्म, संस्कार, संस्कृति, देश, समाज, राजनीति, साथै जीवन भोगाइका अनेक पक्ष, विपक्षहरूसँग सम्बद्ध हुने गर्दछ । कविले जस्तो सुकै विषयवस्तु छनोट गर्न स्वतन्त्र हुने गर्दछ । यस्तो विषयवस्तु कविता हुँदा आफैमा कलापूर्ण उपयुक्त, आकर्षक, प्रभावपूर्ण भन्ने हुन सक्नु पर्छ । जुन विषयवस्तुले आफ्नो एउटा निश्चित स्वरूप प्राप्त गर्न सक्नु पर्छ । यस्तो विषयवस्तु उपयुक्त, ससक्त र कलात्मक एवम् जीवन्त हुनुपर्छ ।

३.१.३.४ भाव विधान

कविताको मूल तत्व भाव हो । जुन भाव विना कविताको कल्पना गर्न सकिन्न । कवितामा भावलाई मूल मेरुदण्डका रूपमा लिइन्छ । साथै कवितामा भावको उचित समायोजन हुन सक्नु पर्छ । अनि मात्रै कविता उत्कृष्ट बन्दछ । जुन भाव कविताको मूलभाव, मूल तत्व, मेरुदण्ड र अस्तित्व विधायक तत्व हुने गर्दछ । यस्तो भावविधान मानवीय जीवन जगत्का यावत् विषयवस्तुलाई अनुभव र अनुभूतिको लयात्मक, रागात्मक र कलात्मक निष्कर्षका रूपमा विशेष भाव, अर्थ प्रदान गर्ने हुन सक्नु पर्दछ । अर्को अर्थमा विषयवस्तुको गुढ गहन ज्ञानभिन्न कलात्मक भाव सृष्टि गर्न सक्नु नै कविताको संयक भाव विधान हो ।

३.१.३.५ लय विधान

सङ्गीतमा ताल भए जस्तै कविताको भित्री सङ्गीत लय हो । कवितामा लयका माध्यमबाट भावहरूको समायोजन गर्ने गरिन्छ । मानवीय जीवनको गतिको लयलाई समातेर कविताले आफ्नै लयमा मधुर बनाएर प्रस्तुत गर्ने गर्दछ । यस्तो लय विधानको सृष्टि कवितामा शब्द गुच्छा पङ्क्ति, श्लोक आदि मिलाएर गर्ने गरिन्छ । यस क्रममा यति र गतिको मात्रा मिलाइन्छ । वार्णिक, मात्रिक, आवृत्ति नियमले यति मिलाएर कवितालाई बढी लयपूर्ण बनाइन्छ ।

कवितापनि पद्य र गद्य २ प्रकारका हुन्छन् । वार्णिक, मात्रिक, भित्री, बाहिरी लय मिलेको पद्य कविता हुन्छ भने गद्यमा भित्री लय प्रधान बनाएर लेखिएको अन्तरलय प्रधान गद्य

कविता हुन्छ । जे भएपनि समग्रमा कवितामा लय विधान अत्यन्त आवश्यक ठानिन्छ र लयको उत्कृष्ट आयोजना मै कविता उत्कृष्ट बन्न पुग्छ ।

३.१.३.६ कथन पद्धति

कवितामा कविले कुन स्थानमा रहेर आफ्नो अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरेको हुन्छ त्यसै आधारमा कथन पद्धतिको निर्कियौल हुन्छ । कथन पद्धतिलाई दृष्टिविन्दु पनि भनिन्छ । कथन पद्धतिको दृष्टिविन्दु प्रथम पुरुषको म, हामी सर्वनामको प्रयोग गरेको आन्तरिक दृष्टिविन्दु हुने गर्छ । जस्तै कविले कवितामा आफ्नो वर्णन गरिरहेको आत्मलापका आत्मगुञ्ज प्रमुख हुन्छ भने बाह्य दृष्टिविन्दुमा तृतीय पुरुषको सर्वनामको प्रयोग गरिएको हुन्छ । यसमा कविले कवितामा आफ्नो वर्णन नगरेर अर्काको वर्णन गरेको हुन्छ । जुनमा कविले देखेका कुरालाई विषयवस्तु बनाउने गरेको हुन्छ ।

आख्यानीकरणका क्रममा कविले दृश्य चित्र, संवाद, तथा मनोवादका नाटकीकृत कथन पद्धति अङ्गाल्दै आत्मलापको आत्मगुञ्जन समेत प्रस्तुत गर्ने गरेको हुन्छ । जुन कथन पद्धतिको वैकल्पिक पद्धति हो ।

३.१.३.७ अलङ्करण वा विम्ब विधान

कुनैपनि कवितामा कविले भाव सौन्दर्य सृष्टि गर्न सक्नु पर्दछ । यसका लागि कविले अलङ्कार र विम्बको उचित आयोजना गर्न सक्नुपर्छ । अनिमात्र कविता उत्कृष्ट बन्छ । यस क्रममा कवितामा अलङ्कार, विम्ब, प्रतीक आदि कविताका अनिवार्य तत्त्व बन्दछन् । अलङ्कार पनि शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कारको संयोजनले शब्द गाम्भीर्य र अर्थ गाम्भीर्य प्रदान गर्दछ भने विम्बका माध्यमले छायौँ रूप सहितको सौन्दर्य सृष्टि गर्छ । प्रतीकले विशेष अर्थ प्रदान गर्दछ । यसर्थ कवितामा यिनको प्रयोगलाई कलात्मक प्रयोग भनिन्छ । विम्ब विधानको समायोजनले कविता उत्कृष्ट बन्न पुगेको हुन्छ । त्यसैले कवितामा अलङ्करण र विम्ब विधानलाई मुख्य तत्त्व मान्ने गरिन्छ ।

३.१.३.८ व्यञ्जना विधान

कवितामा सीधा अर्थ लाग्ने भाषा मात्रै प्रयोग गर्नु हुँदैन वा गरिदैन । यसमा व्यञ्जनाले बुझाउने वाच्यार्थ, लक्षार्थ पछिको व्यञ्जना अर्थ प्रकट गराउन सक्नु पर्छ । त्यसपछि मात्रै कविता उत्कृष्ट बन्दछ । यस्तो व्यञ्जना शक्तिको संयोजन कवितामा हुन सक्नुलाई नै व्यञ्जना विधान भनिन्छ । व्यञ्जना शाब्दी, आर्थी जस्ता संयोजन भएका हुन्छन् ।

३.१.३.९ भाषाशैली

कवितामा भाव र भावबाट उत्पन्न हुने अनुभूतिहरूलाई बोक्नका लागि भाषाको कलात्मक प्रयोग गरिन्छ । यस्तो भाषाका वर्णनपद वा शब्दले रागात्मकता, लालित्य, माधुर्यता संयोजन गर्न सक्नु नै शैली हो । यो शैली सूक्ष्म र संक्षिप्त कलात्मक हुन सक्नु पर्छ । कवितामा स्तरीय भाषाको प्रयोग उचित मानिन्छ । जसले उत्कृष्ट भाव बहन गर्न सकोस् । यस किसिमको भाषाशैली कविताको मूल तत्व हो । कविताको भाषाशैली गद्यात्मक र पद्यात्मक दुवै हुने गर्दछ ।

३.१.३.१० उद्देश्य

कुनै विषयवस्तुमा आधारित भएर भावले भरिपूर्ण अनुभूतिलाई कलात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गर्नु नै कविताको उद्देश्य हो । यस्तो उद्देश्य कवितामा सार्थक र उपयुक्त भएको हुनु पर्दछ । कविताले मूल्यपरक सन्तुष्टिजन्य भाव प्रसारित गर्न सक्नुपर्छ । कविता भित्र यिनै कुराहरूको संयोजन गरिएको हुन्छ । त्यो संयोजन नै कविताको उद्देश्य हो ।

३.१.४ कविताका उपविधाहरू

भाव अनुभूतिको प्रवन्धन र विषयवस्तुको आख्यानीकरणका प्रयोगमा दृष्टिले नेपाली कविताका विभिन्न विधाहरूलाई निम्न तरिकाबाट वर्गीकरण गरिन्छ ।^{५१}

- क. लघुतम रूप (मुक्तक) ख. लघुरूप (फुटकर कविता)
ग. मझौला रूप (खण्डकाव्य) घ. बृहत् रूप (महाकाव्य)

^{५१} वासुदेव त्रिपाठी, पूर्ववत् ।

ड वृहत्तर रूप (विकासशील महाकाव्य) ।

३.१.४.१ लघुतम रूप (मुक्तक)

कविताको सबभन्दा छोटो रूप नै लघुतम रूप हो । जुन रूप मुक्तक हुने गर्दछ । यो कविताको लघुतम रूप मुक्तक स्वतन्त्र, स्वायत्त, एकल, एकश्लोके पद्यात्मक सबभन्दा सानो अभिव्यक्तिको रूप वा एकाई, श्रेणी नै यथार्थमा मुक्तक हुने गर्दछ । यो संस्कृति साहित्यमा वर्णमात्रिक, मात्रिक, एक श्लोकको हुन्छ भने जापानी भाषामा हाइकु र नेपाली भाषामा मुक्तक तथा एउटा गजल र एउटा कविताको सबभन्दा सानो रूप हुने गर्दछ । यसमा कविको भावको एक भौँका, एक भुल्को स्वाट्ट प्रकट हुने गर्दछ । यस्तो मुक्तक रूपमा अनुभूतिका लहरहरू स्वतः प्रकट हुन्छन् र दुई हरफ, चार हरफ र पाँच छ हरफमा मुक्तकको रूप टुडिगन्छ । यो रूप संक्षिप्त, मितव्ययी, चुट्कलो, सुत्रात्मक भाव कथनमा भिलिक्क बिजुली चम्के भैं वा सलाई कोरेभैं स्वार अनुभूति अनुभवको प्रस्फुटन हुन्छन् ।

३.१.४.२ लघुरूप (फुटकर कविता)

कविताको मुक्तक भन्दा ठूलो एकाइ र मभौला खण्डकाव्य भन्दा सानो एकाइ फुटकर कविता हो । यो पत्र-पत्रिकामा छापिने कविता हो । यस्ता कवितामा ८,१२, १५,२० श्लोक सम्मको सङ्ग्रह संरचना हुन्छ । यसमा जीवन जगत्का खास एक सम्दर्भ खास एक प्रसङ्ग र खास एक मनोदशाको प्रस्फुटन हुन्छ । यो फुटकर रूप पद्य कविता र गद्य कविता दुवैको हुन्छ । यसमा विशेषत विषयवस्तुको कविता यात्राले अनुभूतिको झठी, उठी, बर्सिङ, विश्रान्त हुन पुगेको समयको स्थिति प्राप्त गरेको हुनुपर्दछ । यही रूप नै फुटकर कविताको लघु रूपको स्वरूप हो ।

३.१.४.३ मभौला रूप (खण्डकाव्य)

कविताका मुक्तक, फुटकर कविता भन्दा ठूला आकारमा र आयाम ओगट्ने र बृहद रूप भन्दा सानाखाले कविताहरूलाई मभौला आकारका कविता अर्थात् खण्डकाव्य भनिन्छ । अर्थात् लघुरूप (फुटकर कविता) भन्दा ठूलो र बृहद रूप (महाकाव्य) भन्दा सानो रूपलाई नै मभौला रूप (खण्डकाव्य) भनिन्छ । खण्डकाव्यमा जीवन जगत्को एक पक्षको प्रस्तुति हुँदा एक

रसको पूर्णता प्रकट हुने गर्दछ । समग्रमा जीवनको एक भागलाई धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष जस्ता चार वर्गमध्ये एक वर्ग र नवरस मध्ये एक रसको प्रयोग गरिएको एउटा मूल भावको प्रवाहमा कवितात्मक अभिव्यक्तिको संरचना हुनु नै मभौला रूप खण्डकाव्य हो । देवकोटाको 'मुनामदन' लेखनाथको 'ऋतु विचार', सिद्धिचरण श्रेष्ठको 'उर्वशी' आदिलाई उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ ।

३.१.४.४ बृहत् रूप (महाकाव्य)

जीवन जगत्को समग्र कथ्य विषयवस्तुलाई चारवटै पुरुषार्थ धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष वर्ग र नवै रसको परिपाक प्रयोग सहितको कविता आख्यानीकरणमा आठ भन्दा बढी सर्गको संयोजनमा सृजनाको महानदी यात्रा हुनु नै बृहत् रूप (महाकाव्य) को परिचय हो । यसमा सिङ्गो युग, जाति, सभ्यता, संस्कृतिका घटना, प्रतिघटनाले आख्यानको स्वरूप धारण गर्न पुग्छ । अनि कविताको महाप्रवाह विराट रूपको हुने गर्छ । कविता भित्र आख्यानीकरण, नाटकीकरणको प्रयोग धर्मिता अङ्गालीएको हुन्छ । समग्रमा कवितात्मक बृहत् रूपको प्रस्तुति नै महाकाव्य हो ।

३.१.४.५ बृहत्तम रूप (विकसनशील महाकाव्य)

यस रूपको महाकाव्यमा सिङ्गो जातिको जीवन जगत्को बृहत्तम रूपको कवितात्मक संरचनावद्ध सर्गवन्धको संयोजन हुन्छ । साथै सिङ्गो जातिकै सभ्यता, संस्कृति घटना प्रतिघटनाको कवितवत्वमय आख्यानको अनुभूतिमय काव्यकला परिपाक भित्र अनेक रस अनेक वर्ग र अनेक पक्षको विषय विषयन्तर उच्चतर कवितात्मक प्रस्तुति हुन्छ । वाल्मीकि रामायण यस्तो खाले कृति हो ।

३.१.५ नेपाली कविताको विकासक्रम

३.१.५.१ आमुख

नेपाली भाषा भारोपेली भाषा परिवार अन्तर्गत भारत-इरानेली शाखाबाट संस्कृत, अपभ्रंश हुँदै खस अपभ्रंशबाट विकसित भएको भाषा हो । यो समय इसाको ५० देखि १०००

सम्मको समय हो । जुनबेला अपभ्रंशवाट भारतीय भाषा हिन्दी, बङ्गाली, भोजपुरी, अवधी र नेपाली भाषाको उद्भव भएको हो ।

यसरी उद्भव भएको नेपाली भाषाको उद्गम स्थल जुम्लाको सिञ्जालाई मानिन्छ । आजसम्ममा प्राप्त यस भाषाको प्राचीन अभिलेख वि.सं. १०३८ को राजा दामुपालको दुल्लुको अभिलेखलाई मानिन्छ । नेपाली भाषाको प्राचीन अभिलेखलाई हेर्दा यो भाषा मानव समुदायका बीचमा लोक श्रुति, जन श्रुतियुक्त लोकगीत, लोककथा, चाँचरी, गीत जस्ता लोक साहित्यका बाणीको साधन भई प्रस्फुटित भएको पाइन्छ ।

यसप्रकार वि.सं. १००० पूर्वको नेपाली भाषा लोक श्रुतिको मौखिक अभिव्यक्तिमा आधारित थियो । यस पछिको समय लेख्य रूपमा अभिलेखकालीन समयका रूपमा १०३८ देखि १४१३ सम्मको समय देखा पर्छ । यसपछि प्राचीन ग्रन्थहरूको समय सुरु हुन्छ । त्यस्ता ग्रन्थहरूमा खण्डखाद्य, भास्वती, बाजपरीक्षा, ज्वरोत्पत्ति चिकित्सा, प्रायश्चित्त प्रदीप, आदि वाङ्मय ग्रन्थहरूमा ज्योतिष वेदाङ्ग, आचार शास्त्र, राजकाजको रोज, नाम्चा जस्ता विशुद्ध उपयोगितामूलक ग्रन्थहरूको रचना भएको देखिन्छ । जुन रचना विशुद्ध व्यवहारपरक ज्ञानसंग सम्बन्धित थियो । यस प्रकार औषधिशास्त्र, वंशावली, जीवनी, धर्मशास्त्र र ज्योतिष सम्बन्धी ग्रन्थहरू देखिन पुग्छन् । त्यस्तै गरी नेपाली लोक समाजका मागल, फाग, पँडेली, चाँचरी, पैकेलो, भारत, सगुन, धमारी, चैत आदि लेख्य साहित्यका लोक कृतिहरू मौखिक परम्पराका रूपमा जीवन्त हुँदै आएको भेट्न सकिन्छ ।

३.१.५.२ नेपाली कविताको काल विभाजन

नेपाली साहित्यको काल विभाजनमा विभिन्न मतमतान्तर रहेजस्तै नेपाली कविताको काल विभाजनमा पनि विभिन्नता रहेको पाइन्छ । यसको विभाजनमा विद्वानहरूका अनेक मत रहेका छन् । तापनि पाठ्यक्रमीय मान्यता अनुसार यसको विभाजन निम्नानुसार गरिन्छः^{५२}

१. प्राथमिक काल वि.सं. १८२६ देखि १९४० सम्म

^{५२} ऐजन

क. वीरकाल १८२६-१८७२ सम्म

ख. भक्तिकाल १८७३-१९४० सम्म

अ. राम भक्तिधारा

आ. कृष्ण भक्तिधारा

इ. निर्गुण भक्तिधारा

२. माध्यमिक काल वि.सं. १९४१ देखि १९७४ सम्म

३. आधुनिक काल वि.सं. १९७५ देखि वर्तमान सम्म

क. पूर्वाद्ध वि.सं. १९७५ देखि २०१६ सम्म

अ. परिस्कारवादी धारा वि.सं. १९७५ देखि १९९० सम्म

आ. स्वच्छन्दतावादी धारा वि.सं. १९९१ देखि २०१६ सम्म

ख. उत्तराद्ध वि.सं. २०१७ देखि वर्तमान सम्म

अ. प्रयोगवादी धारा वि.सं. २०१७ देखि २०२९ सम्म

आ. समसामयिक धारा वि.सं. २०३० देखि हालसम्म

३.१.५.२.१ नेपाली कविताको प्राथमिक काल

पृथ्वीनारायण शाहको विशाल नेपाल एकीकरणसँग थालिएको वीरवन्दना, वीरस्तुति र वीर भावलाई कविताको केन्द्रीय भाव बनाई थालिएको वीर कविता धारामा सुगौली सन्धिले राष्ट्रिय चोट परेपछि नेपाली समाजमा कर्तव्य विमुढता, नैराश्यताको भाव जागृत गराउन पुग्दछ । फलस्वरूप नेपाली कविता यस्तो समयमा भक्तिभावकै केन्द्रीयता लिएर अघि बढ्दछ र यस क्रममा कृष्ण भक्ति, राम भक्ति, निर्गुण भक्तिले नेपाली कवितामा प्रश्रय पाउँछ । यस प्रकार मोतीरामको उदयपूर्व नेपाली प्राथमिक कालीन कवितामा वीर र भक्तिधाराको वर्चस्व रहेको पाइन्छ ।

यस किसिमको प्राथमिक कालीन कवितालाई सुगौली सन्धि पूर्व र पछि गरी पूर्वाद्ध र उत्तराद्धमा विभाजन गर्दै २ भागमा बाँड्न सकिन्छ ।

क. वीर धारा (वि.सं. १८२६ देखि १८७२ सम्म)

प्राथमिक काल नेपाली कविताको आदिकाल हो । जसलाई धारागत रूपमा वीर धाराकाल भनिन्छ । यस धारामा विशेषत वीरहरूको प्रशस्ती, वीरवन्दना, ऐतिहासिक चेत सहित वीर प्रवृत्तिको उच्च घोष फेला पर्छ । युद्ध वर्णन, राष्ट्रप्रतिको आस्था, राष्ट्रिय एकताको उच्च भावना, राजभक्ति, देशभक्ति मुखरित भएको पाइन्छ ।

यस धारा अन्तर्गत कलम चलाउने मुख्य कविहरूमा सुवानन्द दास, शक्तिबल्लभ अर्याल, उदयानन्द अर्याल, सुन्दरानन्द वाणा, यदुनाथ पोखेल, गुमानी पन्त आदि रहेका छन् । यिनीहरूले हिन्दी, संस्कृत र गोर्खाली भाषा अन्तर्गत नेपाली भाषाको प्रयोग गरेर कविताहरू रचना गरेको पाइन्छ ।

ख. भक्ति धारा (वि.सं. १८७२ देखि १९४१ सम्म)

यस प्राथमिक कालीन नेपाली कविताको उत्तरार्द्ध समयलाई भक्ति धाराको काल भनिन्छ । नेपाली समाजमा यो भक्तिकाल उदाउनुमा सुगौली सन्धिको चोट एक कारण मानिन्छ । अर्को कारण नेपाली समाजमा प्राचीन काल देखि नै धार्मिक आस्था भएकोले भक्ति धाराका कविता लेखिनु यसको भक्तिको पृष्ठभूमि रहेको भन्ने गरिन्छ ।

सुगौली सन्धिको प्रभावले तत्कालीन कविहरू निराश र जनमानस उदास भएका कारण नेपाली कविहरू भक्तितर्फ उन्मुख हुन्छन् । त्यसैले वीरतापूर्ण वर्णनबाट कवित्वले भक्तिमार्ग अवलम्बन् गर्न पुग्छ । युद्धबाट पराजित मानसिकता, ईश्वरीय चिन्तनतर्फ दत्तचित्त हुन पुग्छ । यस किसिमबाट आएको यो भक्तिधारा पनि सगुण र निर्गुण गरी २ प्रकारको देखिन्छ । सगुण भक्तिधारामा पनि कृष्ण भक्ति र राम भक्ति भनेर छुट्टा छुट्टै विभाजित भएर अगाडि बढ्छ ।

सगुण भक्तिधारा

यस धारा अन्तर्गत केही कविहरू श्रीरामलाई आराध्यदेव मानेर कविता लेख्न छन् भने अर्कातिर केही कविहरू कृष्णलाई आराध्यदेव मानेर कविता लेख्छन् । यसै आधारमा भक्तिधारालाई कृष्ण भक्तिधारा र राम भक्तिधारा जस्ता दुई रूपको सगुण भक्तिधाराको कविता

देखियो । यी दुवै भक्तिधारामा ब्रह्मको चिन्तन भएको हुँदा राम एवम् कृष्ण भक्ति दुवै सगुण भक्तिधाराका कविता मानिएका हुन्

कृष्ण भक्तिधारा अन्तर्गत रतिभाव रहित कृष्ण भक्तिधारा र रतिरागमुखी कृष्ण भक्तिधारा गरी दुई भेदमा बाँडेको देखिन्छ । रतिभाव रहित कृष्ण भक्तिधारामा रहेर कविता लेखेहरूमध्ये यदुनाथ पोखेल, वसन्त शर्मा, पतञ्जलि गजुज्याल मुख्य छन् ।

रतिरागमुखी कृष्ण भक्ति काव्य लेखेहरू मध्ये इन्दिरस, विद्यारण्य केशरी, हीन व्याकरणी विद्यापति, छविलाल नेपाल आदि मुख्य रहेका छन् ।

राम भक्तिधारा अन्तर्गत कविता लेखे कविहरूले रामलाई मुख्य मानेर कविता लेखेका छन् । जसमध्ये रघुनाथ पोखज्याल, भानुभक्त आचार्य, पतञ्जली गजुज्याल, रामदाश मुख्य रहेका छन् ।

सन्त धारा वा निर्गुण भक्तिधारा

प्राथमिक कालीन कविताको भक्तिधाराको अर्को कविता धारा सन्तधारा देखा परेको छ । जसलाई निर्गुण भक्तिधारा पनि भनेर चिनिन्छ । यस धाराका कविहरू ईश्वरलाई ब्रह्मको रूपमा मान्दछन् र साकार भन्दा निराकार सगुण भन्दा निर्गुण ब्रह्मको उपासना गर्न पुग्छन् । साथै ब्रह्मसत्य हो, जगत मिथ्या हो, भ्रुटो र असत्य हो भन्दै ब्रह्म लीन हुन पुग्छन् ।

यस धाराका कवितामा जाति विभेद, अत्याचार, दुराचारको विरोध, मानवतावादको समर्थन एवम् मुक्तिलाई कविताको विषयवस्तु बनाएको पाइन्छ । यस धाराका मुख्य कविहरूमा शशिधर, अगम दिलदास, ज्ञान दिलदास आदि मुख्य रहेका छन् ।

यस कालका मुख्य विशेषताहरू कविता लेखनको प्रारम्भिक प्रयास, शासकहरूको स्तुति, वीरवन्दना, राष्ट्रभक्ति, देशप्रेमको भावना प्रस्तुत भएका रचनाहरू लेखिएको पाइन्छ ।

वीर रस र भक्ति रसको बाहुल्यता, संस्कृत शास्त्र र साहित्यको आधारमा नेपाली काव्य कृतिको रचना, पुराण, धर्मशास्त्र र दर्शनलाई कविताको मूल विषयवस्तु बनाइनु, अनुवाद

रूपान्तरणका बीचबाट मौलिक लेखनको प्रयास, भक्ति कवितामा ईश्वरको साकार र निराकार रूपको चित्रण गर्नु यस कालका प्रवृत्तिगत विशेषताहरू रहेका छन् ।

३.१.५.२.२ नेपाली कविताको माध्यमिक काल (वि.सं. १९४१ देखि १९७४)

नेपाली कवितामा माध्यमिक कालको थालनी मोतीराम भट्टको आगमनसँगसँगै भएको हो । मोतीरामले भानुभक्तको सुन्दराकाण्ड छपाए पछि नेपाली कविता मुद्रण युगमा प्रवेश गरेको हो । फलतः कविताका क्षेत्रमा लेखन र प्रकाशनको प्रतिस्पर्धा हुनथाल्यो । यस प्रकार प्राथमिक काल लेखौटको युग थियो, माध्यमिक काल प्रकाशनको काल हुनपुग्यो ।

माध्यमिक नेपाली कविताको काल भन्नाले वि.सं. १९४१ देखि वि.सं. १९७४ बीचको साढे तीन दशकको समय भन्ने बुझिन्छ । मोतीरामको समय देखि सुरु भएर सुक्तिसिन्धु (१९७४) प्रकाशन सम्मको यसको व्याप्ति रहन्छ ।

सत्तासीन वीर, देव र चन्द्र समसेरकालीन राणा शासकहरू भोगविलास र मनोरञ्जनपूर्ण वातावरणमा लिप्त थिए भने यता साहित्यमा तदनुकूल शृङ्गारिक धाराको वर्चस्व बढ्दै गइरहेको थियो । दरवारिया थिएटर परम्पराले उर्दु, फारसी, अरबी मूलका शृङ्गारिक मनोरञ्जनपूर्ण साधन जुटाईरहेको थियो भने मोतीरामको आगमन सँगै शृङ्गारिक कविता गजल लेखनले तत्कालीन वातावरणकै वर्चस्व बढाई रहेको थियो । साहित्यकारहरू युगीन शृङ्गारिक चाहना अनुरूप शृङ्गारिक कविता लेखनमा विस्तारै प्रवृत्त हुँदै अघि बढेको भेटिन्छ । यसरी शृङ्गारिक कविता लेखन परम्पराको नेतृत्व तथा सामूहिक नेतृत्वमा शृङ्गार कालीन कविता परम्परा स्थापित हुँदै अघि बढेको भेटिन्छ ।

यसरी माध्यमिक कालको पूर्वार्द्ध समयमा नेतृत्वगर्ने भट्टका प्रपञ्चक प्रपञ्च (१९४८), गजेन्द्र मोक्ष, तीजको कथा, पीकदूत (१९४५), प्रल्हाद भक्तिकथा, मोतीराम भट्टका गजलहरू (२०३८) मोती ग्रन्थावली (२०४५) आदि मुख्य कृतिहरू रहेका छन् ।

यसरी माध्यमिक कालीन कविता लेखन परम्परामा मोतीरामले स्वतन्त्र लेखनलाई अघि बढाउनुका साथै नेतृत्व र निर्देशनको अग्रसरता सामूहिक कविता लेखनलाई अघि बढाएका थिए । जसमा समस्यापूर्ति कविता लेखन, जगल लेखन र कविता लेखनको परम्परा अघि बढेको

थियो र यो मोती मण्डलीमा शृङ्गारिक कविता लेखनकै वर्चश्व रहेको थियो । यस किसिमको मोतीरामको शृङ्गारिक धारालाई विकसित पार्ने कविहरूमा लक्ष्मीदत्त पन्त, तीर्थराज पाण्डे, गोपीनाथ लोहनी, कृष्णप्रसाद रेग्मी, सम्भुप्रसाद ढुंगेल र शिखरनाथ सुवेदी उल्लेख थिए । मोतीरामका अवसान पछि माध्यमिक कालीन प्रवृत्तिलाई अगाडि बढाउने कविहरूमा शम्भुप्रसादको अनुसरण गरी कविता लेख्ने कविहरूमा राजिवलोचन, लेखनाथ, कुलचन्द्र शर्मा, राममणि आ.दी. प्रमुख थिए । यसरी सुक्तिसिन्धुको प्रकाशन समय सम्म माध्यमिक कालीन नेपाली कवितामा शृङ्गारिक धारको वर्चश्व व्याप्त थियो ।

यस किसिमको माध्यमिक कालको नेपाली कविताको इतिहासमा मूलतः शृङ्गारिक धाराकै वर्चश्व भेटिन्छ, भने गौण रूपमा भक्ति एवम् नैतिक औपदेशिक धारा र सासक स्तुति धाराले पनि आफ्नो स्थान लिइरहेको पाइन्छ ।

माध्यमिक कालमा मुख्य धाराका रूपमा शृङ्गारिक धारा रहेको थियो । यस धाराका केन्द्रीय कविहरूमा मोतीराम, शम्भुप्रसाद आदि रहेका थिए । भक्तिभाव देखाएर कविता लेख्ने नैतिक उपदेश दिएर कविता लेख्ने प्रवृत्ति पनि बाचेकै थियो । वीरहरूको वन्दना गरेर कविता लेख्ने प्रवृत्तिले तत्कालीन साशकहरूको स्तुति गर्ने प्रवृत्ति पनि थियो । महानन्द सापकोटा, धरणीधर, लेखनाथ, चक्रपाणि चालिसे आदि भने सामाजिक जागरण ल्याउने सुरमा लागेका माध्यमिक कालीन कविहरू हुन् । उनीहरू सामाजिक कुरीति र कुसंस्कार हटाउने कार्यमा जुटेका देखिन्छन् ।

यसरी माध्यमिक कालमा शृङ्गारिक धारको केन्द्रीयतामा अन्य प्रवृत्तिहरू पनि रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

३.१.५.२.३ नेपाली कविताको आधुनिक काल (वि.सं.१९७५ देखि वर्तमान सम्म)

नेपाली कवितामा आधुनिक कालबारे विद्वानहरूका विभिन्न मत मतान्तरहरू रहेका छन् । जसमध्ये कुनैले २०१७, कुनैले २००८ र कुनैले १९९१ को समयलाई आधुनिक कालको सीमा बनाए पनि वि.सं. १९७४ को सुक्तिसिन्धु प्रकाशनले शृङ्गारिकताको चरम सीमा प्राप्त गर्दछ । त्यसपछि १९७५ बाट आधुनिक नेपाली कविताको समय सुरु हुन्छ भन्न सकिन्छ ।

नेपाली कविता लेखनमा लेख्य व्याकरणको चासो बढ्नु, हलन्त बहिस्कार आन्दोलनको प्रभावमा कविहरू लेखनाथ, चक्रपाणि, सोमनाथ आदिले कविता व्याकरणका नियम अनुसार लेख्नु, कविता लेखनमा भाषिक स्तरीयताको प्रयोग निम्त्याउनु र शृङ्गारिक धारा प्रतिबन्धित हुनु, कवि कवितालापद्वारालेखनाथ पौड्यालबाट आधुनिक युगको सङ्केत हुनु नै आधुनिक नेपाली कविताको 'प्रथम प्रयोग' हो भन्न सकिन्छ । यस प्रकार सुक्तिसिन्धुको प्रकाशनपछि लालित्य कविता सङ्ग्रहको उक्त कविताबाटै आधुनिक नेपाली कविताको मिमिरे उज्यालिएको पाउन सकिन्छ ।

यतिबेलाका कवितामा आधुनिक भारतीय, बङ्गाली, हिन्दी आदि भारतीय भाषाका नयाँ नयाँ धाराप्रति आकर्षण बढ्दै पाश्चात्य कविता प्रवृत्तिप्रति आकर्षित हुँदै जानु र भारतीय हिन्दु सांस्कृतिक जागरण तथा पाश्चात्य ज्ञानविज्ञानका उपलब्धीहरूप्रति क्रियाप्रतिक्रिया बढ्दै जानु नै मुख्यगरी आधुनिक प्रवृत्तिको उदय हो भन्न सकिन्छ ।

यिनै प्रयोगका पृष्ठभूमि र प्रभावमा नेपाली कवितामा लेखनाथ पौड्यालको नेतृत्वसँगै वि.सं. १९७५ देखि आधुनिक काल र परिस्कारवादको एकैसाथ आमन्त्रण भएको हो । यस कालमा मुख्यगरी परिस्कारवादी धारा, स्वच्छन्दतावादी धारा, प्रयोगवादी धारा र समसामयिक धारा रहेका छन् । यिनीहरूको निम्नानुसार चर्चा गरिन्छ ।

परिष्कारवादी धारा (१९७५-१९९०)

शास्त्रीयतावाद वा क्लासिसिज्म नेपाली पर्यायवाची शब्द परिष्कारवाद हो । यो वाद नेपाली कवितामा माध्यमिक कालको अन्त्यसँगै लेखनाथ पौडेलबाट सुरु भएको हो । लेखनाथ पौडेल परिष्कारवादी धाराको केन्द्रिय प्रतिभाका रूपमा रहेका छन् । बुद्धि विनोद र ऋतु विचार कृतिलाई परिष्कारवादी धाराको प्रवर्तन गर्ने रचना हुन् ।

यस धारामा सोमनाथ सिग्देल, चक्रपाणि चालिसे धरणीधर कोइराला, महानन्द सापकोटा, कुलचन्द्र गौतम, बालकृष्ण सम आदिले कलम चलाएका छन् । महानन्दको 'मन लहरी' कुलचन्द्रको राधवालङ्कार, समको "आगो र पानी" सिग्दालको "आर्दश राघव" जस्ता रचनाहरू यस धाराका उल्लेख्य कृति हुन् ।

यस परिष्कारवादी चेतनालाई प्रस्तुत गर्ने परिष्कृत काव्य सौन्दर्यको खोजीका साथै नेपाली समाज सुधारको प्रभावित गर्नु रहेको देखिन्छ । यस धाराका कविताहरूमा व्याकरणको नियमलाई कवितामा उर्तार्नु, पूर्वीय र पाश्चात्य दर्शनको प्रभाव हुनु जस्ता प्रवृत्ति रहेका छन् । परिष्कृत र परिमार्जित भाषाको प्रयोग गर्नु पनि यस वादको विशेषता हो ।

स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धारा (१९९१-२०१६)

यो कविताको दोस्रो धाराका रूपमा रहेको छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले यस धाराको प्रवर्तन गरेका हुन् । सह प्रवर्तक भनेर सिद्धिचरण श्रेष्ठलाई मानिन्छ । यो धारा पूर्वाद्धमा १९९१-२००३ सम्मको १२-१३ वर्षको अवधि सम्म विशुद्ध स्वच्छन्दतावादी धाराका रूपमा रहेको छ भने २००४ देखि २०१६ सम्म स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी दुवै धारा संयुक्त रूपमा अघिबढेको देखिन्छ ।

नेपाली भाषा साहित्यमा स्वच्छन्दतावाद हुर्किनुको पछाडी युरोप हुँदै भारत र बङ्गालादेश जस्ता देशहरूमा स्वच्छन्दतावादको प्रभावले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । बङ्गला स्वच्छन्दतावाद र भारतीय छायाँ वादको पनि नेपाली स्वच्छन्दतावादमा प्रभाव परेको छ । विशेषगरी लेखनाथ, सोमनाथका परिष्कारवादी नियमका विरुद्ध देवकोटा र सिद्धिचरणबाट स्वच्छन्दतावादी प्रवर्तन भएको हो ।

यो वाद उन्मुक्त स्वतस्फूर्त काल्पनिक उडानमा रम्ने हार्दिक उच्छलनका रूपमा देखापरेको वाद हो । वस्तु परकतामा भन्दा आत्मापरकतामा जोड दिदै विचार अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा विद्रोही प्रस्तुतीकरण शैलीबाट प्रभावित छ । प्रकृतिलाई शिक्षाको स्रोत, सभ्यताको मुहान भनेर चित्रण गर्दै प्रकृति तर्फ फर्क भन्ने सिद्धान्तबाट प्रेरित भएको वाद हो ।

स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धारामा कलम चलाउने मुख्य कविहरूमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, युद्धप्रसाद मिश्र, गोपालप्रसाद रिमाल, केदारमान व्यथित, माधव घिमिरे, हरिभक्त कटुवाल पारिजात, भूपिंशेरचन लगायतका रहेका छन् । यस वादले गद्य पद्य र लोक छन्दहरूलाई प्राथमिकता दिएको देखिन्छ । शिल्पलाई भन्दा भावमयतालाई जोड दिएको

छ । स्वतन्त्रता समानता, भातृत्व र विश्वप्रेम तथा मानवतावादको शंखघोष गर्नु मुख्य प्रवृत्ति रहेको छ ।

प्रयोगवादी धारा (२०१७-२०२९)

आधुनिक नेपाली कविताको उत्तरार्द्ध चरणको पहिलो कविता धारा प्रयोगवादी धारा हो । परम्परालाई तोडेर नवीनतम शैलीमा कविता लेख्नु प्रयोगवाद हो । यो धाराको प्रारम्भ मोहन कोइरालाको 'घाइते युग' २०१७ बाटा भएको हो । रूपरेखा नामक पत्रिकामा परम्परागत शैलीलाई तोड्दै यो नवीन शैलीको कविताले कविता साहित्यमा नयाँ आयाम ल्यायो । यसै आयामलाई कविता समहित्यमा प्रयोगवादका नामले पुकारियो । रूपरेखा पत्रिकामा आएका विभिन्न प्रयोगवादी रचनाहरूले नेपाली साहित्यमा प्रयोगवाद स्थापना गरे । यो प्रयोगवादी धारा पाश्चात्य चित्रकलाका अमूर्त प्रयोग र प्रतिकवादी, अतिथार्थवादी, विसङ्गतिवादी र अस्तित्वले मानिसलाई हेर्ने प्रकृया थालनी भयो । आधुनिक मनोविज्ञानले स्थापना गरेका वासना, यौन र अवचेतन मनका अनुभूतिका तत्क्षणता आदिलाई टिपेर श्रृङ्खला विहीन कवितात्मक पोखाइने प्रयोगवादी कविता लेखन हुन पुगेको हो । यो प्रयोगवादी कविता लेखनको नेपालीमा प्रयोग कर्ता मोहन कोइराला हुन् । यिनले फुटकर कविता, लामो, कविता लेखेर प्रयोगवादी धारालाई प्रवर्तन, प्रतिष्ठापन, सवर्द्धन गरेका छन् ।

प्रयोगवादी कविताकै सेरोफेरोमा २०२० साल देखि तेस्रो आयाम नामक कविता आन्दोलनको थालनी भयो । इन्द्रवहादुर राई, ईश्वर बल्लभ र बैरागी काँइला गरी तीनजना मिलेर आयामेली आन्दोलन थालनी गरेका हुन् । यो आयामेली आन्दोलन पनि प्रयोगवादकै एउटा शाखाको रूपमा आएको छ । प्रयोगवादीहरू क्लिष्ट दुर्वोध्य तथा जटिल कविता सिर्जना गर्ने गर्दछन् । जीवनलाई सम्पूर्णताको कोणबाट हेर्ने तेस्रो आयामको समेत प्रयोगवादीहरू प्रयोग गरेर साहित्य सिर्जना गर्ने गर्छन् ।

यस धारामा कलम चलाउने नेपाली कविता साहित्यका मुख्य व्यक्ति मोहन कोइराला हुन् । अन्य कविहरूमा द्वारिका श्रेष्ठ, कृष्ण भक्त श्रेष्ठ उपेन्द्र श्रेष्ठ, मदन रेग्मी, ईश्वर बल्लभ, बैरागी काइला, बानीरा गिरी, तुलसी दिवस आदि रहेका छन् ।

समसामयिक धारा (२०३०-हाल सम्म)

आधुनिक नेपाली कविताको पछिल्लो चरण २०३० साल देखि आज सम्मको समयलाई समसामयिक धारा भनिन्छ । प्रयोगवादी कविता जटिल भयो, दुर्वोध्य र दुरुह भयो भनेर कविता बुझिने हुनु पर्छ भन्दै कविता आन्दोलनहरू भए । फलस्वरूप विभिन्न कविता आन्दोलन जस्तै राल्फा, योङ्गराइट फ्रन्ट, सडक कविता, अस्वीकृत जमात आदि देखापरे । यस्ता आन्दोलनले नेपाली कविताका क्षेत्रमा हलचल मच्चियो । त्यस पछि कविता बुझिने र समसामयिक हुनुपर्ने माग राखियो । परिणाम स्वरूप समसामयिक कविता लेखनको प्रारम्भ भयो

समसामयिक युगीन मान्यता, सामाजिक मूल्य जस्ता कुराहरू कवितामा स्थापित गरेर अशिक्षा, गरीब पछ्यौटेपनलाई कवितामा चित्रण गर्दै देश विकास अपरिर्हाय भएको तथ्य स्वीकार्न थाल्यो । यसरी राष्ट्रिय मूल्य, मान्यता र प्रगति जस्ता समसामयिक चरणबाट समसामयिक कविताले अघि बढ्ने मौका पायो ।

समसामयिक कविता विभिन्न आन्दोलन सहित राष्ट्रिय दायित्व प्रति बढी सजग देखिन थाल्यो । वि.सं. २०३६ र २०४६ को आन्दोलनहरूलाई कविताका विषयवस्तु बनाएर राष्ट्रियता प्रति चेतना छर्दै अघिबढ्यो । समसामयिक कविता लेखनमा भएका विभिन्न आन्दोलनहरूको निम्नानुसार छोटो चर्चा गरिन्छ ।

योङ्ग राइटर्स फ्रन्ट

समसामयिक सङ्कलनको प्रकासनमा पंचायती सरकारले प्रतिवन्ध लगाए पछि मोहन घिमिरे, ध्रुव सापकोटा, शैलेन्द्र साकार, भाउपन्थी मुख्य रहेको २१ जना युवालेखकको संलग्नतामा यस सङ्गठनको जन्म भयो । यसले पञ्चायती सरकार विरुद्ध विद्रोहका स्वरहरू उराल्ने काम गर्‍यो । जनमत संग्रहभन्दा अगाडि सम्म यो समूह सक्रिय थियो ।

सडक कविता क्रान्ति

नेपालको राजनीतिक घटनाक्रममा निर्दल बहुदलको चुनाव घोषणा भए पछि बहुदलका पक्षमा २०३६ जेष्ठ २७ बाट सडक कविता आन्दोलन सुरु भयो । भवानी घिमिरे,

मोहन कोइराला, हरिभक्त, अशेष मल्ल, बनमाली, निराकार, लवगाउँले, आदि कविहरूले यो कविता आन्दोलनमा भाग लिएका थिए । भानु विशेषाङ्कमा यी कविताहरू छापिए ।^{५३}

तरलवाद

२०४० साल वैसाख १ गते फणीन्द्र नेपाल, विनय रावल र तीर्थ श्रेष्ठ मिलेर नौ सुत्रीय घोषणा पत्र तयार गरी तरलवाद को थालनी भयो । साहित्य गतिशील, तरल, पारदर्शी हुनु पर्छ भन्ने धारणा राख्ने यो तरलवादले समसामयिक कवितामा एउटा लहर र आयाम भर्न विशेष योगदान दिन सफल भएको छ ।

जनआन्दोलन कविता २०४६ र २०६२-६३ ।

२०४६ सालको बहुदल प्राप्तिको आन्दोलनलाई समर्थन गरेर कविहरूले विभिन्न विद्रोही कविता लेखेका छन् जसले राष्ट्रको क्रान्तिकारी स्वरूप चित्रण गरेको छ ।

बहुदलीय व्यवस्थाको सहयोगमा देशमा भ्रष्टाचार मौलायो । देशमा विद्रोहका नाममा विभिन्न वितण्डता हुन थाल्यो हत्या, अपहरण, युद्ध भैरहेका बेला आमूल परिवर्तनको विगुल फुकेर कविताहरू लेखिए । शाही ज्ञानेन्द्रको निरङ्कुस प्रवृत्तिका कारण २०६२-०६३ मा फेरी संयुक्त आन्दोलन भयो । जन आन्दोलनलाई कविहरूले आमूल परिवर्तनका लागि कविता लेखे । जन आन्दोलनका समयमा आन्दोलनलाई जन आन्दोलन कवितामा नामले पुकारा गरिन्छ।

इस्वर वल्लभ, मनु ब्राजाकी, मोदनाथ प्रश्रीत, आनन्द देव भट्ट, दिल सहानी, व विमल निभा, दिनेश अधिकारी, श्यामल, ललिजङ्ग रावल, विष्णु विभु घिमिरे, कणाद महर्षि आदि कविहरूले जनआन्दोलनलाई समर्थन गरेर कविताहरू लेखेका थिए ।

हाल आएर कविहरूले देशको आर्थिक राजनैतिक विषमता प्रति व्यङ्ग्य गर्दै मानवीय मूल्यको विकासका लागि चेतनशील भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । यस्ता कविहरू धेरै रहेका छन् ।

यस समयमा कविहरूले कवितामा शिल्प चेतना, प्रकृति चित्रण, अतितको मोह, मानवीय गौरवका स्वर, विद्रोही स्वर, काव्यात्मक चेत, गद्य, पद्य दुवैको प्रयोग, प्रतीकात्मकता,

^{५३} ईश्वरी गैरे पूर्ववत्

राष्ट्रवादी स्वर, रसमयता, बौद्धिकता, प्रतिक, विम्बको अधिक प्रयोग, समाजमा व्याप्त कुरीति र भ्रष्टाचारको चर्को विरोध, विश्वमानवतावादको सङ्खघोष जस्ता प्रवृत्तिहरू समेटेको पाइन्छ ।

यसरी नेपाली कविता साहित्यले आजको समय सम्म प्रगति र विकास गरेको छ । कवि लीला उदासी पनि आधुनिक नेपाली समसामयिक कविता अर्न्तगत कविता मा विद्रोह र परिवर्तनका स्वरहरू उरालेका छन् । तिनै कवि उदासीका कविताहरूलाई आधुनिक नेपाली कविताको समसामयिक धारा अर्न्तगत राखेर अध्ययन तथा विश्लेषणा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.२ कवि लीलाउदासीको काव्य यात्राका चरण विभाजन

वि.सं. २००६ जेष्ठ १२ गते जन्मिएका कवि लीला उदासी खनालको सबैभन्दा फस्टाएको विधा कविता विधा नै रहेको छ । कवि उदासीले आफ्ना जीवनमा देखेका भोगेका विविध विषयहरूलाई समेटेका आफ्ना कविताहरूमा कला भरेका छन् । आफ्ना कविताका विषयहरू व्यक्तिगत अनुभव, बौद्धिकता, कटुसत्य, रोग, अशिक्षा, राजनैतिक सामाजिक अव्यवस्था आदि रहेका छन् । वि.सं.स२०२६ देखि २०६६ साल सम्मका उनको चारदशक लामो काव्यसाधनाले नेपाली समसामयिक धारामा शसक्त उपस्थिति देखाएर सफलताको हात पारेको देखिन्छ । पत्रपत्रिकाको सम्पादन सँगसँगै यिनले काव्य तथा समहित्य विधामा प्रेरणा ग्रहण गरेका छन् ।

उदासीका रचनाहरू पञ्चामृत, जूही, लहर, रहर, साहित्यलोक विश्वदीप, विवेचना, प्राङ्गण संसार आदि पत्रिकामा प्रकाशित भएका थिए । चूडामणि रेग्मी उदासीलाई प्रकाशनमा आउन सहयोग गर्ने मुख्य व्यक्ति रहे ।

सर्वप्रथम “आज भालेलाई बास्न विषेध छ” २०४८ सालमा प्रथम कृतिका रूपमा प्रकाशित भएपछि उदासीको काव्य विधामा औपचारिक यात्रा सुरु भएको हो । यस पछि आफ्नो कानून व्यवसायसँगै कविता विधामा रुचिको विषय बनाएर साधनामा लागि रहेका छन् ।

उदासी खनालका कविताहरूको लेखन, प्रकाशन र सङ्ग्रहको गुणात्मक तथा प्रवृत्तिगत रूपमा काव्ययात्रालाई विभिन्न चरणमा विभाजन गर्न सकिन्छ । उनको चार दशक

लामो काव्य साधनालाई निम्न लिखित तीन चरणमा विभाजन गर्न सकिन्छ । जुन विभाजन उदासीका रचनामाहरूमा भएको प्रवृत्तिलाई मध्यनजर गर्दै विभाजन र नामाकरण गरिएको छ ।

१. प्रथम चरण (पञ्चायतकालीन कविता, सुरुवाट २०४८)

२. द्वितीय चरण (प्रजातन्त्रकालीन कविता २०४८-२०५८ सम्म)

३. तृतीय चरण (गणतान्त्रिक कविता २०५८ पछि)

१. प्रथम चरण (पञ्चायतकालीन कविता)

यस चरणमा लेखिएका अधिकांश कविताहरू पञ्चायतकालीन समयमा लेखेर प्रकाशित भैसकेका कविता हुन् । वि.सं. २०२६ देखि उदासीले कविता क्षेत्रमा कलम चलाएको देखिन्छ । यो समय कवितालेखनको प्रारम्भ देखि पहिलो कृति (सङ्ग्रह) आज भालेलाई बास्न विषेध छ (२०४८) सम्मको सपयलाई मान्न सकिन्छ । यस चरणलाई अभ्यासिक चरणका रूपमा मूल्याङ्कन गर्नु पर्छ । यस चरणमा प्रकाशित अधिकांश कविताहरू पत्रपत्रिकाहरूमा पहिल्यै प्रकाशित भैसके पनि सङ्ग्रहका रूपमा भने २०४८ मा मात्रै प्रकाशित भएको देखिन्छ ।

यस चरणमा लामा छोटो गरी पच्चीसवटा कविताहरू प्रकाशित छन् । सबै जसो कविताहरू गद्य शैली र मुक्तलयमा रहेका छन् । समसामयिक कविता लेखन परम्पराको प्रारम्भमा कविता आन्दोलनहरू भए र तीनै आन्दोलन अर्न्तगत यस चरणका कविताहरू देखापरे । समसामयिक प्रवृत्तिका कविताहरू यस चरणमा देखापरेका छन् । समाजले अथवा जनताले भोग्नुपरेका समस्याहरू र सुधारात्मक राष्ट्रवादी भावना भएका कविताहरू यस चरणमा देखिए । भावअनुरूप भाषाको प्रयोग, विम्व र प्रतीकको उत्कृष्ट योजना रहेको पाइन्छ । आवश्यकतानुसार कवितामा शब्दहरूको प्रयोग गर्न रुचाउने कवि उदासीका पहिलो चरणका कविताहरूमा सरल-सरस, लयात्मक भाषाको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

२. द्वितीय चरण (प्रजातन्त्रकालीन कविताहरू)

कवि उदासीको कविता यात्राको द्वितीय चरण वि.सं. २०५४८ पछि रहेको देखिन्छ । समयलाई किटान गर्नु भन्दा पनि यस कवितामा भएका प्रवृत्तिहरूलाई खुट्ट्याएर चरण

विभाजन गर्नु उपयुक्त देखिएको छ । यस चरणका कविताहरूमा प्रजातन्त्रको पुर्नवहाली भए पनि खासै परिवर्तन हुन नसकेको कुरा तर्फ सङ्केत गरेर यसपल्ट पनि बालीलागेन भनेर प्रायः सबै कविताहरूमा विरोधका र विराशाका स्वरहरू समेटिएको देखिन्छ ।

कवि लीलाउदासीले यस चरणमा लामा छोटो बत्तीसवटा कविता छपाएका छन् । प्रजातन्त्र प्राप्त भएपछि पनि देशमा परिवर्तनको रूप देखिन नसकेको कुरा यस सङ्ग्रहमा मुखरित भएको स्वर हो । महङ्गी, मानवीय अस्तित्व, भ्रष्टाचार, कुसंस्कार जस्ता विषयवस्तु समेटेर यस सङ्ग्रहमा रहेका कविताहरूको रचना भएको छ । यी सबै कविताहरू कुनै न कुनै पत्रिकामा प्रकाशित भै सकेका छन् ।

लयात्मक, आर्कषक र शब्दहरू छानी छानी प्रयोग गर्ने, भाव अनुकूल भाषाको प्रयोग गर्ने उदासीको दोस्रो चरणका प्रवृत्ति हुन् । पहिलो चरणमा भन्दा यस चरणका कविताले कलात्मकता ग्रहण गरेको देखिन्छ । भाषा पनि माभिएको छ । बौद्धिक र जटिल कविताहरूले यस चरणका कविताहरूको स्तरीयता वृद्धि गरेको छ ।

३. तृतीय चरण (गणतान्त्रिक कविताहरू)

समयको रेखा बनाउँदा २०५८ पछिका कविताहरूमा उदासीले देशमा गणतन्त्र ल्याउँन जीवन आहुती गर्नेहरू प्रति आदर भाव व्यक्त गरेर कविता लेखेका छन् ।

समसामयिक कविता लेखनको नमूनाका रूपमा यस तेस्रो चरणका रचनाहरू देखा परेका छन् । यस चरणमा खण्ड काव्य स्तरको “यो भापा हो” नामक रचना रहेको छ । यो ४९० हरफमा संरचित छ । चौधवटा पक्तिहरू यस कवितामा रहेका छन् ।

यसरी उदासीका यस चरणमा जम्मा लामाछोटो गरी २३ वटा रचनाहरू छन् । बौद्धिकता र नैतिकता जस्ता कुराहरू यस चरणका कवितामा मुखरित भएको पाइन्छ । राष्ट्रियता, स्वभिमान, सीमाना मिचाइको विरोध, भारतीय विस्तारवादको आलोचना, सहीदहरूको सम्झना, भ्रष्टाचारको विरोध जस्ता विषयहरूमा आफ्नो बौद्धिक र सचेत मष्तिष्क खर्चिएर कविताहरू निर्माण भएको देखिन्छ ।

अधिकांश कविताहरू गद्य शैलीमा छन् । राष्ट्र, राष्ट्रियता, देशप्रेम, आर्थिक, सामाजिक असमानता, मानवतावाद, निम्न वर्गका समस्याहरूको उजागर, प्रकृति प्रेम, विश्व मानवतावाद र भातृत्व जस्ता विषयहरूको कलात्मक अभिव्यक्ति यस चरणका विशेषता हुन् । भाषागत परिस्कार, वैयक्तिक जीवनका कटुसत्यको उद्घाटन, उत्पीडन, राज्य आतङ्कले पारेको प्रभाव जस्ता विषय समेट्नु मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

३.३ कवि लीलाउदासीका काव्य प्रवृत्ति र योगदान

कवि उदासीका समग्र रचनाहरूलाई मूल्याङ्कन गर्दा यिनका प्रवृत्तिहरूलाई निम्नानुसार चर्चा गरिन्छ ।

१. विषयवस्तुगत प्रवृत्ति

उनले आफ्ना कवितामा विविध विषयको चयन गरेका छन् । उनले समाजमा राष्ट्र र देशप्रेम जस्ता विषयहरूलाई आधार बनाई देश भक्तिको भावनाले ओतप्रोत भएका उत्कृष्ट अन्य रचनाहरू र कविताहरू समेत रचना गरेका छन् । उनले आफ्ना रचनामा हिमाल पहाड, दिन रात, प्रकृति प्रेम, भ्रष्टाचार, बेथिति, अराजकता थिचो मिचो, अतिक्रमण जस्ता भ्रष्टाचार र विकृति तथा राष्ट्रसँग सम्बद्ध पक्षको विरोध ससक्त प्रवृत्ति बन्न पुगेको छ ।

२. संरचनागत प्रवृत्ति

संरचना भन्ना साथ हामी कृतिको वनावट आकृति र स्वरूप भन्ने बुझ्दछौ । संरचनागत दृष्टिले हेर्दा ४/५ हरफका छोटा कविताहरू देखि ४९० हरफ सम्मको गद्य कविताहरूको रचना गरेका छन् । सबै मुक्तछन्दमा संरचित छन् ।

३. भाव विधानगत प्रवृत्ति

कवि लीलाउदासी राष्ट्रवादी, प्रगतिवादी र क्रान्तिको स्वर उराल्ने कवि हुन् । यस दृष्टिले हेर्दा प्रगतिवादमा राष्ट्रवादी धारणा स्थपित गर्नु र सामाजिक, राजनैतिक अराजकताको प्रखर विरोध गर्नु उनको भाव विधानको मूल वैशिष्ट्य हो भन्न सकिन्छ ।

४. लय विधानगन प्रवृत्ति

लयले कवितालाई श्रुतिरम्यता र सम्बेदना प्रदान गर्ने भएकाले यो कविताको मुख्य पक्ष हो । लय विधानका दृष्टिबाट कवि लीला उदासीका कविताहरू सफल देखिन्छन् । उनका मुक्तलयका कविताहरूमा प्रयुक्त लय विधानलाई हेर्दा भाव र भाषाको तादात्म्य छ र आफ्ना काव्य कृतिमा भावगत सौन्दर्य बढाउन भाषाको उचित संयोजन गरेका छन् ।

५. भाषाशैलीगत प्रवृत्ति

कवि उदासीले आफ्ना कविताहरूमा सरल र सरस भाषाशैलीको प्रयोग गरेका छन् । तत्सम भन्दा तत्भव शब्दहरूको बढी प्रयोग पाइन्छ । भर्रा तथा आगन्तुक शब्दको प्रयोगसँगै काव्य यात्रा थालनी गरेका उदासीका प्रारम्भिक अवस्थाका काव्य कृतिमा त्यस परिकृत भाषाशैलीको प्रयोग गरेको देखिँदैन । काव्य यात्राको विकाससँगै उनको भाषाशैली क्रमशः परिस्कृत बन्दै गएको हो ।

३.४ विधागत योगदान

लीला उदासीका साहित्यिक रचनाहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ । उनले हाल सम्म रचना गरेका नेपाली साहित्यिक तथा साहित्येतररचनाहरू निम्नानुसार छन् । कविता विधामा “आज भालेलाई बास्न निषेध” (२०४८), “यस पल्ट पनि वाली लागेन” (२०५६) र “यो भ्रापा हो” (२०६६) हुन् । त्यस्तै गरेर उनका निबन्ध सङ्ग्रहहरू ‘त्यो बालक कहिले जन्मन्छ ?’ (२०६३), मनका नायकहरू (२०६६) रहेका छन् । उनको मनका नायकहरू भन्ने कृति जीवनीपरक निबन्ध हो । उनका साहित्येतर कृतिहरूमा वकालत र अनुभुति, संविधान सभा र संविधान (२०६३) हुन् । यी कृतिहरू ऐन कानूनसँग सम्बन्धित कृति हुन् । उदासीलाई समसामयिक नेपाली साहित्यका साहित्यकार भनेर मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ । यिनको प्रगतिवादी चेतना विद्रोही भावनामा शालिनता र वौद्धिकताले थिचेको छ ।

चौथो परिच्छेद

लीला उदासीका काव्य कृतिहरूको विश्लेषण

४. आमुख

कवि लीलाउदासी नेपाली कविता लेखन परम्परामा समसामयिक धाराका कवि हुन् । उनले लेखेका कविताहरूमा प्रगतिवादी दृष्टि समेटिएको छ । प्रजातन्त्र, जनजीविका र राजनैतिक स्वतन्त्रताका निमित्त सङ्घर्ष गर्न प्रेरित गर्ने उद्देश्यले उनका रचनाहरू चरणगत रूपमा आएका छन् ।

कवि उदासीका लघु आयामका फुटकर कविताहरूका सङ्ग्रह तीनवटा रहेका छन् । कानून व्यवसायी उदासीले आफ्ना रचनाहरूमा समानताको स्वर उरालेका छन् । धीर छन्, अधीर नवनी कविता लेख्ने गर्छन् । उदासी साहित्यमा बढी भावुक लेखकका रूपमा परिचित छन् । सीमा मिचिएको विरोधमा, शोषण र दमनको विरोधमा चारदशक सम्म आवाज उठाएर पनि नथाक्ने लीला उदासी परिवर्तनको स्वर उराल्ने कवि हुन् । उनका तीनवटा कविता सङ्ग्रहहरू “यसआज भालेलाई बास्न निषेध छ (२०४८)” “यस पल्ट पनि बाली लागेन (२०५७)” र “यो भ्रूपा हो (२०६६)” का कविताहरूको क्रमशः विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ

४.१ आज भालेलाई बास्न निषेध छ ।

यस सङ्ग्रहमा पच्चीसवटा गद्य कविताहरू रहेका छन् । पञ्चायती व्यवस्थामा नेपाली जनताले पाएको सास्ती, थिचोमिचो र त्यसबाट उम्किने स्वरहरू उनको यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा मुखरित भएका छन् ।

४.१.१ ‘आज भालेलाई बास्न निषेध छ’ कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

लीला उदासीको यो कविता मुख्य भएकाले सायद कवितासङ्ग्रहको शीर्षक बनाइएको छ । पञ्चायतकालीन नेपाली युवालाई भाले र बास्न रोक्ने राज्यका नेतृत्वहरू बनाएर यस कविताको पृष्ठभूमि तयार भएको छ । युवा मनहरू स्वर उरालेर स्वतन्त्रताको चाहाना राख्छन् तर व्यवस्थालाई टिकाएर राख्न चाहानेहरूले युवाका इच्छा चाहानाहरूमा काँटी ठोकेर फटफटाउने पखेटाहरूलाई थुनेर राखेको विषयवस्तु कवितामा वयान भएको छ । स्तन्त्रता चाहाने नेपाली युवाहरूको स्तन्त्रता प्राप्तिको चाहना निर्दलीय व्यवस्थाका नायिकेहरूले थुनेर दमन गरेर पुराहुन नदिएको विषयवस्तुमा कविता केन्द्रित भएको देखिन्छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा अन्धकारपूर्ण राजनीतिक व्यवस्थामा प्रत्येक युवा रातारात छटपटाएर स्वतन्त्रताका निमित्त जागरूप हुदा पनि व्यवस्था थाम्न खटाइएकाहरूद्वारा समातेर काँटी ठोकिएको यथार्थ प्रस्तुत गरिएको छ । अन्धकारपूर्ण देशको अवस्था छ । भयाङ्कर बनेर प्रत्येक नेपाली पहरेदारहरूको पहराबाट जोगिदै स्वतन्त्रताका लागि जमघट गर्दा समातिएका छन् । उनीहरूका स्वतन्त्र हुने चाहानालाई थुनिएको छ । काँटी ठोकिएको र यातना दिइएको छ । रात छिचोल्न प्रयत्न गर्नेहरू उज्यालाको आसामा प्रत्येक सङ्कित मनहरूलाई सङ्गालेर अधि बढि रहेका छन् । प्रत्येक नेपालीको भविष्य अन्धकारपूर्ण र अन्योल ग्रस्त रहेको छ । अन्धकार थाम्न नसकेर परिवर्तनकालागि युवाहरू आ-आफ्नो ठाउँबाट जुट्दै गरेको कविताको भावभूमि हो । उदाहरणका निमित्त निम्न पङ्क्तिहरू लिन सकिन्छः

पखेटाहरूमा काँटी ठोकिएको छ,

फटफटाउन सक्दैनन्

चुच्चाहरू विवसताले कसिएका छन्

बस्ने रहर र उत्साह कैद छ

(आज भालेलाई बास्न निषेध छबाट)

स्वतन्त्रताको चाहना राखेर डराएका व्यक्तिहरूलाई समेट्दै भिनो उज्यालोका आस समेटेर अधि बढ्ने सन्देश कवितामा दिइएको छ । कवि समाजको अन्योलपूर्ण आस्थाबाट चिन्तित बनेका छन् । ।

अन्योल ग्रस्त छ मन

अन्योल ग्रस्त छन् चाहानाहरू

अन्योल ग्रस्त छन् जीन्दगीहरू

(आज भालेलाई बास्न निषेध छबाट)

भाषाशैली

यो कविता कुनै शास्त्रीय छन्दमा लेखिएको छैन । पूर्ण गद्य ढाँचाँमा लेखिएको प्रस्तुत कवितामा अनुप्रासहरू को पनि संयोजन देखिदैन । ‘आज भालेलाई बास्न निषेध छ’ भन्ने वाक्य बारम्बार दोहोरिएको छ । यो कविता कुनै भाग र अनुच्छेदमा पनि छैन । एक शब्द देखि छ शब्द सम्मको संरचनामा कविताका हरफहरू रहेका देखिन्छन् । स्वतन्त्रता चाहाने मनलाई भाले र स्वतन्त्रता खोस्नेहरूलाई बाज भन्ने शब्दले संवोधन गरिएको छ ।

स्वतन्त्रता नभएको देशमा स्वतन्त्रता चाहने मनहरूलाई थुनेर अन्योल ग्रस्त भएको नेपालीहरूको अवस्थालाई कविताले प्रस्तुत गरेकाले कविताको शीर्षक सांपेक्षिक रहेको देखिन्छ ।

४.१.२ “सडकको कथा” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

कवि उदासीले मानवीय मनहरूलाई सडकसँग दाँजेर यो कविता लेखेका छन् । सडकको सबै कुरा पिडित बनेर स्वीकार्ने अवस्थालाई कविताको पृष्ठभूमि बनाएको देखिन्छ । सडकलाई मनवीकरण गर्दै यहाँ हुने अवस्थालाई कविताको विषयवस्तु बनाएर कविता लेखिएको छ । सडकले सधैं सबैकुरा सहेको भनेर सडक भन्न देशका निरीह जनताहरू भन्ने अर्थमा व्यङ्ग्योक्तिपूर्ण यो कविताको विषयवस्तु बनेको छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा सडक जहिले पनि राम्रा नराम्रा सबै पक्ष र यात्रुहरू सहन चाहेर, नचाहेर बाध्य भएको देखिन्छ । हरेक दिन सडकले सुकोमल र मायालु पदचाप देखि खुनी र निर्मम पाइलाहरूलाई स्वीकार्नु पर्ने यर्थाथ प्रस्तुत भएको छ । सडक जति बढो भए पनि विभिन्न थरिका पाइलाहरू सहिरहेको छ । संयमी र स्नेही टेकाई नपाए पछि सडक विरक्तिएको छ ।

जब पाउदैन उसले संयमी र स्नेही टेकाइ
वषौ पछि फेरी दिक्दार भएर
दुई थोपा आसु भाछै
कसैले थाहा नपाउने गरी

(सडकको कथा कविताबाट)

भाषाशैली यो कविता गद्यमा लेखिएको छ । कतै-कतै नजानिदो पाराले अन्त्यानुप्रास संयोजन भएको देखिन्छ । सडकलाई पीडित व्यक्तिमा मानवीकरण गर्दै कविता लेखिएको छ । पञ्चायत कालको दमन पूर्ण अवस्थामा लेखिएका कविता भएकाले क्लिष्टता र प्रतीकात्मकता स्पष्ट देखिन्छ । एक शब्द देखि आठ शब्दहरूका हरफ रहेका छन् । सडककै चर्चा, सडककै दुखाई, भोगाईलाई समेटिएकाले शीर्षक प्रतीकात्मक रूपमा रहेपनि व्यञ्जनापूर्ण रहेको देखिन्छ । शोषित पीडितहरूको आर्तनाद ओकल्नु कविता लेखनको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

४.१.३ 'त्रिकोण' कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

यस कविताले २०३६ सालको राजनैतिक परिवर्तनकालागि भएको जनमत सङ्ग्रहका विषयलाई समेटेको छ । जनताको चाहना, जनमत सङ्ग्रहको परिणाम र जनमत सङ्ग्रहले दिइएको परिणाम यर्थाथ नभएकाले जनता फेरि अधिकारका लागि जट्ने छन भन्ने त्रिकोणत्मक विषय भएकाले कविताको शीर्षक त्रिकोण रहेको देखिन्छ । देशको राजनैतिक अवस्थाको चित्रण यस कविताको विषयवस्तु रहेको छ । जनमत सङ्ग्रह लगत्तैको नेपालको परिवेशको चित्र यस कवितामा उतारिएको छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा २०३६ को जनमत सङ्ग्रहले निर्दललाईनै जिताएको र जनअधिकारको सुरक्षा नभएको कुरा मुख्यरूपमा आएको छ । भरखरै केही कुरा सिद्धिएर मानिसहरू खल्लो मानिरहेका र चाहना गरेको भन्दा विपरीत भएको कुरा यस कविताको पहिलो भागमा उल्लेख छ । जनताले आफूलाई अन्धा, अपाङ्ग र गुमाएको अवस्थामा उल्लेख गरिएको छ । कविताको दोस्रो भागमा मन र सोचाइहरू परिवर्तनका पक्षमा उभिएपनि परिणाम विपक्षमा आएर आखाँ रसाएका छन् । धैर्य, उत्साह, साहास जस्ता कुराहरू त जनतासँग खोसिएको छैन

भनेर सान्त्वना दिइएको छ । कविताको अन्तिम तथा दोस्रो भागमा कविले पुरानै अवस्था टिकाइ राख्नेहरू प्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । उनीहरूमा मन, विवेक, भावना गुमि सकेको र जितेको भाव देखाएपनि उनीहरू सामु अन्धकार समय आइसकेको चेतावनी दिन पुग्छन् ।

पत्नी र बहिनीहरूको व्यभिचार हेरेर तालिमाने तिमी हौ,

तिमी मन विनाको मान्छे

मन र मष्तिष्क हुने ठाउँमा दुइगा छ र 'हुन्छ' छ

खुशी त धेरै लुटेका छौ

खुशी तिमिसँग अथाह छ

अहिले समय पनि तिम्रो हातमा छ

सम्पन्नता तिम्रो साथमा छ

तर अबै स्पष्ट छ -

तिम्रो सामु अन्धकार रात छ

(त्रिकोण कविताबाट)

भाषाशैली

गद्य शैलीमा लेखिएको यस कवितामा सरल र साङ्गीतिक भाषाको प्रयोग भएको छ । भरसक अत्यानुप्रास मिलाउने प्रयास भएको छ । हौ, छौ, गुमायौँ जस्ता अनुप्रासको प्रयोग भएको छ । तीन अङ्क दिएर कवितालाई तीन चरणका विचारहरू समेटेर त्रिकोण शीर्षक दिनु उपयुक्त देखिन्छ । छोटो-छोटो वाक्यहरू प्रयोग गरी यो कविता निर्माण गरिएको छ ।

४.१.४ “जहाज” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु एउटा भय र त्रासमा उडिरहेको जहाजको रहेको । यो कविता विश्व आतङ्कवाद बीच यात्रा गर्नु पर्ने त्यो पनि हावामा भन्ने अन्योल ग्रस्त अवस्थालाई विषयवस्तुमा समेटिएको छ ।

भावभूमि

यो कवितामा बादल मडारी रहेको समयमा एउटा जहाज मुटुभरी डर, त्रास र आतङ्क बोकेर उडी रहेको छ, भन्दै अन्योलपूर्ण जीवनको चित्रकोन लेखिएको कविता हो । अपहरण र त्रासको भार लिएर जहाजहरू उड्नु पर्ने आजको यर्थाथ हो । को, कतिवेला विमान अपहरणकारी वारे जहाजमा आएको हुन्छ, भन्ने कुराको ठेगान नै नभएको अन्योल कवितामा व्यक्तिएको छ ।

भाषाशैली

छोटा आठवटा हरफहरू भएको यस कवितामा चार देखि आठसम्म शब्द राखेर केही अन्त्यानुप्रासको निर्माण भएको देखिन्छ । सामान्य व्याख्याका शैलीमा यो कविता लेखिएको छ ।

४.१.५ रक्सी भट्टी कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा एउटी स्त्रीले खोलेको रक्सी भट्टीमा विभिन्न थरिका मानिस रक्सी लिएर आफ्नो पिडा, आफ्नो व्यथा र आफ्नो जिन्दगी पिई रहेको विषयवस्तु समेटिएको छ ।

भावभूमि

गलासमा हालेको रक्सी जसरी रिक्ती रहेको हुन्छ, त्यसरीनै प्रत्येकले आफ्नो जीवन रक्सीसँग पिइ रहेको सामाजिक यर्थाथ चित्रण यस कवितामा भएको छ । भट्टी मालीकी आफ्नो यौवन पूर्ण मुस्कानले आर्कषण गर्दै जिन्दगी पिइरहेकी छ । रक्सी पिउनेहरू आफ्नो व्यथा र कुण्ठाहरूका साथ आफूलाई पिइरहेको कुरा कवि कवितामा उजागर गर्छन् ।

भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा रक्सी भट्टीमा हुने सामान्य गतिविधिको उल्लेख भएको छ । गद्य शैलीमा रहेको यस कवितामा बाह्र हरफहरू रहनुले कविता छोटोमा पूर्ण रहेको स्पष्ट हुन्छ । कुनै भाग र अनुच्छेद पनि कवितामा छैन । हरफहरूका लम्वाईमा एकरूपता छैन । योजना विनानै हरफहरू निर्माण भएका छन् । रक्सी र भट्टीका कुरा लेखिएको जहाँ रक्सी पीउने गरिएकोले यो शीर्षक उपयुक्त देखिन्छ ।

४.१.६ 'इतिहास रोकिदैन' कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा कविले इतिहासमा घटेका काला र दमनपूर्ण दिनहरूको सम्झना गर्दै यस कविताको निर्माण भएको छ । इतिहासमा त्यस्ता धेरै दिनहरू र घटनाहरू छन् जसले देशलाई आजको समय सम्म परिवर्तन गराउन सफल भएको छ भन्ने विषयवस्तु यस कवितामा समेटिएको छ । परिवर्तनका स्वरहरू जति रोकिए पनि इतिहासमा त्यस्ता दिनहरूको सारै ठूलो महत्व रहेको र परिवर्तनको गति नरोकिने कुरालाई कविताको विषयवस्तु बनाइएको छ ।

भावभूमि

देशको पहाडी ग्रामीण क्षेत्रमा परिवर्तनका स्वरहरू गुञ्जीरहेका छन् । यसै अवस्थामा समाज विरोधी, स्वतन्त्रता विरोधीहरू, निरङ्कुश सत्ताका नाइकेहरूले ग्रामीण इलाकामा पसेर आतङ्क सिर्जना गरेका छन् । व्यभिचार र बलात्कार गरेका छन् । क्रूर र पापी मन भएकाहरू निरङ्कुश सत्ता जोगाउन आतङ्क हत्या हिंसाको सहायता लिएर सीधासाधा मनहरूलाई तर्साइरहेका छन् । गाउँ-गाउँ पसेर परिवर्तनका स्वरहरूलाई थुन्ने दुस्साहास गरिरहेका छन् ।

यति भए पनि परिवर्तनका स्वरहरू कहिल्यै रोकिदैनन् । परिवर्तनका स्वरहरूलाई इतिहासमा वाँचीरहने कुरा यस कवितामा मुखरित भएको छ । विकृत र विसङ्गत सत्तालाई जोगाउनेहरूलाई इतिहासमा माफ नहुने कुरा यस कवितामा उल्लेख गरिएको छ ।

इतिहास हुनै सक्दैन क्रूर र निरङ्कुशहरूको अङ्गालोमा

इतिहास गतिशील छ

जसरी भए पनि ऊ अधिबढ्छ

ऊ गतिहीन हुन सक्दैन
र उम्रन सक्दैन

(इतिहास रोकिदैन कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कवितालाई दुईवटा पङ्क्ति बनाइएको छ । छोटो देखि लामा सम्म हरफहरूमा गद्य शैलीमा यो कविता लेखिएको छ । इतिहासलाई मानवीकरण गरिएको छ । यस कवितामा परिवर्तनको स्वर मुखरित भएको छ । इतिहासलाई वेगका रूपमा लिइएको छ । चलनचल्तीका सरल शब्दहरूले क्रूर व्यवस्थाको सिधै विरोध गरेको स्पष्ट देखिन्छ । यो कविता पूर्णरूपमा परिवर्तनका पक्षमा रहेको छ ।

४.१.७ 'हाम्रो कथा'कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

आफ्नो देशमा रोजगारी नपाएर विदेशिने लाहुरे, कान्छा र दरवान बन्नु पर्ने नेपाली सन्तानहरूको विडम्बनापूर्ण जीवन भोगाईलाई यस कविताको विषय बनाइएको देखिन्छ । हामी नेपालीको कहानी भन्नु नै जीवन भोगाइ हो । यो जीवन भोगाईमा अब परिवर्तन आउनु पर्छ, भन्ने स्वर विषयवस्तु बनेर रहेको छ ।

भावभूमि

अधिकांस नेपाली आमाका सन्तानहरू विदेशीनु परेको छ । आफै नोटको विटो दिएर बेचिन्छन्, बेचिन बाध्य छन् । बसौं गरी हैरानी गरेर सयौं मन धान फलाउनेहरू भोकै बस्न बाध्य छन् । उपचार गर्न नसकि छटपटाएर रोगी कविको मृत्यु पछि लाखौं उठाएर स्मारक बनाउने विडम्बना व्याप्त छ । यस्तो अवस्थालाई कहिले सम्म बाँची रहन दिने हो, अब त परिवर्तन हुनु पर्छ । सवैले स्वदेशमै बाँच्न पाउनु पर्छ, भन्ने स्पष्ट धारणा कविको रहेको छ ।

सम्झदा पनि पट्यार लाग्दो वेल देखि

दोहोरि रहेछौं प पूर्ववत्
यसैले हाम्रो सुनौलो भविष्यका लागि
हाम्रो हिडाइको गति बदल्नु पयो
एकपल्ट हामीले अफैलाई बदल्नु पयो ।

(हाम्रो कथा कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता गद्यमा लेखिएको कविता हो । लामामा सात वटा शब्द र छोटामा एउटा शब्द भएका हरफहरूमा निर्मित यो कवितामा आफू र सम्पूर्ण नेपालीको अवस्था चित्रण गरिएको छ । कुनै अनुप्रासको संयोजन देखिदैन । केही अङ्ग्रेजी शब्दहरू जस्तै साइनवोर्ड, क्या, जस्ता शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । आफ्नै कथाको चर्चा हुनाले शीर्षक उपयुक्त नै देखिन्छ ।

४.१.८ 'पहाड' कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताले पहाड भनेर थाल्ने नसकिइ रहेको निरङ्कुश व्यवस्थालाई प्रतीक बनाएर कविताको विषयवस्तु स्वीकारेका छन् । निरङ्कुश व्यवस्थालाई ढाल्नु पर्ने सम्झनु पर्ने कुरालाई परिवर्तन गर्नु पर्छ भन्ने पृष्ठभूमिमा यो कविता निर्माण भएको देखिन्छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा पहाडलाई मानविकरण गरी सम्बोधन गरिएको छ । विपन्नहरूको आँशुमा कैयौं मनहरू बगे । विषादपूर्ण आँखाहरूले त्यहीपहाडको आशा गरेका छन्, विश्वास गरेका छन् । तर पहाड क्रूर भएर देखा पयो । जतिवेला सम्म पहाड आस्थाको केन्द्र थियो त्यति बेला पहाडसँग सबै नतमस्तक बन्थे । पूजा गर्थे तर आज पहाड जर्जर बनेको छ । यसले मानिसहरूका मनभरी पीरपारेको छ । दिन दहाडै रुनमन लाग्छ, आकाशिएको मन पार्न भूमिगत भएको छ । यो पहाडले अति गरेपछि यसलाई भत्काउन सैन्यौं हातहरू एकजुट भएका सैन्यौं आखाहरू चम्किएका थिए । तर हातहरू भाँचिए आँखाहरू फुटाइए । क्रूर व्यवहार पहाडले गर्यो र यसको अन्त्य कवि चाहन्छन् ।

धेरै मनहरू भत्किए-तर पहाड त्यसै छ ।

धेरै युद्धहरू सकिए तर पहाड सिङ्गै छ ।

एउटा भू-कम्प उठिदेओस र पहाड भत्काओस्
एउटा ज्वालामखी फुटिदेओस र पहाड लडाओस्
भाषाशैली

(पहाड कविताबाट)

यो कविता गद्यमा लेखिएको छ । धेरै जसो हरफहरूमा अन्त्यानुप्रास संयोजन गरिएको छ । दुई शब्द देखि बढीमा सात शब्दहरूको हरफ रहेको छ । सरल नेपाली शब्दहरूको प्रयोग गरेर पहाडलाई मानवीकरण गरेर पहाडले गरेको थिचोमिचोलाई मार्मिक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको छ । धेरै जसो अन्त्यानुप्रास संयोजन गरेको भए पनि योजनाबद्ध गरिएको नभई आफ्सेआप अन्त्यानुप्रास निर्माण भएको देखिन्छ ।

४.१.९ 'बाटो' कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता बाटो जसमा सबै किसिमका अधिबढ्नज चाहनेहरू प्रति स्वतन्त्रता रहनु पर्ने विषयवस्तु बनाएर यो कविता लेखिएको छ । बटुवाहरू हिड्ने बाटोलाई र यस बाटोलाई प्रयोग गर्नेहरूलाई इङ्गित गरेर यो बाटो कविता लेखिएको छ । गन्तव्य समाउन चाहने युवा हुन्कि नवदम्पति, पाठशाला जाने नानीहरू हुन्कि मन्दिर जाने युवती जो सुकैले यो बाटो प्रयोग गर्ने विषयवस्तुमा यो कविता लेखिएको छ ।

मूलभाव

प्रस्तुत कविता बाटोले सबैले हिड्न डुल्ल स्वतन्त्र रूपमा पाउनुपर्छ भन्ने मुख्य भाव ओगटेको छ । धान फल्ने खेत, मकै फल्ने बारी क्षेत्र देखि लिएर विद्यालय जाने नानीहरू, मन्दिर धाउने युवती सबैलाई बाटो चाहिन्छ । स्रष्टाहरूलाई साहित्यिक बाटो, युगल जोडीलाई मायालुबाटो आदि प्रकृति हेरी बाटोको प्रयोग आफ्नो आफ्नो अनुकूल प्रयोग हुने गर्छन् तर यहि बाटोमा दमनका बोटहरू बज्रिए भयातुर नजरहरू भाग्ने बाटो खोज्नु बाध्यतामा पर्छन् । क्रुर बूटहरू बज्रिन थालेपछि अवोध नानीहरूका आँखा भयभीत बन्ने छन् । नवदम्पतिहरूका कानहरू ससङ्कित हुने छन् मनहरू हरिदै गएको बाटोमा सबैजना तर्सने छन् भन्ने कविताको आसय रहेको छ ।

आशाहरू खोसिदै छन्

पाइलाहरू वलात्कृत हुँदै बाँचेका छन्

बाटो त त्यस्तो होस्

त्यहाँ मान्छे नाचन पाओस्

मनभरी वह पोखन पाओस्

आफ्नो पैताला फैलाएर मान्छेले बाटामा टेक्न पाओस् ।

(बाटो कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा गद्य भाषाशैली संयोजन गरिएको छ । प्रायगरी अन्त्यानुप्रासको संयोजन छ । बारी, छन् छन् बाटामा पाओस् जस्ता शब्दहरूको आवृत्तिले कवितालाई काव्यत्मक बनाएको देखिन्छ । गद्य शैलीमा लेखिए पनि साङ्गीतिकता रहेको छ । सरल शब्द संयोजनले कवितामा क्लीष्टता छैन । भावविधान, वस्तुवर्णनका पारदर्शिताले कविता खँदिलो भएको छ ।

४.१.१० 'विदा हुदा' कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता कवि उदासीले शिक्षण पेशा गर्दा कुनै विद्यालयबाट विदाई हुदाको अवस्थालाई कविता लेखनको लागि विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । कुनै पनि विद्यालयमा अध्यापन गरेर छोडेपनि वालमनै रसाउछ र हामीलाई भावुक बनाउछ । यसै विषयवस्तुलाई विदाहुदा भन्ने कविताले विषयवस्तु बनाएको छ । विदाइको भावपूर्ण अवस्थालाई कविता लेखनको विषय बनाइएकाले कविता कारुणिक छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा विद्यालयका बालबालिकाहरूको भविष्य प्रति कविको चिन्ता समेटिएको छ । अवोध बालबालिकाहरूका आँखामा छचल्किएको विदाईको आशुले कवि भावुक बनेका छन् । आफूलाई रोक्न खोज्ने ओठहरू असिम माया व्यक्त गर्दछन् । विगतलाई सम्भेर कवि कल्पनाशील बन्दै विदाईका मालाहरू काँधभरी थापेर अभै कर्तव्य बोध गर्दछन् । निधार भरी थापेका टिकाले आत्मीयता साटेको बोध गर्दछन् । आँखामा आँसु टल्पलाउदै बालबालिकाहरू आफ्नो भविष्य प्रति चिन्तित भएको कविलाई लाग्दछ । नेपालको

भविष्यकारूपमा बालबालिकाहरू चिन्तित भएको अनुभव गर्दै कवि विदाई हुन्छन् । यस कविताले अन्योलपूर्ण देशको अवस्थालाई प्रतीकात्मक रूपमा उजागर गरेको देखिन्छ ।

हात भरी थापेका फूलका थुङ्गाहरूलाई

मुटुहरू थापे जस्तो लाग्थ्यो

गलाभरी लागेका मालाहरूलाई

आँत साटे जस्तो लाग्दथ्यो

(विदाहुँदा कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता लामा छोट्टा गरेर १६ हरफहरूमा गद्य शैलीमा संरचित छ । वर्णनात्मक शैली अङ्गालेको यो कविता कताकता अन्त्यानुप्रास समेटेको देखिन्छ । तीन वटा देखि सात शब्दहरू समेटेर वाक्य संरचना निर्माण भएको सरल भाषामा यो कविता भावुक मन पग्लिएको अभिव्यक्तिका रूपमा देखा परेको छ । कुनै विसाउनी नपारी सोलोडोलो रूपमा यो कविताको संरचना रहेको देखिन्छ । विदाईको क्षण समेटिएकोले शीर्षक उपयुक्त छ ।

४.१.११ विष्णु नवीन कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता रोग भोक र गरिबीमा बाँचेका इलामे साहित्यकार विष्णु नवीनको दुःखद अन्त्यको विषयवस्तु समेटेर लेखिएको छ । विष्णु नवीनको निधनता नै यो कविता लेखिएको प्रतीत हुन्छ । एउटा धनको गरिव तर मन र मष्तिष्कको धनी व्यक्ति विष्णु नवीनले आफ्नो जीवन भोगाईका क्रममा आत्मसमर्पण नगरेर अभावमा जीवन विताए पनि विचारमा स्पष्ट र उच्च भएको विषयवस्तु कविताले समेटेको देखिन्छ । ऊ स्मगलर नेता र लोभी नभएको तथ्य कविताको विषय हो ।

भावभूमि

विष्णु नवीन गफ गर्न जान्दथे, ढाँट्दैनथे । ढाँट्न जान्दथे भने सायद नेता बन्ने थिए । उसले जीवन भरी अभावको आँसु पीयो । मागेर रक्सी खायो, पीर विसनका लागि रक्सीको भोगी बन्यो भन्ने कुरा लेखेर कविले पहिलो विसौनी विसाएका छन् । कवि जस्ता

अरुलाई पनि उसको नराम्रो पनले छोएको छ । नरमाइलो कुहिरोले ढाकेको आभाष हुन्छ । दश रूपैया मागेर ऊ रक्सी पीउँथ्यो अनि कविता र कथा लेख्यो र आफ्नो मन हलुको पाथ्यो । ऊ ढाट्ढुट कुरा गरेर नेता हुन सकेको भए, लालचमा दौडिएर स्मग्लर भएको भए ऊ हास्य व्यङ्ग्यका कुरा नलेखेर गरिवहरूलाई घर खेत उठाउने तमासुक लेख्यो होला तर उसले यसो गरेन । सउसले त आँसुमा हाँसो खोज्यो । अभावमा पूर्णता खोज्यो । त्यसैले ऊ भोकै र नाङ्गै मर्नो भन्ने कविको यस कवितामा ठम्याइ रहेको देखिन्छ ।

एउटा मान्छे

गफ गर्न जान्ने तर ढाट्न नजानेर
नेता हुन सकेन कुरा बुझाउन जान्ने
तर आफै कुरा नबुझेर स्मग्लर हुन सकेन
जीन्दगी भरी आसु पीयो । अभाव खायो
मागेर भएपनि अलिकति रक्सी चढायो
कठै उ गयो

(विष्णु नवीन कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा दुई पङ्क्ति निर्माण गरिएको छ । इलामे एउटा कविको अन्त्य भएको बेलाको करुणा पूर्वक चित्रण यस कवितामा भएकाले कविताको भाषा कारुणिक रहेको छ । दुइवटा देखि नौ वटा सम्म शब्दहरू द्वाराहरफहरू निर्माण भएका छन् । अनुप्रासको थाहै नपाई संयोजन भएको पाइन्छ । अनायसै पक्तिहरूमा सङ्गीत निर्माण भएको देखिन्छ । यो कवितामा विष्णु नवीनका बारेमा उल्लेख गरिएकाले उल्लेखित भाषा शीर्षक उपयुक्त रहेको छ ।

४.१.१२ 'क्षणहरू' कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

यस कविताले महत्वपूर्ण क्षणहरूको विषय बनाएर कविता लेखिएको छ । समाजमा रहेका वर्गीय विभेदको विषयवस्तुलाई तुलनात्मक रूपमा कवितामा कविताको विषयवस्तु

बनाइएको छ । एउटा धनी व्यक्तिलाई अयस आराम गर्न नपाएकोमा पीर भएको हुन्छ भने विपन्नहरूलाई जिउने पीर भएको हुन्छ । यस्ता मानव जाति बीचमानै हुने विभेदकारी क्षणहरू यस कविताको विषयवस्तु हो ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा एउटा चराले आफ्ना बचेराहरूलाई बचाउनका लागि दिनभरी चारो खोज्दा पनि नपाएर आफ्ना बचेराहरूलाई आभावका ताता आशुहरू खसाएर न्यानो पार्ने असफल प्रयास गरि रहेको छ । त्यही प्राणी मध्येको सम्पन्न मानिस विलासिताका सामानहरू दैनिक फेर्न नसकेर दिक्क भएको क्षण पनि त्यसै प्राणी जीवनमा क्षणहरू व्यतित भएको विषयलाई तुलनात्मक रूपमा प्रस्तुत भएको छ । यसै सिलसिलामा एउटा धनी व्यक्तिको आफ्नै क्षण रहेको छ । गरिव व्यक्तिको आफ्नै क्षण रहेको हुन्छ । अर्को तिर त्यसै क्षणमा एउटा मान्छे खान नपाएर रोगको उपचार नपाई खेलाँची मै मृत्युवरण गर्दछ । यस कविताले प्राणी जगतमा कति विभेदक क्षणहरू विन्दछन् । मानव-मानव बीचमै विभेद पूर्ण क्षणहरू रहेको कुरा यस कवितामा क्षणका रूपमा आएका छन् ।

कयौं रोगको निको नदेखेर

विवसता र वाध्यता बीच आफ्ना

आकांक्षाहरूलाई निर्वासन गरेर

एउटा खेलाचि मृत्यु मरि दिन्छ ।

(क्षणहरू कविताबाट)

भाषाशैली

यस कवितामा गद्य शैलीको प्रयोग भएको छ । तीन प्रसङ्गबाट मानव र अन्य प्राणी बीच र मानव र मानव बीच हुने गरेको वर्गीय चित्रण प्रस्तुत भएको छ । चराको क्षण धनीको क्षण र गरिवको क्षणको तुलनात्मक अध्ययन भएकाले शीर्षक सामञ्जस्यपूर्ण देखिन्छ ।

४.१.१३ 'बाच्नुको अर्थ' कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

यस कवितामा प्रथम सगरमाथा आराही तेञ्जीङ्ग शेर्पा र उसलाई गर्न नसकेको सम्मानको कुराको विषयवस्तु रहेको देखिन्छ । देशको यस्तो अवस्था हो भने तेञ्जिङ्गले म नेपालमा जन्मिएको होइन भन्न सक्छ, भन्ने कुरालाई कविताको मूल विषयवस्तु बनाइएको छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा यस देशमा बाँच्नेहरूले ढाँटेर मात्रै बाँच्न सकिने यर्थाथ प्रस्तुत गरेको छ । कविले देशको दयनीय अवस्थालाई चित्रण गर्न तेञ्जीङ्गले पनि ढाँटेर बाँच्नु पर्ने यर्थाथलाई प्रस्तुत गरेका छन् । हाम्रो देशमा तेञ्जीङ्ग जस्ताको कुनै सम्मान छैन ऊ जस्ता व्यक्तिलाई बाँच्नका लागि गाह्रो परिरहे पनि राज्य प्रमुखहरू उसको वेवास्ता गरिरहेका छन् भन्ने यस कविताको भाव रहेको छ । राष्ट्रिय चेतना यस कवितामा मुखरित बनेको छ । बाँच्नुको अर्थ स्पष्ट नभए बाचेको के सार भन्ने कविको दृष्टि रहेको छ । बाँच्नुको अर्थ सम्मान पनि त हो भन्ने भाव कवितामा जोडदार रूपमा आएको छ । हाम्रो देशको गौरव हिमाल र हिमाल आरोही हाम्रो देशको पहिचान हो तर त्यो गुम्नलागि सकेको कुरा कवितामा उल्लेख भएको छ ।

के वेर भोलि नयाँ सडकमा तेञ्जिङ्गले हाल्ला मच्चाइ दिन्छ ।

मैले हिमाल चढेको होइन भनेर

खुल्ला मञ्चमा उभिएर माइकाबाट चिच्याइ दिन्छ ।

मैले हिमाल देखेको छैन र हिमाल नै टेकेको छैन भनेर

(बाँच्नुको अर्थबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा गद्य शैली संयोजन भएको छ । कम्तिमा दुई शब्द र बढीमा नौ शब्द सम्मका हरफहरू रहेका छन् । जम्मा २० हरफमा रचिएको यो छोटो कविता हो । यसमा राष्ट्रवादी चेत सल्वलाएको देखिन्छ । व्यङ्ग्यपूर्ण शैलीमा यो कविता निर्माण भएको छ । बाँच्नुको अर्थ छैन भने म नेपाली हुँ भनेर गौरव गर्ने ठाउँ तेञ्जीङ्ग जस्ता नेपालीलाई प्राप्त नभएको कुरा कवितामा आउनुले कविताको शीर्षक र भावमा सामञ्जस्यता रहेको छ ।

४.१.१४ 'अब जन्मन्छ' कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा जन्मिने चिजलाई परिवर्तनको प्रतिक बनाएर अब आउने परिवर्तन निश्चित छ, जसका लागि गर्भधारणका रूपमा बीउ रोपिसकेको छ, भन्ने विषयवस्तु यस कवितामा विषयवस्तु बनेको देखिन्छ। आमा भनेर देशको ठाउँमा स्थापना र सन्तान भनेर परिवर्तन भनि यस कविताको विषयवस्तु प्रतीकात्मक भएर आएको देखिन्छ।

भावभूमि

प्रस्तुत अब जन्मन्छ, भन्ने कवितामा देशमा परिवर्तनको बीजाधान भइसकेको र अब अवश्य परिवर्तन हुन्छ, भन्ने कुरा मुख्य भाव हरेको छ। कवितामा प्रसव वेदनामा छटपटाएकी युवतीलाई नजिस्क्याउन भनि उसको गर्भाधान कतै भुलवस नभएको भैअनिवार्य आवश्यकताले तानेर सचेतता पूर्वक गरिएको छ, भन्ने प्रसङ्ग व्याख्या गरिएको छ। विभिन्न अवस्थाको अश्चित गर्भ नभइ यो त आवश्यकताको गर्भ हो भन्ने भाव कवितामा व्यक्त गरिएको छ।

यस पल्ट अवश्य यी युवतीको बच्चा जन्मन्छ।

यस पल्ट अवश्य यी रूपवतीको सपना जन्मन्छ।

यो धर्तीमा एउटा नयाँ सन्तान जन्मन्छ।

साच्चै प्रसव वेदनाले पीडित युवतीको

एउटा नयाँ सन्तान जन्मन्छ।

(अवश्य जन्मन्छ, कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता एउटा गद्य कविता हो। यस कवितामा प्रसस्तै विम्व र प्रतीकहरूद्वारा कविता आलाङ्कारिक रहेको छ। सीधा अर्थमा नभई कविताले सन्तान प्राप्त हुनु परिवर्तन हुने विश्वास लिएको देखिन्छ। त्यस कारण जन्मनु प्राप्त हुनु र सन्तान भन्नाले परिवर्तन भएको ले शीर्षकसँग भावको सन्तुलन रहेको छ। क्रान्तिकारी परिवर्तनरूपी सन्तानको आशा यहाँ व्यक्तित हुन्छ, र परिवर्तन नै व्यङ्ग्य हो।

४.१.१५ 'साहिँला दाइ' कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता एउटा पहाडी गाउँको साँहिलो दाइ गरिवीका कारण अर्काको भारी बोकेर जीविकोपार्जन गरिरहेको विषयवस्तुलाई लिएर लेखिएको छ । भारि बोकेर गुजारा गर्ने साल्दाइका सपनाहरू मिठा र रहर लाग्दा छन् । एउटै गरिवीमा पिल्सिएका मानिसका मनमा पनि आराम र चैनको भाव आएको विषयवस्तु समेटिएको छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा सधैँभरि भारी बोकेर गुजारा गर्ने पहाडी गाउँको एउटा मजदुरको दारुण जीवन भोगाईलाई चित्रण गर्दै लेखिएको कविता हो । यस कवितामा नुनको गह्रौँ भारी साइलादाई रवि बजार खेप्दै छन् । पाँचथरको रवी र भापाका बजार जोड्ने टोड्के कुसुण्डेको भरिया बाटो नामी बाटो हो । कविले आफूले देखे भोगेका स्थानलाई र गतिविविधिलाई कवितामा गति दिएका छन् । टोड्के-कुसुण्डे बाटो भएर साइलो दाइ भारी खेपि रहेको छ । ऊ हरेक हप्ता यो बाटो दाहोच्याएर नाप्दछ । हिउदको जाडो गर्मी वर्षादको पानी भरि केही नभनी साइलो भारी आसारी रहन्छ । बाटैमा रात कटाउछ । गुन्द्रुक र ढिडोलाई लन्च र डिनरका रूपमा स्वीकारेर मस्त हुन्छ । ऊ दुई रूपया नाफा कमाएर छोरा छोरी र जहानको पेट भर्न मधुमल्लाबाट रवी नुन खेपि रहेको छ भन्ने वर्गीय यथार्थ प्रस्तुत कविताको भावभूमि हो ।

सपना भरी

थाहै नपाई लन्च, डिनर खाँदै हुन्छन् स्वफासेटमा बसेर
आरामदायी ओच्छ्यानमा सुतेको हुन्छ दामी भुल टाँगेर
र रातीनै विउभिएपछि थपक्क बाटो लाग्छ

गह्रौँ नुनको भारी बोकेर

(साँहिला दाइ कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता गद्यमा भए पनि हरफ संरचना भरसक मिलेको छ । पाँच पक्ति जस्तो देखिन्छ । अन्त्याननुप्रासको संयोजन अधिक मात्रामा पाइन्छ । गद्यात्मक संरचना भए पनि भावको असन्तुलनीयता पाइन्छ । व्यख्यात्मक र आख्यानात्क शैलीमा कविता प्रस्तुत भएको छ । साहिला दाइ गरिव पहाडी नेपालीको प्रतिनिधि पात्र हो । कविता प्रतिनिधिमूलक रहेको

छ । स्थानीय परिवेशको चित्रण कवितामा आउनाले कविता आञ्चलिक रहेको र शीर्षकको भावमा संतुलन कायम छ ।

४.१.१६ 'मेरो गाउँ' कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता मेरो गाउँमा कविले आफू जन्मिएको गाउँको वयान गरेका छन् । एउटी सुन्दर नवयौवना युवतीलाई प्रतीक बनाएर कविले आफ्नो गाउँको वयान गरेका छन् । फूएतप्पा इलामका आसपासका क्षेत्रलाई कविताको विषय बनाइएको देखिन्छ । यो कविता नखु जेलमा बस्दा गाउँ सम्झिएर लेखेको कविता हो भनि कवि स्वयमले सङ्ग्रहमा उल्लेख गरेका छन् ।

भावभूमि

कवि उदासी जेल जीवन विताउदै गर्दा आफ्नो गाउँको याद आएर गाउँको अवस्थालाई परिचयात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । आफ्नो गाउँ सुन्दर शान्त छ । जुन गाउँ कवि जन्मिएको गाउँ हो ।

सधै उस्तै पारेर राखे जस्तै

सधै हेरिहरु जस्तो

म मुटु भित्र लुकाएर राखु जस्तो

त्यो मेरो गाउँ

त्यो मेरो जन्मीएको ठाउँ

(मेरो गाउँबाट)

गाउँ साधैं शान्त र धैर्य देखिन्छ । कवि आफू हुर्किएको गाउँको परिचय समेत पेश गर्छन् । राउटे बेहुली दुङ्गो आदिको कवितामा चर्चा भएको छ । यस कवितामा विम्व र प्रतिको सहायताले गाउँ रोगभोक र अशिक्षाले पछाडि परेपनि स्वच्छ, निर्मल र सुन्दर रहेको कुरा कविताको भावभूमि हो र कवि यो गाउँमा कसैको गिद्धे दृष्टि नपरोस् भन्ने चाहाना राख्छन् ।

म मेरो शान्त गाउँलाई

मन मनै ठानी रहेको छु
नउजाडियोस् मेरो गाउँ कसै गरेर
यहीबाट चुमि रहेछु एक पल्ट मेरो गाउँलाई

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता गद्यमा लेखिएको छ । गद्य शैली भए पनि कविताका हरफहरूका लम्वाईमा कतै कतै एकरूपता आएको देखिन्छ । निकै लामो संरचना भएता पनि कवितामा पङ्क्ति छुट्याइएको छैन । पाँच-पाँच, छ-छ का समान पंक्तिहरू धेरै संयोजन गरी यो कविता लेखिएको छ । संस्मरणात्मक शैलीमा यो कविता प्रस्तुत भएको छ । आफ्नो गाउँको सम्भनामा निर्माण भएको यो कविता शीर्षक र भावमा समाञ्जस्य रहेको देखिन्छ ।

४.१.१७ 'ढल्ल लागेको रुख' कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

रुखलाई एउटा विम्वका रूपमा स्थापना गरेर पुरानो व्यवस्थाको जीर्णपनको अन्त्य हुन लागेको विषयवस्तुलाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । पञ्चायती व्यवस्थाले जीर्ण हुदै गए पछि कसैलाई पनि दमन गर्न नछोड्ने विषयवस्तु कवितामा आएको छ । जीर्ण व्यवस्थालाई कँही पनि यसलाई जोगाउन नलागौं भन्ने सन्देश दिन यो कविता लेखिएको छ । साथै व्यवस्थाको विरोध यस कविताको विषयवस्तु हो । विद्रोहात्मक भावना समेटिएको कविताको रूपमा आएको छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा जीर्ण भएको पञ्चायती व्यवस्थालाई ढल्ललागेको रुख भनेर यसमा नचढ्न सल्लाह दिइएको छ । रुख व्यवस्थाको विम्व भएको छ । यो बुढो भैसक्यो । यसलाई स्याहार चाकर गर्नु पर्दैन । यसले कुनै दिन ढलेर जसलाई पनि किच्चन सक्ने व्यङ्ग्योक्ति अभिव्यक्त भएको छ । पञ्चायत अव धेरै पुरानो भयो भन्ने भाव यस कवितामा व्यञ्जित भएको छ । बुढो व्यवस्थालाई जोगाइराख्नेहरूलाई मूर्ख भनेका छन् । यसको कुनै मोह गर्नु नहुने र पुरानो व्यवस्थाको मोह गरे त्यही व्यवस्थाले थिचेर मारीने कुराको कटाक्ष प्रस्तुत भएको छ ।

यो रुख सुकेको छ
केटाकेटी स्कूल गैरहँदा पनि थिच्न सक्छ
गर्भवती महिलालाई पधेरो जाँदा पनि
किच्चन सक्छ ।

हिजो विवाह गरी सुहागरात मनाउन
हिडेका जोडीलाई पनि किच्चन सक्छ

(ढल्ल लागेको रुखबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता गद्यमा लेखिएको भए पनि पद्य संरचनाको कताकता निर्माण भएको छ । अन्त्यानुप्रासको योजना विनै अनुप्रास संयोजन भएको देखिन्छ । पाँच-पाँच छ-छ को धेरै हरफहरूमा एक रूपता आएको छ, जसले कवितालाई ध्वन्यात्मक निर्माण भएको छ । दुई शब्द देखि आठ शब्दहरूका हरफहरू तयार भएको छ । रुखलाई जीर्ण व्यवस्थाको विम्बका रूपमा उभयाएर कविता व्यङ्ग्यपूर्ण भएको छ ।

४.१.१८ अन्य छोटो कविताहरूको विश्लेषण

‘यो घर’ कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कवितामा घर शब्द देशका रूपमा प्रतिस्थापित भएको छ । प्रत्येक व्यक्तिका लागि घर नितान्त आवश्यक छ । यो घर शब्दले अपनत्वको संचार गर्छ । हरेकको इच्छा, चाहाना, मुटुका रूपमा घर रहेको हुन्छ तर त्यस घरले दिनु पर्ने आश्रय र शितलता दिएन भने धेरै अप्ठ्यारो अवस्था श्रृजना हुनेकुरा यस कवितामा उल्लेख भएको छ ।

आँखा, मन, मुटु र मष्तिष्क पनि मान्छेका हुन्

सधैँ स्वरहर साटिन्छन्

इच्छाहरू फौलिन्छन् कौतुहल निषेध गरिएका

(यो घर कविताबाट)

भयालखान कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कवितामा अपराध गरेर वा अपराध गरेको आरोप लागेका व्यक्तिहरूलाई थुन्ने भयालखानको विषयवस्तुलाई समेटिएको छ । चारैतिर अग्ला पर्खालले ढाकिएको नखु जेलमा आइतबार र बुधबार आफन्तहरू कैदीहरूलाई आफन्तले भेट्न पाउने गर्छन् । नजिक आफन्तहरू भएकाहरू त आँउछन् भेटछन् तर टाढा भएकाहरू आसै आसमा समय बिताइरहेका हुन्छन् भन्ने यथार्थलाई यस कवितामा उजागर गरिएको छ ।

यस कवितामा देश नै भ्यालखान जस्तै छ । स्वन्त्र रूपले बोल्न र लेख्न पाउने अवस्था छैन त्यसैले भ्यालखान र देशको अवस्था फरक नभएको कुरा यस कवितामा अभिव्यञ्जन भएको ध्वनि हो । यो कविता गद्यमा लेपदएको कविता हो । देशका सार्वजनिक स्थलहरू पनि भ्यालखान जतिकै गाह्रो अपठ्यारो भएको कुरा यस कविताको मूलभाव हो ।

नयाँ सडक र भूगोल पार्क पनि भ्यालखान जस्तो लाग्छ ।

त्यसैले भ्यालबाट हेर्नुको पनि केही अर्थ छैन ।

जसरी हामी छुटिरहेका छौं ।

हामी उठ्नुको पनि कुनै अर्थ छैन ।

जसरी हामी उठिरहेका छौं ...।

(भ्यालखानबाट)

‘दुई टुक्रा’को विश्लेषण

प्रस्तुत दुई टुक्रा कवितामा दश हरफका दुई टुक्रा रहेका छन् । पहिलो टुक्रा चार हरफको रहेको देखिन्छ । जोसँग शक्ति छ त्यसले जे गरे पनि हुने व्यग्र्य अर्थ कवितामा अभिव्यक्ति भएको छ । नैतिकवानहरू रूपया कमाउन सबदैनन् भनेर यसमा चर्चा भएको छ । दोस्रो टुक्रा छ वटा लामा हरफहरू र एउटा शब्दको एउटा फरक रहेको छ । यो दोस्रो टुक्रा हास्यव्यङ्ग्यको रूपमा आएको छ । सबै तिर भ्रष्टचार व्याप्त भएको कुरा र भ्रष्टहरूले गर्दा महिलाहरू पनि त्यसकै असरले पोतिएको कुरा यस टुक्रामा उल्लेख छ ।

धेरै तरुनीहरूका अनुहारमा हेरौ

भ्रष्टचारका पाउडरको छाप छ

धेरै कर्मचारीका आँखामा हेरौ

दिन भरिको भ्रष्टचारको राप छ ।

(दुईटुक्रा कविताबाट)

‘इन्टर भ्यु’ कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कवितामा ठूला पोष्टमा आफ्ना मानिसहरू भए मात्रै जागीर खान सकिने देशको भ्रष्ट व्यवस्था र भत्किएको संरचनाको उजागर गरिएको छ । यस कविताको मुख्य विषयवस्तु भन्नुनले मात्रै सरकारी सेवामा लाग्न सकिने कुरा प्रस्तुत भएको छ ।

मन्त्रिको आफ्नो मानिस भए तुरुन्तै जागिर मिले नत्र वर्षौ कुर्दा पनि सम्भव नभएको कुरा यहाँ चित्रण भएको छ । विदेश जान समेत सोर्स लगाएको कुरा कवितामा आएको छ ।

सँगै इन्टर भ्यू दिएका मन्त्रिका भानिजको तेस्रो पल्ट विदेश जाने पासपोर्ट बनिसक्यो ।

आफ्नो त जुत्ताको तलुवा पनि पिच रोडले खाइसक्यो ।

अब त इन्टरभ्यू दिँदा पनि

मात्रै ऋण बढ्यो

दिनभरी जङ्गल घुमेर पनि शिकार नभेटेर

हैरान भएको शिकारी जस्तै भएर

विपन्नताले किचेको वर्तमानले

आफ्नै व्यक्तित्व दिनहरूलाई सहानुभूति दिएर जब

जब आफ्नै बारेमा म सोच्दछु

मैले इन्टरभ्यू दिएका हरेक विज्ञापनहरू मै

त्रुटि भएजस्तो लाग्छ ।

(इन्टरभ्यू कविताबाट)

‘डढेलो लागेपछि’ कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कविता छोटो र गद्यमा लेखिएको छ । अर्थ व्यञ्जनापूर्ण रहेको यस कवितामा इमन्दार व्यक्तिहरूको खोजिगरि नपाईने र यसको कारण डढेलो हो भन्ने कुरा कवितामा व्यङ्ग्यपूर्ण उक्तिद्वारा उजागर भएको छ ।

नैतिकता सत्चरित्रता र इमान्दारिता

यहाँ पाइन्नन् नै

अबत मात्रै अन्याय र महङ्गी मौलाई रहेछन् ।

(डढेलो लागेपछिबाट)

‘सहर’ कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कविता गद्यमा लेखिएको कविता हो । छोटो छोटो हरफहरू यस कवितामा रहेका छन् । सहर भन्ने वित्तिकै सुविधा सम्पन्न ठाउँ भन्ने बुझ्नु पर्छ । हाम्रो देशका सहरहरूमा परिवर्तनका नाराहरू लाग्छन् गाउँलाई व्युत्काउने काम सहरले गर्दछ । छोटो छोटो हरफहरूले कविताको बान्की सुन्दर भएको छ । यस कवितामा दिन भरी कोलाहलमा सहर बाचेको छ त्यहाँ सन्त्रास, अन्याय, शोषण, दमन जस्ता अनगिन्ती घटनाहरू घट्छन् । जब सहरमा रात पर्छ त्यो निन्द्रामा पर्छ । रात परेपछि अधिकारका आवज उठाउनेहरू कुखुराका पखेटा फटफटाए भै विउभन खोज्दछन् । यसमा सत्ताका प्रमुखहरूले सन्त्रास फैलाउछन् । सहरमा सन्त्रास फैलाउनेहरूका विषयमा सहरलाई थाहै छैन । सहर हर क्षण जटिल बन्दैछ । असहाय रोगी जस्तै बनेको यो सहरबाट मुस्कान र खुशी बेप्ता भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । सहर दिन दिनै बेकाममा विक्रित बन्दैछ भनेर कवि चिन्तित बनेका छन् ।

यस सहरलाई हर दिन व्यग्रपारेर

रोगले कज्याउदै लगेको छ ।

यस सहरलाई हर क्षण जटिल पारेर

वातावरणले अठ्याउदै लगेको छ ।

भाडा बान्तामा फसेको छ

एउटा रोगी असहाय जस्तै

यो सहर दुर्गन्धमा डुबेको छ ।

(सहर कविताबाट)

यस कवितामा छोटो-छोटो हरफहरूको संयोजन गरिएको छ । चार-चार, नौ-नौ शब्दका हरफहरू अधिक छन् । अन्त्यानुप्रासको कुनै योजना देखिदैन । केही क्लिष्ट भाषा संयोजन भए पनि काव्य चेतले कविता सरल देखिन्छ ।

‘हाम्रो हाँक’कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कविता नेपाली सपुतहरूको सम्मानमा लेखिएको कविता हो । गद्यशैलीमा रहेको यस कवितामा हाम्रो देशको इतिहास धेरै सपुतहरूको बलिदानले निर्माण भएको हो । थुप्रै चेलीहरूका सिन्दुर पुछिएको र मात्रै इतिहास तयार भएको कवितामा प्रस्तुत भएको छ । भीमसेन र अमर सिंहफेरी जन्मन सक्छन् । सुस्तामा भारतले सीमा मिचिरहेको

कुरालाई इङ्गित गर्दै दार्जिलिङ्ग र खर्साङ्ग छुटाएर लगेको जस्तो अब नेपाल टुक्राएर लैजान नसक्ने कुरा कवितामा उल्लेख गरिएको छ ।

सुस्ता र महेशपुर खोस्न खोजेर

ठान्दैनौ हामी टिस्टा मात्रै लिएर

त्यतिबेला भन्दैनौ हामी नेपालले सन्तोष गर्ला भनेर

(हाम्रो हाँकबाट)

यस तरिकाले कविले राष्ट्र र राष्ट्रियता बचाउन सपुतहरूले गरेको बलिदानलाई सम्मान गर्दै हाम्रो राष्ट्रियता माथि नराम्रो दृष्टि नराख्न विदेशीलाई हाँक दिएका छन् ।

‘केटाकेटीको खेल’ कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कवितामा गद्य शैली प्रयोग भएको छ । केटाकेटीलाई अतित सम्झाउने प्रतिकका रूपमा स्थापना गरेर पहिले र अहिलेका केटाकेटीहरू बीच तुलना गरिएको छ । पहिले हामी साना हुँदा चिसा हात खुट्टा लिएर आगो वरिपरि बस्थ्यौं आफू भन्दा ठूला भनेका कथा सुन्थ्यौं । हिरो हिरोइन जस्तै मन दौडाउथ्यौं । हजुरवाको वचन सुन्दात हामीलाई भनै अनौठो लाग्थ्यो तर आजका केटा केटीहरू धुलावारी र काँकरभिट्टामा लागु औषध र भन्सार छलीको काम गरी रहेका छन् । देशका ठूला सहरहरूमा हत्या हिंसा विद्यमान छन् । यस कवितामा भाव र शीर्षकको सन्तुलन भएको छ ।

आजका केटाकेटीहरू माफिया बनेर तस्करी खेल्छन्

हिरोइनको खरिद विक्रि खेल्छन्

देश अन्त्यत्रै व्यस्त छ

केटाकेटीका खेल हेर्न फूसद छैन ।

(केटाकेटीको खेल कविताबाट)

४.२ ‘यस पल्ट पनि बाली लागेन’ सङ्ग्रहका कविताहरूको विश्लेषण

लीला उदासीको यो दोस्रो कविता सङ्ग्रह हो । यस सङ्ग्रहमा लामा छोटा गरी बत्तीसवटा कविताहरू रहेका छन् । यस सङ्ग्रहमा २०४८ साल पछि लेखिएका कविता सङ्कलित छन् । देशमा परिवर्तन भयो भन्ने स्वर गुञ्जिए पनि स्वास कुनै व्यवहार

जन्य परिवर्तन हुन सकेको देखिदैन भन्ने आसय व्यक्त गर्ने कविताहरू यस सङ्ग्रहमा रहेका छन् ।

४.२.१ यस पल्ट पनि बाली लागेन कविताको विश्लेषण

विषयबस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु अभिधात्मक रूपमा पानी परिरह्यो तर पनि खेतीवाली लगाउनै सकिएन भन्ने रहेको छ, भन्ने व्यञ्जनात्मक रूपमा देशमा प्रजातन्त्र आइ सक्दा पनि जनताले कुनै सुविधा र शान्ति प्राप्त गर्न सकेनन् । जनताको विश्वास माथि अन्याय भयो भन्ने कुराको उजागर भएको छ । छोटो-छोटो हरफहरू द्वारा निर्मित कविता दुई पङ्क्तिमा १ र २ अङ्क दिएर विभाजन गरिएको छ ।

भावभूमि

पानी नपर्दा बारीका कान्लाहरू सुके, अनिकाल पच्यो र धेरै मानिसहरू शहीद बने । यो पीरले एउटा पुस्ता नै चर्को आवाजसँगै जुमुरायो र आकाश भरि बादल छाियो । पानी पच्यो ओतले नथाम्ने गरी पानी पच्यो । बारीमा छरेको मकैको बीउ नै डुवायो तर यसपल्ट पनि बाली लाग्न सकेन, पानी पर्नु र नपर्नुको कुनै अर्थनै रहेन भनेर कविले परिवर्तनले पनि कुनै प्रभाव सिर्जना गर्न सकेन भनेर कवितामा यथास्थितिको चित्र कोरेका छन् ।

यसरी त हुदै भएन एउटा पुस्ता जुमुरायो ।

अर्को उठ्यो अर्को पुस्ताले स्वर थप्यो ।

आवज थप्यो । अर्को पनि उठ्यो

साँच्चै आकास भरि बादल छाियो

(यसपल्ट बाली लागेनबाट)

यसरी पानी नपरि रहेका बेला बल्ल तल्ल पानी त पच्यो तर बाली डुवायो, नयाँवाली लागेन भन्ने कविको भनाइ छ ।

“धान रोपेको धेरै परेर पानीले गाबो डुवायो

अह यसपल्ट पनि बाली लागेन

सिर्जनाका विरुवाहर खेर गए

पानी परेर पनि केही भएन

यसपल्ट पनि बाली लागेन”

(यस पल्ट बाली लागेनबाट)

४.२.२ “मृत्युले मलाई होचो बनायो” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता कविका भित्र धनपति उपाध्यायको मृत्युको खबरले पारेको प्रभावलाई विषय बनाएर लेखिएको छ । साथीको मृत्युले आफ्नो पनि समय छोटो भई रहेकोले आफूलाई पनि होचो होचो भएको अनुभूति कविताको विषयवस्तुका रूपमा वर्णित छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा देशका लागि उपयोगी मानिस हुदाँहुदै पनि मृत्यु निश्चित र क्रूर यर्थाथ रहेको हुन्छ भन्ने कुरालाई कविताको भावभूमिका रूपमा आएको छ । कविलाई साथीको मृत्युले होचो महसुस गराएको छ । अँध्यारोलाई उज्यालो दिने, जनताको मान्छेका रूपमा रहेको व्यक्तिको आज मृत्यु हुँदा सबै तिर अन्धकार छाएको भान हुन्छ । मृत्यु निर्मम र कठोर हुँदो रहेछ । मन डामेर सारा क्षत विक्षत पारेर मृत्यु आउदो रहेछ भनेर कविले आफू पनि मृत्युका अधि होचो हुन पुगेको यर्थाथ ओकलेका छन् ।

कति निर्मम र कठोर हुदो रहेछ मृत्यु

नौनी र हिउँ जस्तै

नरम र स्निग्ध मेरो मित्रलाई टपक्क टिपेर लग्यो । (मृत्युले मलाई होचो बनायो कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता छोटो-छोटो बीस हरफहरूमा तयार भएको गद्य कविता हो । एउटा मित्रको सम्भनामा संस्मरणात्मक शैलीमा यो कविता लेखिएको छ । अनुप्रास र छन्दको योजना नभए पनि कवितामा लयात्मकता सिर्जना भएको छ ।

४.२.३ ‘हराएको साथी म भित्र भेटिँदैन’ कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता आफूले गुमाएको व्यक्ति फेरी नपाइने विषयवस्तुलाई समेटेर लेखिएको कविता हो । यस कवितामा व्यञ्जनात्मक रूपमा आफूले गलत भनेर छोडेको कुरा साथीहरू हराएको कुरा कवितामा अभिव्यक्त भएको देखिन्छ । यस्तै बाटो विराएका र हराएका कुराहरू समेटेर यस कविताको निर्माण भएको छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा हिजोका दिनमासँगै हिडेका आफ्ना साथीहरू दिन दिनै अन्यत्र तिर लागेको र आफूबाट हराएको कुरा मुख्य भावका रूपमा आएको छ । दुर्गन्धका रूपमा ठानेर मिल्काएका चिजलाई आज साथीहरू अत्तर छर्किएर हिडेका छन् । सिर्जना बोक्नु पर्ने बेलामा बारुद बोकेर दुर्गन्ध माथि दुर्गन्ध थपिरहेको कुरा कवितामा मुखरित भएको छ । उज्यालो हुन लागेको घामलाई भुल्कन रोक्न सकिदैन थियो तर उज्यालो नछेकियोस् भनेर हाम्रा मित्रहरू युद्धमा लागि रहेका छन् भन्ने कुरालाई समेटेर जनयुद्ध अनावश्यक थियो भन्ने व्यञ्जनात्मक ध्वनि कवितामा गुञ्जिएको छ ।

“अत्तर दलेर दुर्गन्ध रोकिदैन

मैले त एउटा साथी हराएको छु

म भित्र अव ऊ भेटिदैन”

(हराएको साथी कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता गद्य संरचना भएको कविता हो आठ शब्द देखि दुई शब्दका हरफहरूको संरचना रहेको छ । अन्त्यानुप्रास टिपेका छन्, धोकेका छन्, रोकेका छन् जस्ता अनुप्रासहरू निर्माण भएका छन् । मानेको छु, ठानेको छु, गएछन्, भएछन् जस्ता अन्त्यानुप्रास संयोजन गरी यो कविता लयात्मक बनेको छ ।

४.२.२ ‘उ त धपक्क भएर बलेको छ’ कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता राजनीतिक व्यक्ति तथा साहित्यकार दोर्णचार्य क्षेत्रीको निधन पछि आफ्नो मनमा उठेका भावहरूलाई समेट्दै यस कविताको विषयवस्तु बनाइएको छ । २०५० साल मा दोर्णचार्य क्षेत्रीको निधनको विषयवस्तु कविताको मूल कथ्य हो ।

क्षेत्रीलाई कवितामा नक्षत्रका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । राष्ट्रियताकालागि बोल्ने एक ससक्त व्यक्तित्वका रूपमा क्षेत्रीलाई उभ्याइएको छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कविता भापाका एक होनाहार व्यक्ति द्रोणचार्यले दिएको योगदान र भापाका गाउँ बस्तीमा फैलाएको जनचेतनाको वयान गर्ने क्रममा क्षेत्री धपक्क बलेको उल्लेख भएको छ । भोकै तिखै जनचेतना फैलाउन उनी डुल्ये । सुस्ता र महेशपुरमा भारतले गरेको अतिक्रमणका विरुद्ध आवाज उठाउने क्षेत्रीको अन्त्य अलिक दिन नभएको भए हुन्थ्यो भन्ने कविको चाहना रहेको छ ।

सुखानीमा सपुतहरू ढल्दा उनलाई दुखेथ्यो ।

सुखानी र कन्काईमा वीरहरू ढल्दा

मुटु छिया छिया भेटेको थिए

ऊ भोक भोकै भापा भरि डुन्थ्यो

जनमत मै पञ्चायती ढाल्ने भन्थ्यो ।

(उ त धपक्क भएर बलेको छ कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा कुनै छन्दको योजना र अनुप्रासको संयोजन भएको छैन । यो गद्य शैलीमा लेखिएको कविता हो । कतै दुईवटा वाक्य एउटै भएका हरफहरू कवितामा रहेको पाइन्छ । यस्तो क्रमले गर्दा कवितामा निबन्धात्मकताको आभाष पाइन्छ । समाजको अगुवा व्यक्तिको योगदानलाई कवितामा वयान गरिएको र ऊ सबै सामु नमरेको, धपक्कै बलेको भन्ने कुरा शीर्षक दिएकोबाट भाव र शीर्षकमा सन्तुलन र सामञ्जस्यता पाइन्छ ।

४.२.५ 'छिमेकीको इमानी मेटीदेऊ'

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु नेपाली सीमानाहरू जताततै मिचिइ रहेको, जंगबहादुरले लगाएका पिलरहरू हराइरहेको यथार्थलाई समेटेको छ । मेचीदेखि कालीसम्म देशका क्षेत्रहरू हराइरहेकाले छिमेकी भएर रहनुको अस्तित्व स्वीकारिराख्नु पर्ने नभएको

यथार्थ यस कविताको विषय रहेको छ । आफ्नो देशको सीमाना मिच्ने भारतीय विस्तारवादी र मिचाहा प्रवृत्तिको उजागर गर्नु कविताको विषयवस्तु हो ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा हाम्रो देशको इतिहासका बारेमा किताबहरू लेखिएका छन् । जसमा हाम्रा सीमानाहरूको उल्लेख भएको छ । ती सीमाका पिलरहरू सादैमा नेपालीहरूको एकीकृत मनलाई विखण्डित पार्न सक्दैनौं छिमेकी भनेर भारतको हेपाहा प्रवृत्तिको विरोध गरिएको छ । इतिहासमा टिस्टा पनि छ काँगडा पनि छ । तर पनि दिनदहाडै हाम्रो देशको पूर्वी सीमानाको मेची चोरिएको छ, काली साँगुरिएको छ ।

हुन त मेची नदी बेचन लाग्नेहरू हाम्रै घरका हुन् । हाम्रै घरका भेदियाहरूले हाम्रा नदीनालाहरू भारतलाई बेचेका हुन् भन्ने यथार्थ यस कवितामा प्रस्तुत भएको छ । यहाँ कवि खबरदारीमा उत्रिएका छन् । हाम्रो नदीलाई अर्काको भनेर कसैले नभनिदेओस् भन्ने कवितको राष्ट्रवादी मत रहेको छ । नेपालीहरूलाई मन मस्तिष्कहीन ठानेर हाम्रो सुन्दर फूलबारीमा चर्न वसाहा पसेको भन्दै विम्व योजना गरेर भारतीय दलालहरू हाम्रो देश कमजोर पार्न पसेका छन् । जसका कारणले स्वयम्भुका आँखा रसाएका बुद्ध दर्शन आन्दोलित हुन सक्ने सङ्केत कवितामा मुखरित भएको देखिन्छ । नेपालीहरू शान्त छन् । तर यसरी नै क्लान्त भइरहेमा हाम्रो पनि सद्भाव र छिमेकी भनेर सहेर बस्ने दिन नहुन सक्छ । मेची र भद्रपुर चोरिँदा स्वयम्भु र बुद्ध शान्तिको राग अलाप्यै आँसु चुहाएर नवसी बन्दुक र गोला बारुद वर्साउन पनि पछि पर्ने छैनन् । न्यायपूर्ण व्यवहार सीमानामा नगर्ने हो भने छिमेकीको निधारमा लेखिएको इमानी मेटिदेउ भन्ने भाव कवितामा प्रस्तुत भएको छ ।

“हामी त शान्त छौं

तर यसरी नै हामी क्लान्त छौं

हाम्रा सिसाका भ्यालहरूमा

सद्भावको फूल भनेर ढुङ्गा हान्ने छिमेकीलाई

हाम्रो बगैंचामा पाकेको अम्बा चोरेर खाने उसलाई

हातमा बन्दुक बोकेर

हाम्रो मनभित्रको मेची र भद्रपुरमा चोर्दा-चोर्दै

हामीले रङ्गेहत पक्राउ गरेर ल्याएका छौं” (छिमेकीको इमानी मेटिदेऊ कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता गद्य शैलीमा लेखिएको कविता हो । चारवटा अड्क दिएर विभाजन गरिएको यस कवितामा प्रत्येक पङ्क्तिहरूमा तेह तेह हरफ रहेका छन् । रूपक उपमा र विम्बहरूको व्यापक प्रयोग गर्दै कवितालाई सुन्दर बनाएको छ । चारदेखि सातसम्म शब्दहरूको योजना सहित अनुप्राश योजना विना नै यो कविता निर्माण भएको छ । छिमेकीले छिमेकमा सरसहयोग गर्नुको सट्टा लुटपाट र थिचोमिचो गरेको कुरालाई विरोध गर्दै हाम्रा हातमा पनि दही जमाएर नबस्ने चेतावनी स्वरूप यो कविता प्रस्तुत भएको छ ।

४.२.६. “माननीय ! तपाईंले कुर्सी देख्नुहुनेछ” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

यो कविताले एउटा गरिव गाउँले मिस्त्रीले बनाएको कुर्सी सांसदले छोड्नै नसकेको एउटा व्यङ्ग्यभाव समेटेर विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । एउटा काठ मिस्त्रीले बनाएको कुर्सीमा कला, सीप र श्रमिकको सपना नदेखी सिर्फ कुर्सी, जुन लोभलाग्दो हुन्छ मात्रै देख्नु विडम्बना भएको कुरालाई कविताले ट्याप्यै समातेर प्रस्तुत गरेको छ ।

मूलभाव

यस कवितामा व्यङ्ग्यपूर्ण भाव अभिव्यञ्जित भएको छ । देशमा नेता बनाउने काम जनताले गरे जसरी सिकर्मीले कुर्सी बनायो । तर त्यो योगदान भुलेर नेताहरू जनअहितकारी व्यवहारमा लागेका छन् भन्ने कुराको समसामयिक यथार्थलाई यस कविताले समेटेको पाइन्छ । एउटा मिस्त्रीले बन मुद्दामा लीलामविक्री भएका काठका टुकाले कुर्सी बनायो । त्यस कुर्सीमा देशका संसद सदस्य बस्यो । कुर्सीबाट वा पदबाट खुस्कन्छु कि भनेर माननीय जस्तासुकै कार्य गर्नुपरे पनि पछि पर्दैनन् । त्यसबेला उसले विवेक समेत गुमाएको हुन्छ भन्ने कविताको मूलभाव रहेको छ ।

“तपाईं आफू बसेको कुर्सीको छायाँ देख्नुहुनेछ

मिस्त्रीको पसिना देख्नुहुनेछ

भीडका बाटुला बाटुला आँखामा

कुर्सीको छायाँमा

कुर्सीभिन्न शहीदको रगत देख्नुहुनेछ”

(माननीय !तपाईं कुर्सी देख्नुहुनेछ कविताबाट)

भाषाशैली

यो कविता २०५२ साल फागुनमा यथार्थ कुरा भन्ने पाक्षिक पत्रिकामा प्रकाशित भएको रचना हो । यो कवितामा व्यङ्ग्यपूर्ण भावको संयोजन भएको छ । कवितामा थोरै अलङ्कारको प्रयोग भएको र सबै वाक्य गठनमा पदहरूको विचलन नगरी अभिधात्मक अर्थ प्रदान गर्नेगरी कविता लेखिएको भए पनि आन्तरिक रूपमा नेताहरूलाई गरिएको व्यङ्ग्य स्पष्ट देख्न सकिन्छ । कविता छोटो छ । मिठासपूर्ण भाषाशैली प्रस्तुत भएको छ ।

४.२.७ “जाहेरी” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

देशमा भइरहने असमानजनक सन्धि सम्झौता, अव्यवहारिक नियम कानून, नागरिकताको बेचबिखन जस्ता खराब प्रवृत्तिहरूलाई यस कविताको विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । यस्ता अव्यवहारिक फटाइहरू देशका पुलिस, सांसद, मन्त्रीले गर्ने गरेको कुरालाई कविताको विषयमा समेटिएको छ ।

भावभूमि

हाम्रो देशका सांसदहरू जनहित र जनअधिकार स्थापित गराउन संसद भवनको सुविधा भोगेको नभइ मात्रै मोजमस्तिका लागि जनप्रतिनिधि बनेको कुरालाई व्यङ्ग्यभाव प्रकट गर्दै यो कविताको निर्माण भएको छ । कोही महाकालीको बगरमा, कोही मेचीका बगरमा देशलाई साँगुन्याउने गलफत्तीमा रहेका सांसदहरू प्रति कवितामा व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । देशमा भएका विदेशी नागरिकहरूलाई नागरिकता बाँडिएको छ । धुलाबारीमा सौदा गर्न जानेहरू दोहोरो नागरिकता लिएर हिँडेका छन्, बंगाली दादाहरू सिलिगुडीमा नेपाली प्रमाणपत्र देखाउछन् । यस्ता कुराहरूको फटाई देशका सांसदहरूले गरेका गराएका हुन् भन्ने कविको ठम्याई छ ।

“आदरणीयहरू !

सांसद, नेता र मन्त्रीहरू !

ठूला ठूला हाकिमहरू, सबै ज्यूहरू !

यो जाहेरी हो !

तपाईंहरूलाई जाहेरी जस्तो नलागे जाहेर हो ।”

(जोहरी कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता राष्ट्र र राष्ट्रिय चेतनाको संचार भएको कविता हो । गद्य शैलीमा नेता र सांसदहरूलाई सम्बोधन गरेर यो कविता जाहेरी शैलीमा तयार पारिएको छ । देश नबेचन अनुरोध वा विन्ती गरिएको छ । भावसंग कविताको शीर्षक अभिधात्मक रहेको छ । चार पङ्क्तिमा यो कविताको रचना भएको छ ।

४.२.८ “सुखानीको माटो बेचन सक्दैनौ” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

नेपालको इतिहासमा सुखानी काण्ड भनेर चर्चित रहेको भाषा विद्रोहको एउटा विषयलाई कविताको विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । नेपालका पाँचजना नागरिकलाई पञ्चायती सरकारका पुलिसले सुखानीमा हत्या गरेका थिए । ती शहीदहरूको सहादतले नेपालमा आज पनि प्रजातन्त्र बाँचीरहेको छ । त्यो प्रजातन्त्रलाई हस्तक्षेप गरेर जनतालाई दुःख दिनु भनेको त्यहाँबाट प्राप्त बासनालाई छेक्ने कोशिस गर्नु भनेको सुखानीको माटोलाई हस्तक्षेप गरेको ठहरिनेछ भन्ने विषयवस्तु प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु रहेको छ । वीरहरूका रगतले यहाँको माटो सिञ्चित छ । यो कसैले चलाउन सक्दैन भन्ने कविको भावना यस कविताको विषयवस्तु रहेको छ ।

मूलभाव

सुखानी आस्थाको बिउ हो । भर्खरै हो ती वीर योद्धाहरूलाई दुष्मनले हत्या गरेको र सेउलाले उनीहरूका रगत छोपेको । सुखानीका नाममा राजनीति गर्ने र एन.जि.ओ. चलाउनेहरूले वीरहरूको वदनाम गर्दै गरेको कुराप्रति असहमति जनाइएको छ । सुखानीको माटो सम्भ्रदा बेइमानीलाई भाषण हुन्छ । बेइमानका विरुद्ध वीरहरू विजयको सिद्धी बजाइरेहका छन् भन्ने भाव कवितामा अभिव्यक्त भएको छ ।

“लौ एकपटक सुखानीको माटो समात

व्यइमानहरूलाई पोल्छ

इमानहरूसँग माटो बोल्छ

सुखानीको माटो भएर

वीरहरू मुट्टी उठाउदै छन्

बेइमानहरू

तिमीहरू विरुद्ध वीरहरू सिद्धी वजाउदै छन्” (सुखानीको माटो बेचन सक्दैनौ कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता गद्य शैलीमा लेखिएको छ । यस कविताले छोटो छोटो पदहरू संयोजन गरेर पद विचलन नगरी यो कविता निर्माण भएकाले कविताको अभिधात्मक अर्थ नै स्पष्ट रूपमा ध्वनित भएको छ । दुई भागमा विभाजन गरेर पहिलो भागमा शहीदहरूलाई दुष्मनले हत्या गरेको चर्चा र दोस्रो भागमा सुखानीको पवित्र माटो कसैले चलाउन नपाउने चेतावनीपूर्ण भाषाको प्रस्तुति कवितामा रहेको छ ।

४.२.९ “सांसदहरू त्यहाँ बसेका छन्” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा जनताका प्रतिनिधिहरू सांसदको चरित्र र व्यवहारलाई समेटेर यो कविता लेखिएको छ । हाम्रो देशका सांसदहरूमध्ये गाउँका धनी, थरी र सामन्तहरू सांसद बनेको कुरालाई कविताको विषयमा समेटिएको छ ।

मूलभाव

यस कवितामा देशमा हत्या, हिंसा, आतंक व्याप्त भएको र जनताको दयनीय अवस्था भएको कुरा उल्लेख छ । तर सांसदहरू सुकिला बनेर सुरक्षित ठाउँमा बसेका छन् भन्ने कविताको मूलभाव हो । जनता ताप्लेजुङ्गमा होस् कि जनकपुरमा होस् जताततै आन्दोलित बनेर देशमा परिवर्तन आएको हो । तर तिनै जनता आज आहत, पीडित र अप्ठ्यारो भेलिरहेका छन् । थरी र काजीहरू आज सांसद बनेका छन् र सुरक्षित रहेका छन् । गरिव जनता जीवनको अप्ठेरो भोगिरहेका छन् ।

“उनीहरू सांसद बने

अहिले संसदमा पसेका छन्

सांसदहरू त्यहाँ बसेका छन्

(सांसदहरू त्यहाँ बसेका छन् कविताबाट)

भाषाशैली

यस कवितामा गद्यशैली प्रयोग भएको छ । पदक्रम मिलेका छोट्टा वाक्यहरूको गठन गरी कविताको निर्माण भएको छ । जनताका प्रतिनिधिहरू त्यहाँ सुरक्षित बसेका छन् तर जनता सधैं अप्ठ्यारो भोगेर बसीरहेका छन् भन्ने भाव कवितामा अभिव्यञ्जित भएको छ ।

४.२.१० “क्यान्सर-वार्ड” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

देशमा घटिरहेका नराम्रा घटनाहरूबाट व्यक्तिको जीवन खुस्किरहेको अवस्थालाई कविताको विषयवस्तु बनाएको देखिन्छ । क्यान्सर वार्डमा आफन्तको विरामी भएको अवस्थालाई कविता लेखनको विषयवस्तु बनाइएको छ ।

मूलभाव

आफन्तले क्यान्सर वार्डमा जीवनको लागि संघर्ष गरिरहेको भन्ने कुरालाई एउटा आख्यान घुसाएर लेखिएको यो कवितामा क्यान्सर भइसकेको व्यक्ति प्रायगरी नबाच्ने यथार्थ प्रस्तुत भएको छ ।

“यस्तै विभिषिकाहरू

आगाका लप्काहरू

अभिषप्त क्षणहरू

आतङ्कहरू-थपिँदै छन्”

(क्यान्सर-वार्ड कविताबाट)

भाषाशैली

यस कवितामा आफ्ना आफन्तले जीवन भोग्ने क्रममा भोगेको अप्ठेरोलाई अभिव्यञ्जित गर्ने गरी कविता प्रस्तुत भएको छ । कवितामा छोट्टा दुई तीन शब्दका हरफको संयोजन उत्कृष्ट देखिन्छ । गद्यशैलीको प्रयोग भएको छ । कतै कतै अन्त्यानुप्राश देख्न पाइन्छ ।

४.२.११ “भापाको माटो फेरिएको छ” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा जनयुद्धको प्रभाव भापामा पनि परेको विषयवस्तु समेटिएको छ । यो कविता ०५४ सालतिर रुकुम रोल्पातिर युद्ध सुरुभएको विषयलाई समेट्न पुगेको छ । नारायण पौडेल र सीतविन्दुका कविता पढेपछि यो कविता लेखिएको कविको आत्मस्वीकृति रहेको छ । भापा विद्रोहकै रूपमा भएको जनयुद्ध चलेको कुराबाट यो कविताको विषयवस्तु बनेको देखिन्छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कविता भापाको माटोमा आएका परिवर्तन, जमाना अनुसार बदलिएको कुरा कविताको भावमा समेटिएर लेखिएको छ । भापामा सुखानीले दिएको सन्देश अनुसार सबैकुरा नचलेको हो कि भन्ने शङ्का कविलाई रहेको छ । कवि उदासीले अन्य कविहरूलाई भापाको माटोमा पनि परिवर्तन आएको कुरा गरेका छन् ।

“भापाको माटो त अचेल कविजी

धमिराहरूले विगारेको छ

घात आत्माघात र प्रतिघातले सिँगारेको छ

वागको खोरबाट आस्थाहरूलाई छुटाउन

कमिलाहरूलाई एकजुट बनाउन

वेइमानहरूलाई इमानको गोठी खुवाउन

आउँदो माघमा भापाको माटो

कुन्ती कति काम लाग्छ ?

(भापाको माटो फेरिएको छ कविताबाट)

भाषाशैली

यस कवितामा भापाको माटो कवितालाई देशको प्रतीक बनाएर भापाको माटो भन्नाले देशको माटोमा परिवर्तनको रङ पोतिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । आग्रहका शैलीमा कवितामा कविले माटो फेरिएकोमा नराम्रोसरी नफेरियोस् भन्नेकुराको चिन्ता गर्दै भाव अभिव्यक्त गरेका छन् । गद्यमा लेखिएको यस कवितामा उपमा, रूपक, विम्ब र प्रतीकहरूको अधिक प्रयोग भएको देखिन्छ ।

४.२.१२ “मान्छेको अस्तित्व” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

मानिसको अस्तित्व गुम्न लागिसकेको यो समयमा कोही आएर मानवीय अस्तित्व रक्षा गर्नुपर्ने आवश्यकता बनीसेकेको कुरा यस कविताको विषयवस्तु बनेको छ ।

मूलभाव

मानिस कयौँपटक अस्तित्व रक्षार्थ माथि उठे पनि माथि उठ्न सकिरहेको छैन । हामीले टेकेको धर्ती भासिन लाग्यो, आकाश खस्न लाग्यो, बालबालिकाको आशावादी जीवन बचाइदेउ भनेर कवि आग्रह गरिरहेका छन् । विश्वमा भइरहेको शक्तिको होडबाजीले गर्दा हिरोसिमामा बम पड्केको थियो, लाओस र भियतनाममा मानिसहरू मरिरहेका छन् । यसरी मानिस मरिरहनु हो भने मानिसको अस्तित्व नै समाप्त हुने कविको ठहर छ ।

“लौन ! कसरी बाच्न सक्छ मान्छे अब

आफ्ना आस्था संगालेर ?

लौन कसरी हास्न सक्छ मान्छे अब

आफ्ना सिर्जनाहरू अंगालेर ?

कति हतास र निराश भइसकेको छ मान्छे

कति संतस्त्र र कठोर भइसकेको छ मान्छे

लौ है मान्छे,मार्ने विज्ञान मारेर मात्रै मान्छे बचाउन सकिन्छ” (मान्छेको अस्तित्व कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता अनुप्रास तथा छन्दको योजना विनानै लेखिएको छ । कवितामा कविले मानवतावादी दर्शन प्रस्तुत गरेका छन् । प्रश्नात्मक शैली र त्यसको उत्तर पनि संयोजन गरिएको छ । आदिदेखि अन्त्यसम्म लामा छोटो पद संरचना विश्रृङ्खल नपारी मानिसको अस्तित्वका लागि हामीले सचेत बन्नुपर्ने विश्व मानवतावाद कवितामा अभिधात्मक रूपमा नै प्रस्तुत भएको देखिन्छ । कविले अनुनय शैलीको प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

४.२.१३ “पहिचान विर्सनेहरू” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु नेपाली भएर आफ्नो पहिचान स्वीकार्न छोडेर अन्य पहिचानलाई स्वीकार्ने नेपाली बानीप्रतिको व्यङ्ग्य प्रस्तुत भएको छ । अमरसिंह, बलभद्र, भक्ति

थापा लगायतका नेपाली पहिचानहरू विर्सनेहरूप्रति कविले सचेत रहन आग्रह गरेको कुरा कविताको विषयवस्तु रहेको छ ।

मूलभाव

आज थुप्रै नेपालीहरू आफू नेपाली भएकोमा गर्वगर्न भन्दा पनि ग्लानि भएको महसुस गर्दछन् । यसो गर्नु गलत हो भन्नु कविताको मूलभाव हो ।

“परदेश मेरो देश हुन सक्दैन

मेरो देश परदेश हुन सक्दैन

आँखाभरी, मुटुभरी, मष्तिस्कभरी जे भरिएको छ

त्यो पोखिन सक्दैन”

(पहिचान विर्सनेहरू कविताबाट)

भाषाशैली

गद्यमा लेखिए पनि पद्य जस्तो संरचना रहेको चार अङ्कमा रहेको कविता हो । यसमा विभूतिहरू प्रतीक बनेर आएका छन् । मनमा डाहा दिने घाउ बोकेको भनी कविले चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । विम्व र प्रतीकहरूको अत्यधिक प्रयोग भएको छ ।

४.२.१४ “हामी फेरी रित्तिएका छौं” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

स्वार्थका कारण आफ्नै हातले रोपेर हुर्काएको चीज बाँदर प्रवृत्तिका कारण खत्तम भएको कुरा यस कवितामा प्रस्तुत विषय बनेको छ ।

मूलभाव

यस पल्ट बाली लागेन भन्ने सङ्ग्रहकै निचोडका रूपमा रहेको यो कविता बाली नलाग्नाको कारण बाँदरहरूको भिड बढेकाले हो भन्नेकुरा कवितामा व्यक्त भएको छ ।

“हामी बल्ल फलन त थाल्यौं

बारीभरी भएर फल्यौं

हामीसँगै दुर्भाग्य पनि फलेको रहेछ

पहिल्यै हामीसँग एउटै बीउ

उम्रन त ऊ पनि उम्रिएछ तर

उ मकै भएनछ”

(हामी फेरी रित्तिएका छौं कविताबाट)

यहाँ मकैलाई विम्बका रूपमा स्थापना गरी बाली लागेर पनि उन्नति बाँदरहरूका कारण नभएको कुरा कवितामा व्यक्त भएको छ ।

भाषाशैली

विम्ब र प्रतीकहरू स्थापना गरेर यस कवितामा इतिहासमा हामी अप्ट्यारोमा परेको गुनासो व्यक्त गरिएको छ । गद्य शैलीमा यो कविता रचना भएको छ । कवितामा अन्त्यानुप्राशको योजना कतै कतै पूरा भएको देखिन्छ । कुनै विसौनी नभएको बौद्धिकता प्रस्तुत भएको यो कविता सङ्ग्रहकै अन्तिम कविता हो ।

४.२.१५ छोटो कविताहरूको विश्लेषण

गल्ली कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कविता १० हरफमा संरचित छ । विद्यालय जाने बाटो नानीहरूका लागि साँघुरो भएको कुरा उल्लेख छ ।

“पाठशाला जाने नानीका लागि साँघुरो भइरहेछ
यो गल्ली”

(गल्ली कविताबाट)

“बाटो” कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कवितामा प्रत्येक व्यक्तिलाई हरेक क्रियाकलापका लागि बाटोको आवश्यकता पर्दछ । तर त्यो आफू अनुकूल फराकिलो हुनु पर्ने कविको ठम्याई रहेको छ । दश हरफमा रहेको यो छोटो कवितामा सरल भाषाशैली र बाटो विम्बका रूपमा आएको छ ।

“हरेक व्यक्तिलाई आफूजत्रै जीवनको बाटो चाहिन्छ”

(बाटो कविताबाट)

“महंगी” कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कवितामा प्रत्येक मानिसलाई जीवन धान्न गाह्रो परिरहेको परिस्थितिको चित्रण गरेको छ । महङ्गीले प्रत्येक व्यक्ति र परिवारलाई विहानदेखि बेलुका सम्म थिचिरहेको छ । मानिसलाई महङ्गीले बाँच्न गाह्रो भएको कुरा यस कवितामा भावको रूपमा आएको छ ।

“महंगी पसेको छ यहाँ भ्रष्टाचारको घोडा चढेर

नैतिकताको पोइ मरेको छ यहाँ आफैं पासो लागेर

हरेक क्षणले हरेकलाई मास्दै लगिरहेछ

महङ्गीले हरेकलाई छास्दै लगिरहेछ ।”

(महङ्गी कविताबाट)

मान्छेले अभै मन भेटेको छैन कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कवितामा मानिसले आस्थाको केन्द्र प्राप्त गर्न नसकेको विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गरेको छ । पूर्वमा उज्यालो भएपछि मानिसहरू जुरमुराएका थिए । उज्यालो पाएपछि दर्दनाक यातनाहरू भुलेका थिए । त्यस क्षणमा मानिसहरू उत्साहित भएका थिए आशावादी बनेर मानिसहरूले उज्यालोका चाहना राखेका थिए । तर त्यो धूर्तहरूका कारण चकनाचुर भयो भन्ने कुरा कवितामा प्रस्तुत भएको छ । आशावादी भएर हरेक सपनाहरू चकनाचुर भएर सिर्जनाको पोखरी सुकेको चर्चा कवितामा प्रस्तुत भएको छ । भूत र वर्तमान कालको तुलना गरेर मन परेको नेतृत्व आवश्यक रहेको कुरामा कविता मूल भावका रूपमा देखापरेको छ ।

“मान्छेका मनभरी यस्ता चाहनाहरूको भरमार थियो

अहँ ! अभै आकाशमा घाम भरिएको छैन

अहँ ! अभै मान्छेका मनमा जून उदाएको छैन

आकाशमा अभै बादल लागेको छ

धूर्तहरूको मादल अभै बजेको छ”

(मान्छेले अभै मन भेटेको छैन कविताबाट)

“दुर्गति छेक्न सक्दैनन्” कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कविता हाम्रो देशको सीमाना छिमेकीहरूले मिचिदै गरेको विषयवस्तुलाई समेटेर लेखिएको छ । हामी नेपाली पराइको अधिनमा पर्न चाहदैनौ । अरुको अधिनायकत्व स्वीकार्न सक्दैनौ भन्ने भाव कवितामा आएको छ । हामी हाम्रो माटोलाई माया गर्छौं, हाम्रो माटोको दाना दाना गनेका छौं, हाम्रा सीमानाका प्रत्येक भाग छिमेकीले लुछेर कुरूप पारेका छन् भन्नेकुरा उल्लेख गर्दै मिचाहाहरूलाई यदि नेपालीहरू एक बनेभने त्यो छेक्न सक्दैनौ भन्नेकुरा यस कविताबाट चुनौतिको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

“छिमेकी मालिक पाएर

उनीहरू फूर्केका छन्

थाहा छैन उनीहरूलाई हामीले माटोको दाना गनेकाछौं” (दुर्गति छेक्न सक्दैनन् कविताबाट)

‘थाहा छ ?’ कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कविता देश मिचिएको, विदेशीले हाम्रो माटो दिन दहाडै खोसिएको कुरालाई समेटेर लेखिएको छ ।

“नेता आँखा चिम्लिएर होइन भन्छन्
पराइको पाइताला हाम्रा छातीमा
देखेर पनि छैन भन्छन्
माघमा नेपालगञ्ज जानेहरू
साच्चै हो मेची मिचिएको छ
के तपाईंलाई यो थाहा छ ?

(थाहा छ कविताबाट)

यसरी कवितामा प्रश्नात्मक शैली अपनाएर नेताहरूलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ ।

‘सम्भनै नसकिने विर्सनै नसकिने’ कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कविता घ्याङ्गफोदीमा भएको विमान दुर्घटनाको कारण थुप्रै सिर्जनाका मुहानहरूको नष्ट भएको कुरालाई विषयवस्तु बनाएको छ । विभत्स दुर्घटनाको क्षणलाई सम्भन नसकिने र विर्सन नसकिने कुराको उल्लेख कवितामा गरिएको छ ।

“घ्याङ्गफोदी त्यसक्षण त्यसरी सम्भनै नसक्ने गरी
नठोकिएको भए पनि हुने
त्यस क्षण त्यति विघ्न अग्ला अग्ला फूलहरू
त्यसरी कठोरसँग नचुडिदिएको भए पनि हुने ।” (सम्भनै नसकिने विर्सनै नसकिनेबाट)

“भद्रपुर र विर्तामोड” कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत दुई कवितामा भद्रपुर बृद्ध, अशक्त र कुरूप भएको चर्चा छ भने विर्तामोड असमयको विकास विनाशतिर लम्किएको र सन्काहा युवतीजस्तै नखरमाउली भएको चर्चा गरिएको छ ।

“एउटी विधवा आइमाई जस्तै
एउटी विकर्षित बृद्धाजस्तै”
“उत्ताउली नखरमाउली
सन्काही युवती जस्तै

(भद्रपुर कविताबाट)

भएकी छे विर्तामोड”

(विर्तामोड कविताबाट)

“इलाम” कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कवितामा सुन्दर इलामको बयान गरिएको र मोहकताको मादकता प्रस्तुत गरिएको छ । स्त्रीलिङ्गी सम्बोधन गरेर इलाम साच्चै नै सुन्दर युवतीजस्तै लोभलाग्दी र मायालाग्दी रहेको कुरा प्रस्तुत भएको छ । अलैची, स्कूस, दूध, बम्बैसन जस्ता इलामका चर्चित पदार्थहरूको कवितामा उल्लेख गर्दै इलामको सुन्दरताको बयान गरिएको छ ।

“इलाम यतिबेला हुरुक्क हुनुजस्ती हुन्छे

श्यामकृष्णले भनेजस्तै इलाम त

जे पनि पाइने पुस्तक हो

देशभरी यसको बीउ रोप्ने

अर्को भूपि जन्मिएका भए इलामलाई रोपेहुन्छ”

(इलाम कविताबाट)

“मान्छे पोचो भयो” कविताको विश्लेषण

मानिसको मानवीयता गुम्दै गएको कुरालाई यस कविताको विषयवस्तु बनाइएको छ । मानिसको मन पनि सड्लो थियो । तर मान्छे होचो र काम नै नदिने पोचो भएको कुरा कवितामा उल्लेख भएको छ । यो कविता तीन पङ्क्तिमा संरचित छ ।

“मान्छे होचो भयो

मान्छेका मन तीखो घोचो भयो

मान्छेभित्र कालो भयो, कुरूप भयो

सेतो र सड्लो र निमित्त्यान्तै भयो, हरायो

अहँ मान्छे त पोचो भयो ।”

(मान्छे पोचोभयो कविताबाट)

“साँढेहरू” कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कवितामा गाउँभाडा, देशभाडाहरूले सताएको कुरालाई चर्चा गरिएको छ । साँढे शब्दलाई विम्बका रूपमा प्रयोग गर्दै देशभाडाहरूको आतङ्क बढेको कुरा कवितामा प्रस्तुत भएको छ ।

“डामेर छाडेका एक हुल साँढेहरू

बाली चर्दैछन्

पसिना र रगतको बालीले साँढेहरू पेट भर्दैछन् ।” (साँढेहरूबाट)

छोटा वाक्यहरू संयोजन गरेर देशभरी आतंक र गुण्डागर्दी गर्नेप्रति कवितामा प्रहार गरिएको छ ।

“आँखाका प्रश्नहरू” कविताको विश्लेषण

यो कविता भाषामा भुटानी शरणार्थीहरू आएपछि तिनीहरूको शरणार्थी हुनुको पीडाको भाव अभिव्यक्ति गरेर लेखिएको कविता हो । यस कवितामा अबोध बालबालिकाहरूको आँखाका प्रश्नहरू मेट्न नसकिने यथार्थता प्रस्तुत गरिएको छ ।

“उनीहरूको एउटा सानो घर थियो
घरभरी रहर थियो
मनभरी शहर थियो
अलिक दुःख थियो, सुख पनि थियो
काम चलाउ जिन्दगी थियो
जिन्दगीभन्दा आस्था ठूलो थियो
त्यहिँ प्रहार भयो
क्षतविक्षत मन लिएर देश हराएर”

(आँखाका प्रश्नहरूबाट)

“यसपल्ट मलाई यस्तो लाग्यो” कविताको विश्लेषण

यो कवितामा आफ्नो गाउँ भ्रमण गर्दा कतै अब आफ्नो गाउँ फेरिन्छ कि भन्ने आशापूर्ण सोचाईलाई अभिव्यक्त गरिएको छ । जन्मेको गाउँ भ्रमण गर्दा यहाँ धेरै परिवर्तनहरू आएको कवि पाउँछन् । रोग र शोकले गाउँलाई अब नछुने कुरा यस कवितामा उल्लेख छ ।

“साच्चै पो अब गाउँभरी सम्पन्नता फल्ल्छ कि ?

मेरो गाउँको पसिना धपक्क बल्छ कि ?

हो हराए-हराए जस्तो फेरी धेरै भएर आफैं भेटिए जस्तो

सपना पनि जस्तो”

(यसपल्ट मलाई यस्तो लाग्यो कविताबाट)

यस पल्ट पनि बाली लागेन २०५७ लीला उदासीको कविता कृतिमध्ये दोस्रो चरणमा रहेको कृति हो । यसमा देशमा भएको परिवर्तन पछि पनि कुनै राम्रा काम हुन नसकेको कुरा गद्यलयको प्रयोग गरी प्रस्तुत गरिएको छ । कविताहरू प्रायगरी अभिधात्मक

रहेका छन् । उनको अनुप्रासविहीन र पद संरचनामा विचलन नल्याई कविता लेख्ने वैशिष्ट्य हो ।

४.३ “यो भ्रापा हो (२०६६)” कृतिको विश्लेषण

यो सङ्ग्रह उदासीको तेस्रो चरणको कृति हो । मझौला आयामको यस कृतिमा साना ठूला वा लामा छोटो गरि २३ वटा कविता रहेका छन् । कुनै कविताहरू ४/५ हरफका र कुनै कविता आख्यानात्मकता भएका १०/१५ पेज ओगट्नेखालका रहेका छन् । जम्मा ८८ पेजमा संरचित यो कृति हीमा रेग्मी खनालले प्रकाशित गराएकी हुन् । उदासीको गणतन्त्रकालमा रचना गरिएका वौद्धिकता र हार्दिकताले सजिएका कविताहरू यस सङ्ग्रहमा रहेका छन् । यस सङ्ग्रहको भूमिका चूडामणि रेग्मीले खिचेका छन् । कविको रहर हो भन्न आत्म स्वीकृति भएको लामा र छोटो कविताहरूलाई छुट्याएर विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.३.१ “यो भ्रापा हो” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कृतिकै शीर्षक रहेको यो कविताले कविले थाहा पाए सम्म पहिले देखि आजसम्मको भ्रापाको चित्र प्रस्तुत भएको छ । समग्र रूपमा भ्रापामा भएका मुख्य गविविधिहरू यस कवितामा मूल विषय बनेर उपस्थित रहेका छन् । भ्रापा पहिला भन्दा आजकाल कसरी फरक भएको छ भन्ने कुरा यस कवितामा प्रस्तुत भएको छ । भौगोलिक वातावरणीय देखि सामाजिक, आर्थिक विषयका कुराहरू यहाँ समेटिएका छन् ।

भावभूमि

भ्रापा हेर्दा जति हो त्यति मात्रै भ्रापा होइन भन्ने मुख्य भाव समेटेर यो कविता लेखिएको छ । कविले आख्यानात्मक शैली प्रस्तुत गरेर भ्रापाको इतिहास ओकलेका छन् ।

शनिश्चरे पहाडहरूका लागि ठूलै बजार थियो यहाँ पहाडका मानिसहरू सौदागर्न आउँथे । जिलेबी खान्थे । होटल तिर ठूलो व्यापार चल्थ्यो । फिल्महल हाउसफूल चल्थ्यो । ठूलाठूला मीलहरू थिए । साँच्चै शनिश्चरे भ्रापाको राजधानी जतिकै भने पनि हुने थियो ।

उता घैलाडुवा नयाँ बजारका रूपमा विकास भयो । वर्षा याममा विरीङ्ग खोलाले डुवाउँथ्यो भने हिउँदमा धानले डुवाउँथ्यो, यानेकि धेरै धान फल्थ्यो । भ्रापामा गोकुल जोशी बाटो बनाउँथे, दवीप्रसाद स्कूल खोल्थे, गंगाप्रसाद, मदन र हरिध्वजहरू मान्त्रिहरू र

नेताहरूलाई भक्भक्क्याउँथे । दाताराम र कामेश्वर घैलाडुवा, गोड्थे । हराभरा थियो घैलाडुवा अनि रामनाथ र खड्ग ओलीहरू पनि समाजसेवामा देखिएका थिए ।

गौरादह, गौरीगञ्ज, र दमक पहिला चकमन्त थियो । माइखोलादेखि पश्चिम र पूर्व बीच सम्बन्ध नै थोरै थियो । माइपश्चिमकाहरू विराटनगर जान्थे तर चन्द्रगढी जान गाह्रो मान्थे । भर्खरै स्कुलहरू खुल्दै थिए । भापामा धान धेरै फले पनि अनिकाल व्याप्त थियो । पूर्व पश्चिमको जहाँ बाटो छ त्यहाँ ठूलो जङ्गल थियो । विकासले प्राकृतिक सुन्दरतालाई विगारेको छ । भापामा उ बेला चेतना र शिक्षाको अभाव थियो ।

भापामा मानिसहरू पहिल्यै देखि थिए । क्रान्तिकारी र क्रान्ति विरोधि सबै थिए । शासक र शासितहरू भैं धनि र गरिबहरू भिडिरहन्थे । खमार, सडक, गाउँ, कुलो, पैनी जताततै लड्भिड चलिरहनन्थ्यो । अधिकारका लागि विस्तार विस्तार चेतना विकास भयो । महानन्द, खालिङ र गंगाधर सबैमा चेतना भर्न जाँगरिला थिए ।

भापाको भद्रपुर मेची अञ्चलको राजधानी भैं थियो । जे पनि त्यही थियो । भापामा हिउँदमा पानी पर्थ्यो । भारतको गलगलिया तिरका आफन्तहरू, मानिसहरू भापाको धान सबै यतै आउँछ भनेर सोध्थे । गाडाका गाडा धान, चामल भापाबाट भारत तिर जान्थ्यो ।

भापामा देश भरिका साहित्यकारहरू भेला हुन्थे र समहित्य गोष्ठी गर्थे । गड्गाधर, लोकराज, रामेश्वर प्रगतिशिल स्वर उराल्थे । मोरास, चूडामणि, ऋषिकेशहरू त्यही स्वरमा स्वर थप्थे र पञ्चामृत पत्रिकाका माध्यमबाट द्रोणाचार्य, बाबुदेव आदि आफ्ना विचार पस्किन्थे । रमाइलो थियो, आत्मीयता थियो । वर्ग मिल्ने बीच ठूलै सौहार्दता थियो । सबै कुरा सस्तो थियो । फराकिलो थियो । भद्रपुर पहिला धेरै रमाइलो थियो तर आज मसान घाट भैं भएको छ । थोते भएको छ । हेरी रहूँ लाग्ने, गड्गरहूँ लाग्ने थियो भापाको भद्रपुर तर आज त्यस्तो छैन भनेर कवि तुलनात्मक विश्लेषण गर्छन् ।

हजार बेहुली एकैचाटी अन्भाएको

घर भएको छ भद्रपुर कति उजाड र उराठछ ।

तर पहिले

साँच्चैकी कुमारी थिई भद्रपुर ।

(यो भापा हो सङ्ग्रहबाट)

भापामा मानिसहरू धेरै ओइरिए । लेकबाट, बैँसीबाट, कोशीबाट, रोशीबाट जताततैबाट आए । प्राय सबैले भापाकन्याएर र आफूलाई बनाएका छन् । भापामा औलो लाग्थ्यो । मान्छेको भीडभाडले औलो नै भाग्यो । अनि सबै छाती फुकाएर आउन लागे पुराना भन्दा नयाँपो मौलाए अनि भापा आजको जस्तो भयो ।

भापामा सैकडौं कथाहरू छोपिएका छन् । कथा, व्यथा, पीडा, उत्पीडन जस्ता कुराहरू खोतल्दा भेटिन्छ । भापाका धेरै क्षेत्र आज यताका र राती नै उताका पारिए । भापाको माटो बेलाबेला भारत तिर सर्छ । भारतले अतिक्रमण गर्छ । देशको त बेवास्ता गरिएको छ देश बनाउनेहरूको पनि भापामा परिचय हराई सकेको कुरा कवितामा स्पष्ट बनेको छ । भापामा सी.के प्रसाई नचिन्ने काङ्ग्रेस पुहातु चौधरी नचिन्ने कम्पिष्टहरू धेरै रहेका व्यङ्ग्य भाव प्रस्तुत भएको छ ।

औलोसँगै लड्नसक्ने आदिवासीहरू भापामा औलोसँग भागे क्यार भन्ने कविको आशय छ । पुलिस प्रशासनका मान्छेले भापामा उ बेला तमासै मच्चाउँथे । गाउँ गाउँ पसेर तरुनी छोरी चेली बलात्कार गर्थे र हत्या गर्थे । दिन मै यस्ता घटना घटाउँथे । देउनियामा घटेको घटनालाई कविले प्रमाण बनाएका छन् । यस्ता घटनाहरू त आजकाल पनि घट्ने गरेका छन् भापामा सोभा सीधालाई फँसाउन अनेक प्रपञ्च रचिन्थ्यो जसकाकारण सोभा आदिवासीहरू सकिन्थे, लुटिन्थे, रिक्तिन्थे । सहयोगको प्रपञ्च रचेर फँसाउने चलन जस्तै थियो । भापामा यस्ता जाली कति छन् कति र उनीहरूको बत्ति आज पनि उत्तिकै बल्दै गरेको कविले उल्लेख गरेका छन् ।

यस कविताले रामनाथ, नेत्र, वीरेन, कृष्ण, नारायण लगायतका जनताको आवाज बोल्नेहरूलाई जेलबाट निकालेर दुश्मनहरूले सुखानीमा लगेर हत्या गरे । यो घटनाले देश नै राती भयो । यस्तो कथा जस्तो लाग्ने घटना पनि भापामै घटेको थियो । भापामा विचित्र कै छ । रावावु, वसन्तकुमार, गणेशबहादुर, सीताराम, रधाकृष्ण आदिलाई प्रशासनले दुःख दियो । पुहातु, मदन खपाङ्गी, बलवहादुर, केर्कु, द्रोणाचार्य, सि.पी., के.पी, नन्दकुमार, गोपालकृष्ण, टिकाप्रसाद लगायत थुप्रै जागरुकहरूले भापालाई उठाए र भापाबाट देशै क्रान्तिमय भयो । वीर सहित्यकारहरूले भापा रङ्गाए

“रामनाथ, नेत्र, वीरेन, कृष्ण र नारायणहरूले

भापारङ्गाएर मुलुक हल्लाए
राम प्रधान, चन्द्रडाँगीहरू
अमर, छविल र खोकाहरू
पछिल्लो पल्टका
डि. कौडिन्य, छवि र शङ्करहरू उनका अरु साथीहरू
चतुरमान, मिश्री घिमाल र सुरेशहरू
घना र सम्भनाहरू
यी सबैको रगत पोखिएको छ भापामा (यो भापाहोवाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता लामा छोटा गरी १४ वटा पक्तिहरू रहेका छन् । यो यस सङ्ग्रहकै निकै लामो कविता हो । एक शब्द देखि ६/७ शब्दका ४९० हरफहरू रहेका छन् । यो गद्य शैलीमा लेखिएको आख्यान युक्त रचना हो । पक्ति, शब्द, वर्ण र हरफहरूको योजनामा शृङ्खला र एकरूपता नभएकोले यो मुक्त छन्दको प्रयोग रहेको छ । यो भापाको बयान गर्ने गरी कथन पद्धतिमा रहेको कविता हो ।

४.३.२ 'आन्दोलन' कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता परिवर्तनका लागि सडकमा हुने जनआन्दोलनलाई विषयवस्तु बनाएको छ । आन्दोलनका कारणले आउने परिवर्तन तर्फ सङ्केत गरिएको छ । २०६२-०६३ सालको आन्दोलनका समयमा कविता सृजना भएको हो ।

भावभूमि

आन्दोलन भए पछि त परिवर्तन हुनु पर्ने हो भन्ने आशयलाई समेटेर यो कविता लेखिएको छ । सडकमा धेरै मानिस भेला भएर अधिकारकालागि नारा लगाउँदै गरेको दृष्यात्मक योजनाबाट स्वतन्त्रताको चाहाना राखिएको छ । हिजो अँध्यारो भए पनि आज उज्यालो तर्फ सबै जुटेको कुरा उल्लेख भएको छ ।

मान्छेहरू आए

गाउँ-गाउँबाट आए

टोल-टोलबाट आए

मान्छेहरू स्वतन्त्रता खोज्दै आए

(आन्दोलन कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता पाँच अनुच्छेदमा रहेको छ । पहिलो र दोस्रो पंक्तिमा ७/७ हरफ तेस्रोमा ६ हरफ र चौथो, पाचौंमा ११/११ हरफहरू रहेका छन् । कतै पूर्णविरामको योजना देखिन्छ । कतै विशमयादिवोधक चिन्ह राखिएको छ । गद्य शैली मुक्त लय र दुई देखि छ शब्द सम्मका हरफहरूको योजना रहेको छ । कथन शैली, पद विचलन नगरी वाक्य गठन यस कविताको शैली र सरल भाषाको प्रयोग भएको छ ।

४.३.३ “माइत र घर” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

यस कवितामा एउटी छोरीका लागि जन्मिएको घर कति स्वतन्त्र र पराइघर कति फरक हुन्छ भन्ने कुरालाई समेटिएको छ । घरबाट वा आमाले छोरीलाई बेचिदिए जस्तै सजधज गरी पराइघर पठाएको कुरालाई कवि नजानिदो असहमति प्रकट गरेर संस्कारको विरोध गर्न जागरुक देखिन्छन् । यस्तै घर र माइत कति फरक पर्दछ, छोरीका लागि भन्ने कुरालाई यस कवितामा विषयवस्तु बनाइएको छ ।

भावभूमि

घरकी बहार छोरी सानी हुन्जेल घरकी शोभा हो । ऊ जन्मिइ हुर्किइ त्यस घरमा तर जब विवाह हुन्छ त्यो उसको हुँदैन । ऊ त्यस घरमा पराई बन्छे । यो सांस्कृतिक विडम्बना हो । यस्तो विडम्बना जोगाइ रहनु नहुने उनको ठम्याई छ । तर यसरी निर्मित इतिहास मेटाउन त्यति सजिलो छैन । यस्तो इतिहास भए पनि छोरी देशकी सम्पत्ति बन्न सक्छे भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ ।

“यसरी निर्माण भएकी ऊ एउटा इतिहास हो

अन्धकारमा गाउँलेहरूकी ऊ राँको हो

न गाउँमा पर्ने पराइको चोट सहन सक्छे

न त स्वाभिमान र राष्ट्रियताको विरुद्धमा उमेको बोट सहन सक्छे” (माइत र घर कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता गद्यशैली र मुक्त छन्दमा रहेको छ । आठ वटा पङ्क्तिमा संरचित छ । माइतीमा जीवनका अन्तिम समयहरू विताउने चेलीको इच्छा नभाँच भनेर आग्रह शैली अपनाईएको यो सुबोध्य कविता हो ।

४.३.४ “सवैलाई भुण्ड्याउन सक्छौ ?” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता अमेरिकाले विश्व आतङ्कवाद विरुद्ध लड्ने भन्दै विश्वभरी आतङ्क मच्चाएको कुरालाई विषय बनाएर यो कविता लेखिएको छ । सद्दाम हुसेनलाई खोजेर मृत्युदण्ड भुण्ड्याएर दिएको कुरा यस कवितामा लेखनको विषयवस्तु भएको छ ।

भावभूमि

सद्दाम हुसेनलाई विजय गर्ने व्यक्ति भनि कविले उल्लेख गरेका छन् । सद्दाम अमर भएको अमेरिकी साम्राज्यवादीहरूले हारेको कुरालाई कवितामा मूलभाव बनेको छ । मानवताको अन्त्यगरी सद्दामलाई भुण्ड्याइयो । युद्धमा हारेको सैनिक नेतालाई भुण्ड्याउनु कायरता हो । सभ्यताको विरोध हो । अमेरिकी नायक विश्वमा शान्ति र मानवतावादको चर्चा गर्दै विश्वभर मनिस मादै हिड्ने अमेरिकी दादागिरिको कवितै भरी विरोध ओकलिएको छ । प्रश्नात्मक रूपमा शीर्षक नै संयोजन भएको छ । यस्तै गरी सभ्यता मर्दै जाने भए विश्वमा अमेरिकी साम्राज्यवाद विस्तारित हुनेछ, भन्ने भावना कवितामा प्रस्तुत भएको छ । यस कवितामा सरल भाषाशैलीको प्रयोगका साथै ७ वटा पङ्क्तिमा समावेश छ ।

“ए अमेरिकी नायक !

तिमीले बुझिदिए उचित हुन्छ,

तिमी कठपुतली थोरै इराकीहरूको मतले

तिमीले अर्को इराकी नायकलाई भुण्ड्यायौ” (भुण्ड्याउन सक्छौ ? कविताबाट)

४.३.५ “साँच्चै विसेनगर्ची बौलाएछ” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता पृथ्वीनारायण शाहले नेपाल एकीकरण गर्दा सहयोगी बनेका विसेनगर्ची बौलाएको कुरा यस कवितामा विषयवस्तु बनाएको पाइन्छ । अठ्ठाइससय वर्ष अगाडिका विसेनगर्ची देशमा भएको नराम्रो व्यवस्था भ्रष्टाचार जस्ता विकृतिका कारण

“बौलाएछ” भनेर असहमत छ भन्ने अर्थमा यो कविताको विषयवस्तु आएको छ । श्रवण मुकारुङ्गको कविता विसेनगर्चीको बयान नामक कविता पढेपछि यो कविता लेखिएको हो ।

भावभूमि

प्रस्तुत कविता विसेनगर्चीको बयान नामक कविता पढेपछि विसेनगर्ची साच्चै बौलाएर श्रीमती मरेर बौलाएछ । राष्ट्रियता धरापमा परेकाले बौलाएछ कविका कवितामा पनि बौलायो । गोर्खाको विसे भापामा स्वास्नी पाल्दै ताप्लेजुङ्गमा छोराछोरी पढाउँदै गरेको तर देशैभरी रोग, भोक, हत्या हिंसा व्याप्त रहेकाले विसे बौलाएको कुरा यस कवितामा उल्लेख गरिएको छ ।

“गोर्खाको विसे

भापामा स्वास्नी पाल्दै थियो

दार्चुलामा भुप्रो धवाँउदै थियो

कहिले दाडमा कहिले ताप्लेजुङ्गमा

छोरीलाई जनवन पढाउँथ्यो”

(विसेनगर्ची बौलाए छ कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा छोटछोटा हरफहरू र चार पङ्क्तिमा संरचित छ । सरल र सुवोध्य भाषाशैली रहेको छ । नेपाली शब्दहरू तौलै प्रयोग गरिएको छ । विम्ब र प्रतीकहरूको पर्याप्त प्रयोग गरिएको छ । यो गद्य शैली र मुक्तलयमा रहेको कविता हो ।

४.३.६ “डढेलो” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

यो कविता दरवार हत्याकाण्डको विषयलाई कविता लेखनको विषय बनाएर कविता लेखिएको छ । दरवार भित्र रहेका वीरेन्द्र र उनका शाखासन्तानको सखाप गरिएको नाटकीय अवस्थालाई कविले डढेलो भनेका छन् । आकस्मिक रूपमा भएको घटनाका रूपमा दरवार हत्याकाण्डलाई चर्चा गरिएको छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कविता पत्याउनै गाह्रो हुनेगरी भएको दरवार हत्याकाण्डको पृष्ठभूमिमा कविता लेखिएको छ । यस कवितामा सत्य छोपिएको र असत्यलाई सत्य भनेर मान्नुपर्ने अवस्था

छ । काला र कष्टी मनहरूमा सत्यको खोजी गर्दा नभेटिएको कुरा कवितामा मुखरित भएको छ । विरोध गर्नु भने जीवन समेत डढेलोसँगै गुम्नसक्ने अवस्था यस कविताको आशय हो । २०५८ साल जेष्ठ १९ मा घटेका घटनालाई कवितामा विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

“सत्यखोज्दा भेटिदैन

सुरक्षित भनिएको भित्रको भित्र आज जे भयो

आखा खोलेर देखिदैन”

(डढेलो कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा डढेलो विध्वंसको प्रतीक बनेको छ । कवितामा प्रतीकात्मकता प्रस्तुत भएको छ । चार पङ्क्तिहरूमा संरचित यस कवितामा छोटो छोटो हरफहरू समेटिएका छन् । गद्य शैली र मुक्तछन्द प्रयोग गरेर यो कविता लेखिएको छ ।

४.३.७ “समय” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कवितामा आजको समयमा भएको वेधितिलाई समयको विषयमा कवितामा बयान गरिएको छ । यस कवितामा वातावरणीय राजनीतिक र आर्थिक वर्वरताको समयलाई लाक्षणिक रूपमा बयान गरिएको छ ।

भावभूमि

समयलाई चिन्न सक्नुपर्दछ । हामीले बाँचेको युग र समय कस्तो हो आधुनिक कि वर्वर हो भन्नेकुरा कवितामा वर्णित छ । अपराधलाई छेक्ने शासकहरू छन् । न्याय पाइदैन अनि यस्तो समयलाई कसरी आधुनिक सभ्य भन्ने व्यङ्ग्योक्ति कवितामा चित्रण भएको छ । पैसा र दवावले वकिलहरू पनि हच्किएका छन् । वलात्कारी, भ्रष्टाचारी, ढाँटेर र पैसा खुवाएर उत्तिकै सानमा बाँचेका छन् । वर्वरताले चरम सीमा नाघ्यो । समय सबै हिसाबले वर्वर बनेको छ, भन्ने कविताको मूल आशय हो ।

“वर्वरताले आजित भएपछि

मनहरूले प्रश्न उठाएका छन्

मनहरू डामिएका छन्

घायल छन् मनहरू क्षतविक्षत छन्

रक्ताम्य भएका छन्”

(समय कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता यस समय प्रतीक भएर आएको कविता हो । चार पङ्क्तिमा संरचित रहेको छ । कवितामा विम्व, प्रतीक, अलङ्कारहरू प्रयोग गरिएको छ ।

४.३.८ “भूतपूर्व साथी” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता भापाका राजनीतिक सामाजिक जागरणका आफ्ना मित्रहरूको सम्झना संगाल्दै प्रगतिवादको शृङ्खलामा देशको व्यवस्थादेखि लिएर विविध परिवर्तनहरूका लागि भएका गतिविधिलाई विषयवस्तु बनाएर लेखिएको छ । ती मित्रहरू जसले देश र जनताका लागि प्राण आहुति गरे लाई सम्झेर यो कविता लेखिएको छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कविता पंचायत कालमा भएका हत्या र भापा आन्दोलनमा शहीद भएका आफ्ना साथीहरूको सम्झनामा यो कविता लेखिएको छ । पुराना साथीहरूसँग मेलमिलाप थियो, सँगै हिडिन्थ्यो, खाइन्थ्यो । जोसँग तिनै साथीहरू शहीद बनेको कुरा कवितामा वर्णन भएको छ । आज त भोक बाड्ने, दुःख साट्ने ती भूतपूर्व साथीहरू कोही नभएको गुनासो कवितमा पोखिएको छ । राजनीतिमा जीवनभरी लागेर अन्तिम अवस्थामा दोकानमा बाँकी पनि नपाइने स्थिति सिर्जना भएको कुरालाई जीवन्त चित्रण गरेर लेखिएको कविता हो । पसलमा एउटा नेताले बाँकी माग्दा नपाएको कुराले एकातिर नेता भ्रष्ट भएको अर्थ लाग्नसक्छ । तर यस कवितामा जनताका लागि जीवनभरी लड्ने नेता अन्तिम अवस्थामा भोकै मर्छ भन्ने भाव कवितमा मुखरित भएको छ ।

“अनि म भन्छु

पसले दाइ ! मलाई रासन नदिनु

र मात्र आज म उसलाई सम्झेरहन पाउँछु

नत्र म पकाउने खाने भाडा माभने लण्ठामा

भुसुक्कै म उसलाई विर्सन सक्छु

ऊ मेरो भूतपूर्व साथी हो

तर मेरो स्मृति भने वर्तमान हो”

(भूतपूर्व साथी कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा ‘हामी’ भनेर प्रथम पुरुष बहुवचनमा रहेको शब्दवाट थालिएकाले लेखक र आफ्ना साथीहरूको पूर्व गतिविधिको चर्चा प्रस्तुत कथनात्मक शैली प्रयोग गरेर लेखिएको छ । आख्यान भएको तीन खण्डमा विभाजित यो कवितामा छोटो छोटो हरफहरू निर्माण भएका छन् । कविता अभिधात्मक नै रहेको छ ।

४.३.९ “नयाँ वर्षसँग” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता सम्वत् परिवर्तनका विषयलाई पात्र बनाएर ‘उ’ सम्बोधन गरी लेखिएको कविता हो । कयौँपल्ट यो आइरहेन कुरालाई कविताको विषय बनाइएको छ । यो २०६४ वैशाखमा लेखिएको कविता हो ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा यसपल्ट आएको नयाँ वर्षले पनि कुनै जोसजाँगर नल्याएको गुनासो पोखिएको छ । यो धेरैपटक आइसक्यो । तर पुरानो अवस्था फेरिदैन । कमसेकम नयाँ भएपछि अलिक केही रङ्ग तर भरे हुने हो भन्ने कुरा यस कविताको भाव हो । नेता र कार्यकर्ता सबैले इमान जोगाउने सन्देश नयाँ सालले देओस् भन्ने आग्रह नयाँ वर्षसँग कविले गरेका छन् । नयाँ साल पुरानो तरिकाले अब नआउनु भन्ने कविको आग्रह छ ।

“सद्बुद्धिका पोकाहरू बोकेर आउ

इमान र सिर्जनाका पन्तरो बोकेर आउ

नेताहरूलाई पुग्नेगरी यस्तै खजाना बोकेर आउ”

(नयाँ वर्षसँग कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता आग्रह शैलीमा नयाँ सालले परिवर्तन बोकेर आउनु पर्नेकुरा उल्लेख छ ।

४.३.१० “आँखा” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु हामीले हेर्ने आँखा रहेपनि प्रतीकका रूपमा आँखा भन्नाले ज्ञान गुणलाई लक्षित गरी यो कविता लेखिएको छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कविता आँखालाई विम्ब र प्रतीकका रूपमा प्रयोग गर्दै आँखा रोप्ने र आँखा फलाउने कुरा गरेर ज्ञान र अनुभव रोप्ने र उन्नति फलाउने भनेर कवितामा आँखाको जर्गेना गर्नुपर्ने चर्चा गरिएको छ ।

“मान्छेहरू आँखा रोपिरहेछन्

आखाहरूले परसम्म हेर्न सक्छन्

आँखाहरूले भविष्य देख्न सक्छन्

आँखाहरूले लाम लागेर अनिष्ट रोक्न सक्छन्

आँखाहरूले निर्माण गर्न सक्छन्

आँखा आफैँ सिर्जना हुन्

सिर्जनाको मुहान हुन्”

(आँखा कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा विम्ब र प्रतीकहरूको प्रयोग गर्दै कविले दृष्टिकोणलाई आँखा भन्ने लक्षणात्मक अर्थ व्यक्त गरेका छन् । प्रश्नात्मक र कथनात्मक पद्धति अङ्गालिएको छ । दुई पङ्क्तिमा संरचित यो कविता छोटो कविता हो ।

४.३.११ “वर्तमान” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

आजको समयलाई चित्रण गर्न यो कविता लेखिएको छ । यस कवितामा वर्तमान समयलाई राम्रो र नराम्रो तुलनात्मक रूपका विषय प्रस्तुत गरिएको छ ।

यो कविता अमूर्त शैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ । वर्तमान कौतूहलपूर्ण रोमाञ्चक भए पनि अन्यौलपूर्ण भविष्य रहेकोछ, भन्ने कुरा कवितामा प्रस्तुत भएको छ ।

वर्तमानमा धेरै वेइमानहरू रहेको र इमान्दारहरू पछि परिरहेको वर्तमान रहेको छ ।

“त्यसैले त

आफू टाट हुँदैजाँदा उनको महल बन्दै गरेको हुन्छ

त्यो महल भन्दा भूपडीको बस्ती नै जलेको हुन्छ

वर्तमानको तस्वीर मिल्यो कि मिलेन हजुर

तर साँच्चै यस्तै भइरहेछ”

(वर्तमान कविताबाट)

४.३.१२ “मलामी जनसँग” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

काल्पनिक रूपमा एउटा मृतक बनेर कविले मलामीहरूसँग वार्तालाप गरेको विषयलाई कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ। जन्मिनु: मर्नु, प्रकट एउटा यात्रा पूरा गर्नु रहेको कुरा कवितामा प्रस्तुत छ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा कविले आफू मरेपछिको समयमा आफन्तहरूलाई म के भन्छु भन्नेकुरा यस कविताको भाव प्रस्तुत भएको छ। जीवन एउटा यात्रा हो। मृत्युपछि यो पूरा हुने गर्दछ। जन्मबाट सुरु भएको यात्रा मृत्युमा गएर टुंगिने कुरालाई यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ।

“म अन्तै लाग्ने भएको छु

यसरी यात्रा पूरा हुँदैछ मेरो

म धुँवा भएर आकाशमा विलाउँदैछु

यसरी आज म अन्तिम सलाम गर्दैछु

तपाईंको स्मृतिबाट म विदा हुँदैछु

सलाम म विदा हुँदैछु”

(मलामी जनसँग कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता पाँच पङ्क्तिमा रहेको छ। पदक्रम नविगारी हरफहरू रहेका छन्। सरल र सुवोध्य शैली प्रस्तुत भएको छ। आग्रहका शैलीमा कविता प्रस्तुत गरिएको छ।

४.३.१३ “आतङ्कवाद” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता विश्वमा आतङ्कवाद फैलाएर बसेको एक व्यक्ति विन लादेनप्रति लक्षित गरेर लेखिएको कविता हो । लादेनको स्पष्ट नाम उल्लेख नगरे पनि कविता आतङ्कवाद विरुद्ध विश्वभरी अमेरिकाले दुनियाँतिर नजर डुलाईरहेको कुरा कवितामा उल्लेख छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा जर्ज डब्लु बुसले शक्तिशाली भएको अनुभव गरिरहेको बेला आतङ्कवादी आक्रमण गरेर लादेनले बुसको शक्तिलाई घटाइदिए । त्यहिकुरा आतङ्कवाद भयो भन्नेकुरा कवितामा प्रस्तुत भएको छ ।

“मान्छे भित्रको मान्छे मरेको छैन भन
नवजात शिशुहरूको पक्षमा लाग”

(आतङ्कवादी कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कवितामा आतङ्कवादको अभिधात्मक अर्थ प्रकट भएको कविता हो । कथन शैलीमा र गद्य कविताका रूपमा मुक्तलयमा प्रस्तुत भएको छ । चार पङ्क्तिमा यो कविता संरचित छ ।

४.३.१४ “घाउ दुखेको छ” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु कविलाई परेको पीडा रहेको छ । मानिस दिनदिनै क्रूर र कुरूप भएको कुरा यस कविताको विषय बनेको छ ।

भावभूमि

हाम्रो समाजमा देखा परेका विविध समस्याहरूले हामीमा चोट पुऱ्याइरहेको हुन्छ । जसलाई दुःख छ । उसले मात्रै दुखाइको महसुस गर्न सक्छ । डाक्टर पनि दुखाइको पीडा बुझ्न सक्दैन । यस प्रकारले घाउ कवितामा मानवीय पीडा ओकलिएको छ ।

“प्रश्नहरूले भन् डाहा थपेका छन्

घाउ दुःखेको छ, चऱ्याएको छ, पोलेको छ

र अर्को प्रश्न उठेको छ

घाउ त दुख्छ, पोल्छ, डाहदिन्छ

तर के डाक्टरहरूलाई घाउ दुख्छ यो थाहा हुँदैन ?”

(घाउ दुःखेको छ कविताबाट)

भाषाशैली

सम्बोधन गरेर साथीलाई आफ्नो घाउ दुःखेको कुरा कवितामा उल्लेख गरिएको छ ।
प्रश्नात्मक शैली धेरै प्रस्तुत भएको छ । गद्यशैली र मुक्त लयमा संरचित छ ।

४.३.१५ “मेरो सहर” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

आफू बसेको सहरलाई बयान गर्नु यस कविताको विषयवस्तु बनेको छ । मेरो सहर
शीर्षक कविताका रूपमा आएको छ । यो देशको प्रतीक बनेर आएको छ ।

भावभूमि

यस कवितामा सहरमा आउने जाने भइरहन्छ । कोही विहानै आउँछन् र साँझ
गइजान्छन् । कोही साँझमा आउँछन् र विहानै जान्छन् । कोही बेला कुबेला आउँछन् जान्छन् ।
यस सहरलाई निर्विवाद भोग्दछन् र जान्छन् । शहर दिनानुदिन वृद्ध र कुरूप बन्दै गएको छ
भन्नेकुरा कवितामा स्पष्टिएको छ ।

“यसरी मान्छेहरू यहाँ आउँछन्

यसरी यहाँबाट मान्छेहरू जान्छन्

यसलाई न माया दिन्छन् न आफ्नो ठान्छन्

मान्छेहरू यसलाई फगत भोग गर्दछन् उपयोग गर्दछन्” (मेरो सहर कविताबाट)

भाषाशैली

यो कवितामा आख्यानात्मकता रहेको छ । सहरको अवस्थाको सामान्य परिचय
प्रस्तुत गर्दै गद्यशैली र मुक्तलयको प्रयोग भएको छ ।

४.३.१६ “मृत्यु” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

जीवनको सास्वत् सत्य हो मृत्यु र यो निश्चित भएको कुरा कविता लेखनको
विषयवस्तु बनेको छ । पर्खेपनि आउने र नपर्खे पनि आउने कविको तर्क छ ।

भावभूमि

प्रत्येकले मर्नु अघि केही जोहो गर्नसके जगेर्ना गर्नसके भावी सन्ततिलाई राम्रो
हुनेथियो भन्ने कविताको भाव हो ।

“ऊ आउनु अगाडि नै भ्याउनु पर्ने

अलिक काम बाँकी छ

त्यसैले ऊ छटपट गर्दैछ

अलिकति आर्जन गरेर.....”

(मृत्यु कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता छोटो अन्त्यानुप्राशको थोरै संरचना भएको लयको र छन्दको योजना नभइ मुक्तलयको प्रयोग भएको कविता हो ।

४.३.१७ “अहिलेसम्म ऊ फर्केन” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता नेपालमा भएको जनयुद्धले नेपालीहरूलाई वेपत्ताको अवस्था सिर्जना गरायो । विद्रोहि र सुरक्षाकर्मी सबैले नेपालीलाई वेपत्ता बनाएको विषयलाई यस कविता लेखनको विषयवस्तु बनाइएको छ ।

भावभूमि

यस कवितामा सँगै हिँडेका कतिपय फर्किए, कोही शहीदका लाइनमा परे तर त्यो साथी फर्किएन भन्ने तर्क राख्दै आज ऊ नफर्केकाले धेरै नेताबने तर ऊ फर्के वा नफर्केको नेतालाई थाहा भएन भन्ने भाव रहेको छ ।

“दुष्मनको तथानाम सम्म भएर फर्केन

बाबुआमाको राम भएर पनि फर्केन

कुन्नी सँगै हिँडेकाहरू

(अहिलेसम्म फर्केन कविताबाट)

भाषाशैली

एकशब्द पाँच/छ शब्दका हरफहरू दुईवटा पङ्क्ति योजनाविहीन संरचना यस कविताको शैली हो । सरल र अभिधात्मक भाषाको प्रयोग भएको छ ।

४.३.१८ “अलिकति लाज मान” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

२०५९ साल चैत्रमा कान्तिपुरमा एउटी दृष्टिविहीन नानी मनिषालाई घरमा दाम्लोले बाँधेर राखेको फोटो छापिएको थियो । त्यही फोटो र त्यस समाचारलाई कवितामा कविले विषयवस्तु बनाएका छन् ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा दाम्लोले बाँधिएका पाँच वर्षे नानी उनको परिवारले उनलाई हेर्न नभ्याएर बाँध्नु परेको देशमा असहयका लागि धेरै डलरको खेती भएको छ । तर सहयता चाहिने ठाउँमा भने सहायता नपुगेको अवस्थामा कमसेकम यस्ता दृश्यहरूले नेता, विकासे कार्यकर्ता र सचेतहरूले लाज मान्नुपर्ने अवस्था रहेको कुरा कवितामा प्रस्तुत भएको छ ।

“त्यस नानीलाई आफूभित्र सार र प्रवेश गर

तिमी आफैँ दाम्लोले बाँधिएको ठान र

आफैँलाई दृष्टिहीन मान”

(अलिकति लाज मान कविताबाट)

भाषाशैली

प्रस्तुत कविता अनुप्रासहीन छ । गद्यशैली र मुक्त लयमा रहेको छ ।

४.३.१९ “मेरो आँसुले कुरै बुभ्दैन” कविताको विश्लेषण

विषयवस्तु

प्रस्तुत कविता विम्वत्त्मक रूपमा कवि सांसारिक अप्ठ्यारोलाई देखेर पीडित बन्दछन् र त्यहीपीडा स्वरूप आँसु आइरहेको कुरा कविताका व्यक्त भएको छ ।

भावभूमि

प्रस्तुत कवितामा आजको समय धित मरुन्जेल रुन पनि नपाइने कुरातर्फ सङ्केत गरिएको छ ।

“यस्तो लाग्छ रुन पनि नहुने यो क्षण

मान्छेको जीवनमा घुमिफिरी घरिघरि किन आउँछ

आँखामा आँसु किन आउछ ?”

(मेरो आँसुले कुरै बुभ्दैन कविताबाट)

भाषाशैली

संवादात्मक शैली र प्रश्नात्मक शैली प्रयोग गरेर गद्यात्मक रूपमा कविता लेखिएको छ ।

४.३.२० अन्य कविताहरूको विश्लेषण

टुक्राहरू

यो कवितामा २१ वटा टुक्राहरू जोडिएको छ । हाइकु पाराका टुक्राहरूमा विविध विषयवस्तु समेटिएको छ । मट्टितेल अभावका, महंगीका, समयका, भ्रष्टाचारका कुराहरू कवितामा प्रस्तुत भएको पाइन्छ ।

“धेरै मान्छेहरू दुई थरमा बाँधिरहेछन्

ताकपर्दा तिवारी बन्दा रहेछन्”

(टुक्राहरू कविताबाट)

बन्दुक नताक कविताको विश्लेषण

बच्चाहरूलाई विम्व बनाएर उनीहरूलाई बन्दुक नताक भनेर कवितामा उल्लेख गरिएको छ ।

“सिकारीहरू हाम्रा बचेराहरूलाई जाल नफ्याक

खबरदार ! हाम्रा बचेराहरूलाई बन्दुक नताक”

(बन्दुक नताक कविताबाट)

“श्रीमान्प्रसाद” कविताको विश्लेषण

प्रस्तुत कवितामा ठालु प्रवृत्तिका बयान गरिएको छ । यो कविता गद्यशैलीमा लेखिएको छ । भाषण गर्नेहरू गर्नको लागि लुगा लगाएजस्तो भाषण गरे पनि यथार्थमा नाङ्गो भएको व्यङ्ग्योक्ति यस कवितामा प्रस्तुत भएको छ । अराजक तर आफूलाई ठालू मान्ने हाम्रा समाजका गन्यमान्य भनिनेहरूलाई यस कवितामा प्रहार गरिएको छ ।

“दर्शक दीर्घाका श्रोता थर्काउछु

म स्थापित छु

नेता हुँ

कमाई ढाँट्दिन वरु भन्दिन”

(श्रीमान्प्रसाद कविताबाट)

पाँचौ परिच्छेद

५.१ उपसंहार

कवि लीला उदासी खनाल इलाम जिल्लाको फुँएतप्पामा जन्मिएका निम्न मध्यम वर्गीय परिवारका एक सदस्य हुन् । उनी कानून व्यवसायी बन्दावन्दै समय मिलाएर साहित्य सिर्जना गर्ने गर्दछन् । उनको हालको बसस्थान भ्वापा, विर्तामोड, चारपाने रहेको छ ।

नेपाली क्रान्तिका नायकहरूसँगको सामीप्यता सँगसगै उनमा क्रान्तिकारी भाव आएको छ । समाजमा देखिएका भेदभावपूर्ण विचारलाई उखेलेर मात्र देशमा मानवतावादी, राष्ट्र प्रगतिमुखी बन्दछ, भन्ने विभिन्न राजनेताहरूसँगको प्रभाव ग्रहण गरेका उदासी कर्ममा विश्वास राख्दछन् । मानवीय धर्ममा मात्रै मानिस सुखी बन्दछ र समताले सामाजिक उत्थान हुन सक्छ, भन्ने यिनको स्पष्ट धारणा देखिन्छ । त्यसकारण उदासीले आफ्ना रचनाहरूमा सामाजिक समानताको स्वर उरालेका हुन् । सबैलाई आफ्ना आवाजहरू ओकल्ल दिनु पर्ने चर्चा गरेका छन् ।

आधुनिक नेपाली कवितामा आइपुग्दा नेपाली कवितालाई तीन चरणमा विभाजन गरेर अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ । प्राचीनकाल, माध्यमिककाल र आधुनिककाल गरी त्रिकालीक दृष्टिकोणमा नेपाली कविताको अध्ययन प्रस्तुत भएको देखिन्छ । कवि लीला उदासी आधुनिक कालमा देखा परेका कवि हुन् । आधुनिक नेपाली कवितामा विभिन्न वाद र प्रणाली साथै कविता आन्दोलनहरू भएका थिए । तत्कालीन राज्य व्यवस्था निरंकुश भएका कारणले कविहरू आफ्ना अभिव्यक्तिहरू स्वतन्त्र रूपमा प्रस्तुत गर्न पाउँदैन थिए ।

यसै सिलसिलामा योङ्ग राइटर्स फन्ट, सडक कविता आन्दोलन, बुटपालिस जस्ता समसामयिक कवितालेखन र आन्दोलनहरू चलेका थिए । लीला उदासीले पनि समसामयिक नेपाली कविता लेखनमा अग्रसरता देखाएका थिए । उनले आफ्ना विचारहरूलाई पञ्चायतकालीन अवस्थामा पनि विद्रोहको स्वरका रूपमा निडर भएर प्रस्तुत गरे । प्रजातन्त्र आएपछि पनि नेपाली जनताले अमनचयनको श्वास फेर्न नपाएको कुरालाई पनि कवितामा ओकलेका छन् । गणतान्त्रिक अवस्थामा देसमा शहीदलाई सम्मान गर्नुपर्ने, देसको उन्नति

गर्नुपर्ने नीति नियमहरू परिपालन गर्नु गराउनु पर्ने जस्ता समसामयिक कुराहरूलाई मुख्य बनाएर कविताहरू प्रस्तुत गरेका छन् ।

वि.सं. २०२६ सालतिरदेखि पत्रपत्रिकाको सम्पादन गरे । त्यहीपत्रिका सम्पादन गर्ने क्रमबाट उदासी लेखनतर्फ अभ्यास गर्न अग्रसर बने । प्रगतिशीलविचार र वामपन्थी नेताहरूसँगको सामिप्यताले उनका रचनाहरूमा प्रगतिवादी चेतना विकास भयो । पञ्चायतकालीन निरंकुशताप्रति असहमति राख्दै आफ्ना रचनाहरू प्रस्तुत गर्दागर्दै उनको साहित्यिक यात्रा प्रगतिवादी बन्यो ।

समसामयिकतामा उदासीले विद्रोह र परिवर्तनको स्वर घन्काएका भएपनि उनका रचनाहरूमा क्रान्तिकारी उच्छृङ्खलता र उदण्डता नभई शालिनता पाइन्छ । उदासीका कविताहरूमा भ्रष्टाचारको विरोध व्यवस्थाका दुर्गन्धहरूको विरोध शहरीकरणमा आएका विकृतिहरूको विरोध गर्दै समाजलाई रचनात्मक र सुधारात्मक सन्देश दिएका छन् । उनका हरेक रचनामा राजनीतिक अराजकताले भएका हत्या हिंसाको विरोध गरेका छन् । क्रान्तिकारी नेताहरूको सम्झना गरेका छन् । आफू बसेका जन्मिएका गाउँठाउँको सम्झना गरी सुधारात्मक सन्देश दिएका छन् ।

सामाजिक जागरणको सन्देश दिदै गद्यशैलीमा कविता लेख्ने यी कवि राष्ट्रमा सुधार गर्नुपर्छ, ऐन नियम, कानून चुप्त दुरुप्त बनाउनु पर्छ, विवेकसम्मत कार्यद्वारासमाज र राष्ट्रको उत्थानमा अग्रसर बन्नु पर्छ, भन्ने भावना उनका रचनाहरूमार्फत् शसक्त रूपमा व्यक्त गर्दछन् ।

लीला उदासी समसामयिक प्रगतिवादी कवि हुन् । उनी सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक सुधार चाहन्छन् । समाजलाई भ्रष्टहुनबाट बचाउने समाजसुधारको भावना भएको साहित्य नै विशिष्ट मूल्य रहेको ठम्याइ छ । देश र जनताप्रति समर्पित हुनसक्ने साहित्य नै विशेष महत्व राख्न सक्छ, भन्ने उनको दृष्टिकोण छ । त्यसैले उनका सबै कविताहरूमा सामाजिक भावना प्रतिविम्बित भएको पाइन्छ ।

उनका कविताका क्षेत्रमा तीनवटा कृतिहरू प्रकाशित छन् । कानून व्यवसायी र यसका ज्ञाता भएकोले उनका कानून सम्बन्धी कृतिहरू पनि रहेका छन् । उदासीले निबन्ध तथा

जीवनीपरक निबन्ध सङ्ग्रह पनि प्रकाशित गराएका छन् । यस्ता रचनाहरूबाट उनले अग्रजहरूको सम्मान र शहीदप्रति आस्था प्रकट गरेको स्पष्ट हुन्छ ।

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा लीला उदासी नेपाली साहित्यका प्रगतिवादी समसामयिक कवि हुन् । उनले विद्रोहको ज्ञान ओकलेका छन् । सीमाना अतिक्रमणको विरोध, भ्रष्टाचारको विरोध गरेका छन् । उनका रचनारु कलात्मक भन्दा बढी बौद्धिकता भरिएका छन् ।

लीला उदासीका बारेमा शोधकार्य गर्न इच्छुकहरूलाई निम्न शोध शीर्षकहरू निर्देशन गरिएको छ

१. यो भाषा हो कविता सङ्ग्रह भित्रका कविताहरूको अध्ययन, मूल्याङ्कन र विश्लेषण ।
२. निबन्धकार लीला उदासीका निबन्धहरूको अध्ययन, मूल्याङ्कन र विश्लेषण ।
३. प्रगतिशील साहित्यमा साहित्यकार लीला उदासीको योगदान र मूल्याङ्कन ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

- । उदासी, लीला, आज भालेलाई बास्न निषेध छ, स्वाधिन छापाखाना, भापा, २०४८
- यस पल्ट पनि वाली लागेन, शान्ता सुशान्त खनाल, विर्तामोड, भापा, २०५७
- मनका नायकहरु, शान्ता खनाल, भापा, २०६६
- यो भापा हो, हीमा रेग्मी खनाल, भापा, २०६६
- । गैरे, ईश्वरीप्रसाद र कृष्णप्रसाद आचार्य, आधुनिक नेपाली नाटक र फुटकर कविता, न्यू हीरा बुक्स, काठमाण्डौं, २०५९ ।
- । घिमिरे बुद्धि, समालोचना कुसुम, इलाम, टीका घिमिरे, २०६५ ।
- । त्रिपाठी, बासुदेव र अन्य (सम्पा.) नेपाली कविता भाग ४, साभा प्रकाशन काठमाण्डौं, २०४६
- । शर्मा मोहनराज, लुइटेल् खगेन्द्रप्रसाद,शोधविधि, ते.सं. काठमाण्डौं: साभा प्रकाशन २०६२ ।